జగపతివర్మ, వి. ఆర్

పెద్దాపురసంస్థానచరిత్రము

రాయవరము, 1915

Record no. 380

Jagapativarma, Vi. Ār

Peddāpurasaṃsthānacaritramu

Rāyavaramu, 1915

Record no. 380

SUNDARAYYA VIGNANA KENDRAM
1-8-1/B/25/A, Bagh Lingampalli
Hyderabad – 500 044, Andhra Pradesh, India

Bibliographic Record Target

జగపతివర్మ, వి. ఆర్.

పెద్దాపురసంస్థానచరిత్రము / ఇయ్యది వి. ఆర్. జగపతివర్మగారిచే వ్రాయఁబడినది.- రాయవరము : శ్రీమేరీముద్రాక్షరశాల, 1915.

(1), 8, 4, 124, (1) p., (1) leaf of plates. :ill. ;20 cm.

Record no. 380

Jagapativarma, Vi. Ār.

Peddāpurasaṃsthānacaritramu / iyyadi Vi. Ār. Jagapativarmagāricē vrāyam̐baḍinadi.- Rāyavaramu : Śrīmērīmudrākṣaraśāla, 1915.

(1), 8, 4, 124, (1) p., (1) leaf of plates. :ill. ;20 cm.

Record no. 380

---

35 mm microfilm

Image placement: IA (IIA) IB IIB   Date filming began:

3581

శ్రీ 3581

పెద్దాపుర సంస్థానచరిత్రము.

ఇత్యాది

వి. ఆర్. జగపతివర్మగారిచే వ్రాయఁబడి

రాయవరము

శ్రీ మేరీ ముద్రాక్షరశాలలో ముద్రింపఁబడి

రాజమహేంద్రవరము, ఆంధ్రసారస్వతనికేతనమునఁ బ్రకటింపఁబడినది.

1915.

వెల రు ౦-౧౦-౦ లు.

కృతి సమర్పణము.

గీర్వాణాంధ్రభాషాకోవిదులును, బహుశాస్త్ర విశారదులును, ఉభయభాషాకవులును, గ్రంథకర్తలును, కవిజనపోషకులును, క్షత్రియసంఘోచితగౌరవపరిపాలకులును, శ్రీరామభక్తులును, అస్మదాధ్యాత్మికగురువర్యులును, నాపితామహులును, నగు శ్రీరాజా వత్సవాయరాయజగపతిరాజు తాతయ్యగారికిని

పతివ్రతా శిరోమణియు, స్త్రీధర్మపరిపాలకురాలును, సాధ్వీమణియు నగు నాపితామహి శ్రీమతి బుచ్చివెంకయ్యాంబా దేవిబాబయ్యమ్మగారికిని

మాతృహీనుఁడనగు నన్ను తల్లిలేనిలోపమిసుమంతయును లేకుండ ప్రేముడింజూపి పెద్దవానిని జేసి యిప్పటిస్థితికి తీసుకొనివచ్చినందులకు భక్తిపూర్వకమైన కృతజ్ఞతతో నీ గ్రంథమును వినయవిధేయుఁడనై సమర్పించుకొనుచున్నాఁడను.

వి. ఆర్. జగపతివర్మ.

గ్రంథకర్త.

పీఠిక.

దేశాభ్యుదయమునకుఁ జరిత్రలు మిక్కిలి లాభకరములు. అందు ఆంధ్రదేశమునకు సంబంధించిన చరిత్రలు మనయాంధ్రులకు మిక్కిలి యుపయోగమైనవి. సామ్రాజ్యములు నశించినను, సంస్థానము లడుగంటినను, వాటిచరిత్రలు మాత్ర మెప్పటికిని నిలిచియుండఁ గలవు. రోమకమహాసామ్రాజ్య మెన్నివందల సంవత్సరముల క్రిందట రూపుమాసిపోయినది! గ్రీసియను మహారాజ్య మెంతకాలముక్రిత మంతరించినది! కాని వానిచరిత్రము లిప్పటికిని శాశ్వతములై నిలిచి, యాయాసామ్రాజ్యములఁ బాలించిన చక్రవర్తుల సుగుణసంపదలను ధైర్యవిశేషములను, ఉత్కృష్టభావములను, ఉచ్చైస్స్వరమునఁ జాటుచునేయున్నది.

ఆయావిదేశీయరాజుల పరిపాలనావిధానములును, వారుచేసినదానధర్మములును, వారి పవిత్రాదర్శమును, వారిదేశాభిమానమును, జాతీయాభిమానమును, ధైర్యస్థైర్యాదిగుణములును, జమువునంతనే మనస్సు ఉప్పొంగి యుద్రేకమతిశయించుచుండగా మనవారలచరిత్రములు, సాహసవితరణాది గుణములు, చదువుచుండునప్పుడు శరీర మెల్లఁ బులకాంకితమై, శక్త్యుత్సాహములుప్రకోపించి యొకవిధమగు నూతనావేశ ముదయించుచు తుట్టతుదకొక్కొకప్పుడు మైమఱపుకూడఁ గలుగుచుండునన్నది యతిశయోక్తికానేరదు. అట్టివిధమగు సద్భుతోత్సాహమే, దాచనేల? ఆంధ్రచరిత్ర పఠనమే మద్గ్రంథరచనకు దింపినదని తలంపసగును.

మేమీచరిత్రరచనకుపూనుకొని చాలకాలమైనది. ప్రథమమున నీగ్రంథము వ్రాయవలెనని చాలకుతూహలపడినను, చరిత్రసాధనములన్వేషించ మొదలిడి కొన్ని సంపాదించిన పిదప చరిత్రరచనయనినసామాన్యమైనకార్యముకాదని బోధపడినది. పిమ్మట బ్రహ్మశ్రీ చిలుకూరి వీరభద్రరావు పంతులుగారిచేతనే చరిత్రము వ్రాయించవలెననుకొంటిమి. వారు నందులకంగీకరించి యీ చరిత్రములోని ౨౭ వ పుటలో "శేషధర్మము నాయన కంకితము గావించెను" యనువఱకును వ్రాయించియున్నారు. పిమ్మట వారు వ్రాయుటకు వీలు లేకపోయినందున ఏమయిననగుంగాక, ఏదో ఒకవిధమున గ్రంథమును పూర్తిచేసినచో లోపాలోపములటుపిమ్మట సవరించుకొనవచ్చునని భావించి మా యభిప్రాయ ప్రకారము ఆభాగమును సవరించి మిగిలిన చరిత్రమునంతను పూర్తిచేసితిమి. కావున వారు వ్రాసిన భాగములోని యంశములకు మేమేయుత్తరవాదులమనియు, వారికింపుతో జోక్యము లేదనియు, విశదపఱచుచున్నారము. మాకువలయు సాధనసంపత్తిని సమకూర్చుకొనుటలో పంతులవారి సహాయమే లేనియెడల మేమీగ్రంథ మీమాత్రమైనను, వ్రాసియుండకపోవుదుము. మాకట్టి యమూల్యసహాయ్యము నొనరించినందులకు మహారాజశ్రీ పంతులుగారి కింపుమూలమున మా కృతజ్ఞతను దెలుపుకొనుచున్నారము.

—: పూర్వచారిత్రములు :—

అదియేమిపాపకర్మమోగాని దేశీయచరిత్రకారులెల్లరు "మన పూర్వులకు చరిత్రమువలని లాభములు తెలియ" వనియు "మన పూర్వులువ్రాసిన చరిత్రములు ఖిలమైపోయిన" వనియు. "మన

పూర్వులకు చరిత్రలాభములు తెలిసియేయున్నయెడల మనకింత శ్రమ లేకపోవు" ననియు ఎవరిచిత్తమువచ్చినటుల వారు వ్రాసిరేగాని మేము చూచినంతవఱకు ఎవ్వరును యదార్థమును గ్రహించినటులం గాన్పింపలేదు. దేశీయగ్రంథకర్తలిటుల వ్రాసియుండ, మనచరిత్రముల నుద్ధరించిన విదేశీయగ్రంథకర్తలు మన పురాణాదులు "అబద్ధపుకూతలు" (Lying gabbles) అని వ్రాయుట యొకవింతలోనిదికాదు. మనవారే మాయభిప్రాయప్రకారము సత్యము తెలిసికొనలేకపోయినపుడు, అన్యదేశీయులై, అన్యభాషావేత్తలై, ఈదేశమునకువచ్చి కొద్దిగనో గొప్పగనో భాషాజ్ఞానము సంపాదించి అతిశయోక్తులతో, విచిత్రకల్పనలతోఁగూడిన మనగ్రంథములను, గీర్వాణభాషలోను, వ్యావహారికభాషలోను, వ్రాయఁబడిన మనశాసనములను, మనవ్రాతలనువిమర్శించిన విదేశీయులటులవ్రాయుట నిశ్చయముగా న్యాయవిరుద్ధముకాదు.

ఇక మనవారేల తెలిసికొనలేకపోయిరో వివరముగ తర్కించుటకిది తావుగాకపోయినను మన పురాణాదులలోని విచిత్రకల్పనలు, కత్తిగట్టిపోరాడిన మన నవనాగరికులవ్రాతలు మనవారిని పెడమార్గమునఁబెట్టుటకు కారణములైనవని మా తలంపు. అందునుగుఱించి వేరొకవ్యాసమును వివరముగ వ్రాయఁదలఁచి యిచట వివరింపలేదుగాని శ్రీరాముని పరిపాలనావిశేషములుగాని, భారతయుద్ధముయొక్క యదార్థకారణాదులుగాని, చరిత్రకెంతవఱకు సందర్భించియున్నవో మనము నిరూపింపఁగలిగినపుడే మనపూర్వులెట్టిచరిత్రములనువ్రాసిరో మనము తెలిసికొనఁగలమని మాయభిప్రాయము.

శ్రీయుత లాలాలజపతిరాయ దేశభక్తునిచే వ్రాయఁబడి

శ్రీయుత కొణకంచి చక్రధరరావుగారిచే నాంధ్రీకరింపఁబడిన శ్రీకృష్ణుని జీవితచరిత్రము కొంతవఱకు మాయభిప్రాయమును వెల్లడించుచున్నది. కాని వారైనను హిందూదేశచరిత్రము నాగ్రంథానుసారముగ నిదమిద్ధమని నిరూపించియుండలేదు. అటుల నిరూపించుటయుకష్టమేయగుదు. వారి గ్రంథమును మేము ప్రథమమునచదివి యంతయో యానందమునొందితిమి. ఆరీతి గ్రంథములు మాతృభాషలోనుండిన కొంతవఱకయినను దేశమునకు మేలుకలుగునని భావించి దేశమాత పత్రికాముఖమున హెచ్చరించియుంటిమి. అట్టి మతవిషయికచరిత్రగ్రంథములు మన యవతారపురుషులనుగుఱించి కావలెననియే మాయభిప్రాయము.

మనరామాయణము, మనమహాభారతము, మున్నగుపురాణములే మనచరిత్రములని మాయభిప్రాయమైనను, ఒక చరిత్రాంశమునననుసరించి యప్పటికాలానుసారముగ దైవభక్తిని, నీతిని, జ్ఞానమును, వివేకమును అభివృద్ధిపఱచుటకు తగినవిచిత్రకల్పనలుచేసి మనపూర్వగ్రంథకర్తలువ్రాసిరని మేము ఘంటాపథముగఁజాటఁగలము. పిమ్మట కొంతకాలమునకు విదేశీయవిద్య, అన్యదేశాచారములు, మనకలవడిన కొలఁదియు నవనాగరికతయభివృద్ధియయి, మన గ్రంథములయందు, మన యాచారములయందు, చివరకు మనవారియందు మనకసహ్యాము జనించినది! కాలమహిమ !!

“ మనపూర్వులిట్టి ఘనకార్యములు చేసిరి. ” “ అట్టిపౌరుషపరాక్రమములగన్పఱచిరి ” “ ఆరీతిదానములనుచేసిరి ” “ ఈరీతి భోగములనుభవించిరి ” మున్నగునంశములు జరిగినవిజరిగినట్టుగా వెల్లడించుటవలన, అధోగతిపాలైనజాతులు లేకసంఘములు తెలివి తెచ్చుకొని,

తమతప్పులను దిద్దుకొని, తమపూర్వులమార్గముననుసరించుటకుయత్నించును. అందు పూర్వాచారములయందాసక్తిమెండుగాఁగల విద్యాధికులున్నదేశమునకు మఱియులాభము. అట్టిలాభమే మన దేశమునకు కలిగియున్నయెడల మనయాంధ్రమహాజనసంఘమిటులుండునా?

ఇఁక రామాయణభారతాది నీతిబోధకచరిత్రములవలన అప్పటివారు రెండుసంగతులను గ్రహించఁగలిగిరి. చరిత్రము తెలిసికొనుట యొకటి! చరిత్రాధారములవలనఁగల్పింపఁబడిన నీతిబోధకములైన గాథలనుజదివి జ్ఞానాభివృద్ధిచేసికొనుట యింకొకటి!!

మన పురాణేతిహాసములే, మనశాస్త్రములే మన కానాఁడుపుట్టియుండనియెడల మన భారతదేశముననిలిచియున్న నీతి, వైరాగ్యము, దైవభక్తి ఆనాఁడే నశించిపోయి మనదేశ మింకను అధోగతిపాలై యుండునని యిచట మేము తెల్పుట అప్రస్తుతప్రశంసకానేరదు.

ఇట్లుచెప్పుచుంటిమని యిప్పుడు వ్రాయఁబడుచున్న చారిత్రములను నిరసించితిమని తలంచుట పొరఁబాటుకాఁగలదు. పురాణాదులప్పటిస్థితిగతులనుబట్టి యప్పటికిఁదగిన చారిత్రములనియు, నిప్పుడు వ్రాయఁబడుచున్న చరిత్రలిప్పటిస్థితిగతులకుఁ దగినచారిత్రములనియు మాయభిప్రాయము.

—: గ్రం థ నా మ ము :—

మేమీగ్రంథమునకు వత్సవాయసంస్థానచరిత్రమని పేరుపెట్టవలెననుకొంటిమి. కాని వత్సవాయవారనేకస్థలములలో ఆయాకాలములయందు పరిపాలించినటుల యిటీవల గాన్పించుటచేత ప్రథమపుటయందటులముద్రింపించియు పెద్దాపురసంస్థానచరిత్రమను ద్వితీయ నామకరణమొసంగితిమి.

—: సాధన సంపత్తి :—

మాకీగ్రంథరచనలో ఏనుఁగు లక్ష్మణకవికృత రామవిలాసము, రంగారాయచరిత్రము, మహమ్మదీయమహాయుగము, ఆంధ్రకవులచరిత్రము మున్నగు ఆంధ్రగ్రంథములును డిస్ట్రిక్టుమేన్యుఅల్, గోదావరిజిల్లాగేజటీర్, ఫ్రెంచిహిస్టరీ ఇన్ ఇండియా, పొలిటికల్‌సర్వేఆఫ్ నార్తర్ను ఇండియా మున్నగు అనేకాంగ్లేయగ్రంథములును ప్రాచ్యలిఖితపుస్తకభాండారములోని అమూల్యములైన స్థానికచరిత్రములుగల సంపుటములును చాలతోడ్పడినవి. మేమా గ్రంథకర్తలయెడల మిగులకృతజ్ఞులమైయుండువారము.

ఈ సందర్భమున మాకొక్కవిషయము తెలుపుట యావశ్యకమనితోఁచినది. మాకు విశేషముగతోడ్పడిన స్థానికచరిత్రములను గుఱించి మా గ్రంథపాఠకులకువిన్నవించుట మావిధియైయున్నది.

ఆసంపుటములనుగుఱించి మాకుగలయభిమానమునంతనుఁ గప్పిచుకొనుటకు అతిశయోక్తులతో విన్నవించుటకంటె ఆసంపుటములే లేనియెడల ఆంధ్రదేశములోని వివిధభాగముల చరిత్రములను తెలిసికొనుటకు ఎంతమాత్రమువీలుండదని ఒక్కవాక్యములో విశదపఱచుచున్నారము. అట్టి సంపుటములు మాకు “ వందలకొలది ఆంధ్రగ్రంథములు వెలువడుటకు ఆధారభూతులైన లక్ష్మీపుత్రులుగల ఆంధ్రదేశము మమ్మీవిధమున అనామధేయులుగఁజేయుట న్యాయమేనా? ” యని మొరలిడుచున్నటుల గాన్పించినవి. వేయేల? ఒక్కొక్కసంపుటము ఒక్కొక్కనవలవలె విచిత్రకల్పనలతోనలరారుచు మనపూర్వులయమాయకమును, ప్రాచీనగాథలయందు వారికిగల కృత్రిమరహిత

విశ్వాసమును, కొంతవఱకు మనయాంధ్రభాషాపరిణామమును వేనోళ్ల చాటుచున్నవి.

మద్రాసునందలి ఆంధ్రసాహిత్యపరిషత్తువారెప్పటికయినను, యీ గ్రంథసంపుటములు వ్యవహారికభాషలోనున్నను, ముద్రింపించినయెడల ఆంధ్రభాషాభిమానులచే నొసంగబడిన పరిషద్ధనమును సద్వినియోగము చేసినవారగుదురు.

—: కృతజ్ఞత :—

మాకీగ్రంథరచనయం దుత్సాహముకలదని విన్నవించినపిదప మాయాశమును గ్రహించి మాకనుజ్ఞనిచ్చిన శ్రీరాజా నాగాయణజగపతిరాజుబావాజీగారికిని, మాపినతండ్రిగారగు శ్రీరాజా వరాహనరసింహజగపతిరాజు నాన్నయ్యగారికిని, ఇంకను మా గ్రంథరచనకు తోడ్పడి మాకనేకవిధముల ప్రోత్సాహమును కలిగించిన మల్లంపల్లి సోమశేఖరశర్మ, వత్సవాయ సూర్యనారాయణరాజు, నడింపల్లినారాయణరాజుగార్లు, మున్నగుమిత్రులకును, బంధుగులకును, తదితరమిత్రవర్గమునకును, ఇందలిచిత్రపటములనొసంగిన ఆంధ్రపత్రికాధిపతులగు శ్రీ కాశీనాధుని నాగేశ్వరరావుపంతులుగారికిని, మా వందనములర్పించుచున్నారము. మా గ్రంథప్రకాశకులగు మేరీ ముద్రాక్షరశాలాధిపతులు మాకెన్నియోవిధముల తోడ్పడియుంట మేము వారియెడల మిగుల కృతజ్ఞులమైయుండువారము.

—: విజ్ఞాపనము :—

క్షత్రియసోదరులారా! ఆంధ్రమహాజనులారా!!

మేమీ గ్రంథమునందు బహువచనప్రయోగముఁ జేసియుంటిమి.

వివిధగ్రంథసాహాయ్యముతో వ్రాయబడిన యిట్టి చరిత్రగ్రంథముల యందు బహువచనప్రయోగమావశ్యకమను నభిప్రాయులమైయిటుల నుపయోగించితిమని మా మొదటివిన్నపము.

రామవిలాసగ్రంథ కృత్యాదిలో వర్ణింపఁబడిన ఆయారాజుల వంశీయు లిపుడెచటెచటయున్నదియు వివరముగవ్రాయవలెనని మా యభిప్రాయమేయయినను మాకుసరియయిన యాధారములు సంతుష్టిగాదొరకనికతమున వివరింపలేకపోతిమి. అంతియగాక యీగ్రంథమునందెన్నియో భ్రమప్రమాదజనితములైన దోషములుదొరలినటుల మాకనుమానముకలదు. వాటినన్నింటిని గ్రంథపాఠకులు సకారణముగఁదెలిపినయెడల ద్వితీయముద్రణమునందు దిద్దుకొననంతటి దురభిమానులముకామని ముందుగనేవిన్నవించుచున్నారము.

ఇంకొకటి! మా గ్రంథపాఠకులు గ్రంథమునంతనుచిత్తగించి ఇందుఁజేర్పవలసిన విశేషాంశములను మాకు వ్రాసిపంపినచో ద్వితీయ ముద్రణమునందు సందర్భానుసారముగఁజేర్చుటయేగాక ఆంధ్రమహాజనుల ప్రోత్సాహమునుబట్టి అనేకచిత్రపటములతో ద్వితీయముద్రణముజరుగునని విన్నవించుచు విరమించుచున్నారము.

౧-3-౧౯౧౫ }
రాజమహేంద్రవరము. }

బుధజనవిధేయుఁడు
గ్రంథకర్త.

పెద్దాపురసంస్థానాధినాథులయొక్కయు గ్రంథకర్తయొక్కయు వంశవృక్షం.

౧ శ్రీ దుర్జయుఁడు
|
ముప్పరాజుగారు
|
గోంకదోరపరాజుగారు
|
పోతరాజుగారు
| — రాజాంబిక.
త్యాగరాజుగారు
|
దోరపరాజుగారు
| — చిమ్మాంబిక
౨ శ్రీ చాగిపోతరాజుగారు
| — రాజాంబిక
నృసింహరాజుగారు
|
మాచరాజుగారు
|
ఎరపోతరాజుగారు.
|
3 శ్రీ రామరాజుగారు
|
తెలుఁగురాయఁడుగారు
|
తిరుమలరాజుగారు
|
నాగరాజుగారు
|
తిరుపతిరాజుగారు
అమ్మప్ప | — ఉమ్మక్క

సింగరాజుగారు — జగ్గరాజుగారు

- శింగరాజుగారు
  - కోరుకొండరాజుగారు
    - శింగరాజుగారు
      - నృసింహరాజుగారు
        - రామభద్రరాజుగారు.
          - నరసరాజుగారు
            - జగ్గరాజుగారు
              - నరసరాజుగారు
                - వెంకటరాజుకుమందానుగారు
                  - ౫ శ్రీ వెంకటజగపతిరాజుగారు

- జగ్గరాజుగారు
  - పేరరాజుగారు
    - ౪ శ్రీ తిమ్మరాజుగారు
      - రాయపరాజుగారు
        - తిమ్మరాజుగారు
        - బలభద్రరాజుగారు
          - రాయపరాజుగారు
            - తిమ్మరాజుగారు
              - జగపతిరాజుగారు
                - తిమ్మజగపతిరాజుగారు
                  - రాయజగపతిరాజుగారు
                    - లక్ష్మీనరసయ్యగారు
                      - బుచ్చితిమ్మరాజుగారు
                      - ౬ తిమ్మజగపతిరాజుగారు
                    - బుచ్చిసీతయ్యగారు
                      - ౫ శ్రీ వెంకటజగపతిరాజుగారు
                    - బుచ్చిబంగారయ్యగారు

నోటు:— శ్రీ బుచ్చిబంగారయ్యగారి యనంతరమున నే. భీమవరపుకోట శ్రీవత్సవాయ సూరపరాజుగారు రాజ్యమునకువచ్చిరి.

- ౫ శ్రీ వెంకటజగపతిరాజుగారు
  - సీతారామజగపతిరాజుగారు
    - వెంకటజగపతిరాజుగారు
    - అప్పలనృసింహజగపతిరాజుగారు
      - సీతారామజగపతి రాజుగారు
      - వెంకటజగపతి రాజుగారు
    - వెంకటసూర్యనారాయణజగపతిరాజుగారు
      - పెదసీతారామజగపతిరాజుగారు
  - ౭ శ్రీ రాయజగపతిరాజుగారు
    - వెంకటజగన్నాథజగపతిరాజుగారు
    - నారాయణజగపతి రాజుగారు
      - ౮ శ్రీ పెదరాయజగపతిరాజుగారు.
      - వెంకటజగన్నాథజగపతిరాజుగారు
      - లక్ష్మీనరసింహజగపతిరాజుగారు
    - వరాహనరసింహజగపతిరాజుగారు
      - చినరాయజగపతిరాజుగారు
      - సత్యనారాయణజగపతిరాజుగారు
      - వెంకటరామజగపతిరాజుగారు
    - లక్ష్మీనరసింహజగపతిరాజుగారు
    - (శ్రీబుచ్చివెంకయ్యగారు

వెంకటకృష్ణజగపతిరాజుగారు.

(త్రిప్పి చూడుము)

౧ = మూలపురుషులు

౨ = చాగివారికి మూలపురుషులు.

౩ = వత్సవాయవారికి మూలపురుషులు.

౪ = పెద్దాపురసంస్థానాధీశులలో మొదటివారు

౫ = బుచ్చిసీతయ్యగారి పెంపుడుకుమారుఁడు.

౬ = లక్ష్మీనరసయ్యగారి పెంపుడుకుమారుఁడు.

౭ = చరిత్రము నంకితమునొందినవారు.

౮ = గ్రంథకర్త.

శ్రీ

వత్సవాయ సంస్థాన చరిత్రము.

పూర్వ చరిత్రము.

ఉత్తరసర్కారులనంబడియెడి యాంధ్రదేశ భాగములోని పెద్దాపుర సంస్థానమును మూఁడుశతాబ్దములు పరిపాలించిన శ్రీ వత్సవాయరాజ వంశజులు సూర్యాన్వయసంభవులనియును, వీరికి మూలపురుషుఁడు సాగి పోతిరాజనియును, ఏనుఁగులక్ష్మణకవి తనరామవిలాసమను గ్రంథమున

" శ్రీవిష్ణునాభిరాజీవమధ్యంబునఁ
బ్రభవించె విశ్వనిర్మాతధాత,
యంభోజభవునకు సంభవించె మరీచి
యాతనికిఁ గశ్యపుఁ డవతరించెఁ;
గశ్యపబ్రహ్మకుఁ గలిగె బ్రహ్మాండదీ
పకుఁడు త్రయీమూర్తి భాస్కరుండు;
వనజమిత్రునకు వైవస్వతుం డుదయించె
ఘనుఁడు వైవస్వత మనువుగాంచె
దక్షునిక్ష్వాకునృపునిఁ దద్వంశమునను
దగఁ గకుత్థ్సుండు రఘువును దశరథుండు
జననమొందిరి యాదశస్యందనునకు
రాముఁడుజనించెఁ ద్రిభువన రక్షకుండు "

" వ. ఏతాదృశ మహాపురుషభూషితంబైన సూర్యాన్వయంబు సాగి వంశంబనం గ్రమంబుగఁ బ్రసిద్ధంబయ్యె. అందు సంభవించి

తే. సహ్యజాతీరమునకు భూషణమనంగ
సిరుల కిరవగు గుడిమెట్టపురము దనకు
రాజధానిగ సత్కళాభోజరాజు
సాగిపోతక్షమాభర్త జగతియేలె.

అను పద్యములో నభివర్ణనపూర్వకముగ వక్కాణించియున్నాఁడు.

క్రీ. శ. 1178, 1182 సంవత్సరముల మధ్య జరిగిన పలనాటి వీర యుద్ధమున, నలగామరాజునకు సహాయముగా సాగిపోతరాజు వచ్చినట్లు చెన్నపట్టణమునందలి లిఖితపుస్తకభాండాగారములోని పలనాటివీర చరిత్రమను గ్రంథముయొక్క యొక ప్రతిలోఁ గానవచ్చుచున్నది. గాని యీతండెంతసైన్యముతోవచ్చి యెటులతోడ్పడెనో, యెట్టి పరాక్రమును గన్పఱచెనో తెలియు వివరములేమియుఁ గానరావాయెను.

ఈ సాగిపోతరాజుగారినిగూర్చియు, వీరివంశమునుగూర్చియు నాంధ్ర చరిత్రోద్ధారకులగు శ్రీ చిలుకూరి వీరభద్రరావు పంతులుగారు తమ యాంధ్రులచరిత్రములో ద్వితీయభాగమున ౨౫౩, ౨౫౪, ౨౫౫ పేజీలలో

" చాగివారు కాకతీయచక్రవర్తులకాలమున గుడిమెట్టరాజధానిగ నందిగామసీమనుఁ బరిపాలనముచేసిన సామంతమండలేశ్వరులుగ నుండిరి. చాగివారిలో వేఱొక కుటుంబమువారు పల్నాడు పరిపాలించుచుండిరని పల్నాటి వీరచరిత్రమునఁ జదివియున్నాము. పల్నాటి చాగివారు హైహయవంశజులమైన క్షత్రియులమని చెప్పుకొనియుండుట మనమెఱుం

గుదుము. గుడిమెట్ట చాగివారు దుర్జయవంశజులమనియు, మనుకుల సంభవులమనియుఁ జెప్పుకొనియుండిరి.

గుడిమెట్ట చాగివారిలోఁ గొందఱు మనుకులసంభూతులమని చెప్పుకొనియుండుటచేత వారిసంతతివారు వారిది సూర్యవంశమనియు, వసిష్ఠ గోత్రమనియుఁ జెప్పుకొననారంభించిరి. కాకతిగణపతిదేవరాయలకాలమునం దుండిన చాగిపోతరాజు గోదావరి మండలములోని పెద్దాపుర సంస్థానాధీశ్వరులయిన వత్సవాయవారికి మూలపురుషుఁ డని యేనుఁగు లక్ష్మణకవిప్రణీతమైన రామవిలాసమను ప్రబంధమున వర్ణింపఁబడియెను.

"గీ. సహ్యజాతీరమునకు భూషణమనంగ
సిరులకిరవగు గుడిమెట్టపురముఁ దనకు
రాజధానిగ సత్కళాభోజరాజు
సాగిపోతక్షమాభర్త జగతియేలె "

ఈ సాగివంశపురాజులయొక్క శాసనములు, కృష్ణామండలములో నందిగామసీమలో నున్న గుడిమెట్ట, ముక్త్యాల, అనుమంచిపల్లె, పెనుగంచిప్రోలు, నవాబుపేట, బెజవాడ మొదలగు ప్రదేశములోఁ గానంబడుచున్నవి. నందిగామతాలూకాలోని ముక్త్యాల గ్రామములోనున్న చెన్నకేశవస్వామి దేవాలయముయొక్క తూర్పుప్రాకారమునకు సామీప్యమున నాఁటియున్న " నాగులబండ " అను స్తంభముమీఁద వ్రాయఁబడిన శాసనములో విష్ణువు నాభినుండి బ్రహ్మ జనించెననియు, వాని నుండి దుర్జయుఁడు పుట్టెననియు, అతని వంశమున ముప్పరాజు జనించెననియు, అతనివంశమున గోంకబోరప రాజును, అతనికి పోతరాజును, ఆ పోతరాజునకు రాజాంబికయందు త్యాగరాజును (చాగిరాజు,) అతనికి బోరపరాజును, అతనికిచాగిపోతిరాజును జనించిరని చెప్పఁబడినది.

గుడిమెట్టలోని యొక శాసనములో చాగిదోరపరాజునకు చిమ్మాంబిక యందు పోతరాజు జనించెననియు, అతనికి రాజాంబికయను పతివ్రతయైన భార్యకలదనియు వ్రాయఁబడియున్నది. ఏనుఁగులక్ష్మణకవి ప్రణీతమైన రామవిలాసములో సూర్యాన్వయమున సాగిపోతరాజు జనించెననియు, అతనికి నరసింహరాజును, అతనికి పోతరాజును, మాచరాజును, వారిలో మాచనృపతికి ఎఱపోతరాజును, అతనికి తెలుఁగురాజు, రామరాజు ననువారును పుట్టిరనియుఁ జెప్పఁబడియున్నది. పైనఁజెప్పినవారిలో నరసింహభూపతి కుమారుఁడైన పోతరాజును లక్ష్మణకవి తన గ్రంథమునం దీవిధముగా నభివర్ణించియున్నాఁడు.

"మ. స్థిరభక్తిన్ గుడిమెట్టలోపలఁ బ్రతిష్ఠించెన్ గృపాసింధుబం
ధురసౌధంబున విశ్వనాథుఁ బరమాత్మున్ రాజనారాయణున్
సురవంద్యున్ బెజవాడయందునిలిపెన్ సుశ్లోకధర్మైకత
త్పరశీలుండగు మన్మపోతనృపుఁడే తన్మాత్రుఁడే యెన్నఁగన్. "

గుడిమెట్ట శాసనములో దోరపరాజునకు చిమ్మాంబికయందు జనించిన పోతరాజు పరిపాలనమును వర్ణించుచో

" శ్రీకృష్ణవేణ్యాస్తటభూమిభాగే
శ్రీపోతభూపో గుడిమెట్ట నామ్నా
విశ్వేశ్వరాఖ్యం శివ మాదిదేవం
సంస్థాపయామాస పురే స్వకీయే॥ "

అని గుడిమెట్టలో విశ్వేశ్వరస్వామిని ప్రతిష్ఠాపనముఁ జేసెనని చెప్పఁబడియుండుటచేత రామవిలాసములోని నరసింహుని పోతరాజును, ఈ దోరపరాజు పోతరాజును నొక్కఁడే యనిచెప్పఁదగును.

అట్లయినయెడల దోరపరాజునకు నరసింహరాజను నామాంతరము గలదని యూహింపవలయును. ఇంతియఁగాక బెజవాడ కనకదుర్గాంబ యొక్క యాలయములో శ్రీ నరసింహవర్ధనచాగిపోతరాజుపేరిట శాసనమొకటిగలదు. అయ్యది నరసింహుని కుమారుఁడైన చాగిపోతరాజు శాసనమని తెలుపుచున్నది. కాఁబట్టి యిపుడు దోరపరాజునకు నరసింహరాజను నామాంతరముగలదని విశ్వసింతము. ఈ పోతరాజు త్రిపురాంతక కాశ్మీర మల్లేశ్వర విశ్వనాథ చోడ నారాయణస్థానంబులఁ గనక కలశంబులను బెట్టించి, సింహగిరియందు నరసింహునకు సాగిపోతసముద్రంబను చెఱువుగట్టించి శ్రీపర్వతంబున (శ్రీశైలమున) మల్లికార్జునదేవునిముందట నందికేశ్వరునిం బ్రతిష్ఠించి, దేవభోగంబులకై కంభముపాడు, ముచ్చింతలు, బూదవాడ మొదలగు గ్రామములనిచ్చి బ్రాహ్మణోపభోగంబులుగా ననేకాగ్రహారంబులొసంగెనని బెజవాడ శాసనమునఁ జెప్పఁబడియున్నది. ఈశాసనము కాకతిగణపతిదేవచక్రవర్తి సింహాసనమధిష్ఠించిన క్రీ. శ. ౧౨౩౯వ సంవత్సరమున వ్రాయఁబడినది. ఈకుటుంబములోనివాఁడగు చాగిమనుమగణపతిదేవుని శాసనములుకూడ పెక్కులు నందిగామసీమలోఁ గానవచ్చుచున్నవి. అతఁడును, చాగిరాజును కాకతిగణపతిదేవుని సమకాలికులు. వీరునతవాటిసీమలో నధికారమునువహించియుండిరి.

ఈ సాగివంశపురాజులచరిత్రమును సంపూర్ణముగాఁదెలిసికొనుటకు మఱికొంతకాలముపట్టును. ఇప్పటికిదొరకినసాధనము లసమగ్రములుగనున్నవి " అనివ్రాయించియున్నారు.

ముక్త్యాలశాసనమునుబట్టి పంతులవారుదహరించిన వంశానుక్రమణిక కొంచముతేడాగా గాన్పించుచున్నది. ముప్పరాజునకు త్యాగిదోర

పరాజను పుత్రుఁడుగలఁడని వ్రాయఁబడియుండెనే గాని గోంకదోరప రాజని కాదు. అదియుఁగాక యీత్యాగిదోరపరాజుపుత్రుఁడయిన పోత రాజునకు త్యాగరాజు లేక చాగిరాజను పుత్రుఁడుగలఁడని పంతుల వారు వ్రాయుంచియున్నారు కాని ఆ శాసనమువలననే పోతరాజునకు దోరపరాజే పుత్రుఁడయినటుల గాన్పించుచున్నది. ఆశ్లోకముల నిట నుదహరించుచున్నాఁడను.

" తస్మాన్మన్మథరాధిపోర్వ్యాభరభా త్యాగాంకదోరాధిపః "
తద్గోరక్షితివల్లభా ద్గుణనిధిః పోతక్షమాధీశ్వరః
శ్రీమత్పోతనరేశ్వరా న్మునిసిభా ద్రాజాంబికాయామభూ
త్సూనుర్దానవవీనభానుతినయ స్త్యాగీక్షమాధీశ్వరః
తస్య త్యాగగుణాంకస్య దోరభూపస్య నందనః
త్యాగీపోతధరాధీశో రాజతే రాజమండలే "

విశేషచరిత్రాంశములను బరిశీలించుటలో పంతులుగారు తమ ఆంధ్రుల చరిత్రలో నట్లు ప్రమాదవశమున వ్రాసియుండవచ్చును.

—: సాగివారు వత్సవాయవారగుట :—

కాకతిగణపతిదేవ చక్రవర్తికాలమున సామంతమండలేశ్వరుఁడుగా నుండి, నందిగామసీమలో గుడిమెట్ట దుర్గమున కధీశ్వరుఁడుగానుండి, యధికారము నెఱపుచు, త్రిపురాంతక కాశ్మీర మల్లేశ్వర విశ్వనాథ చోడ నారాయణ స్థానంబులఁ గనకకలశంబులను బెట్టించి సింహాగిరి యందు నరసింహునకు సాగిపోతసముద్రం బను చెఱువుఁ ద్రవ్వించి శ్రీశైలమున మల్లికార్జునదేవునిముందట నందికేశ్వరుని బ్రతిష్ఠించి దేవభోగంబులకై కంభముపాడు, మచ్చింతలు, బూరవాడ మొదలగు

గ్రామంబులనిచ్చి బ్రాహ్మణోపభోగంబులుగా ననేకాగ్రహారంబు లొసంగి ప్రఖ్యాతిఁగాంచిన పైసాగిపోతరాజునకు మాచరాజను సోదరుఁడుగలఁడు. ఆ మాచనృపతికి నెఱపోతరాజు జనించెను. ఆయనకు తెలుఁగురాజు, రామరాజునను నిరువురు పుత్త్రులుద్భవించిరి. ఎఱపోత రాజు కాకతిరుద్రమదేవి మనుమఁడైన ప్రతాపరుద్రచక్రవర్తి సేనాపతులలో నొకఁడుగానుండి, మహమ్మదీయులతో జరిగినయుద్ధములలో నవక్రపరాక్రమమును నెఱపి వీరస్వర్గమునుజూఱఁగొన్న మహాశూరుఁడు ప్రతాపరుద్రుఁడు మహమ్మదీయులతో జరిగిన యుద్ధమునం దోడిపోయి, ఏకశిలానగరమను నామాంతరముగల యాంధ్రనగరము తురుష్కులవశమైనతరువాత ఎఱపోతరాజుపుత్త్రులగు తెలుఁగురాజు రేకపల్లిదుర్గమునకును, రామరాజు వత్సవాయదుర్గమునకు నధిపతులుగా నుండి, మహమ్మదీయపాలనమునకులోఁబడి కొంతకాలము రాచకొండ దుర్గాధీశ్వరుండైన రేచర్లసింగమనాయునితోడను, కొంతకాలము వేమారెడ్డిమొదలగు రెడ్డినాయకులతోడను బోరాడుచువచ్చిరి. వీరిలో రామరాజుగారు వత్సవాయదుర్గాధీశులై పరిపాలించుటచేత తత్సంతతివారికి వత్సవాయవారను నామప్రసిద్ధిగలిగెనని రామవిలాసములోని

"సీ. ఆరామరాజేంద్రుఁ డాజిరంగంబున
వైరిరాజులఁ గెల్చి వారిచేత
మదగజకంఖాణమాణిక్యగాణిక్య
కనకాంబరము లుపాయనములందె
యాచకశ్రేణుల కభిమతార్థములిచ్చెఁ
బ్రజలసంరక్షించె భరతునట్లు
తగవత్సవాయాఖ్యనగరంబు నిజనివా

సముఁజేసె నదికారణముగ సాగి
వంశమునకు వత్సవాయనామము లోక
సుప్రసిద్ధమగుచు సొంపుగాంచె. ”

అను సీసపద్యమువలన విస్పష్టముగా బోధపడుచున్నది. కాఁబట్టి వత్సవాయరాజవంశజులకు మూలపురుషు లీరామరాజుగారని నిస్సంశయముగానుడువవచ్చును. ఈయనకు రామరాజు, తెలుఁగురాజు, అనంతరాజు, గోపరాజునను నల్వురు కుమారులుదయించిరి. వారిలోఁ దెలుఁగురాజు రేకపల్లి దుర్గాధ్యక్షుఁడుగానుండి, శత్రువులకజేయుఁడై యుండి విక్రమార్కచరిత్రంబను నొకయుత్తమకావ్యమునకు నాయకుఁడయ్యెనని పై రామవిలాసములోని

శా. అచలాధీశ్వరధీరు రేకపలి దుర్గాధ్యక్షు విద్వేషిరా
ట్ప్రచయోద్వేల బలావలేపతిమిర ప్రద్యోతనుఁ విక్రమా
ర్కచరిత్రోత్తమకావ్యనాయకుని వేడ్కన్ బ్రస్తుతింపందగున్
సుచరిత్రాఢ్యుని వత్సవాయ తెలుఁగుక్షోణీశచూడామణిన్ ”

అనుపద్యమువలనఁ దెలియుచున్నది గానివిక్రమార్కచరిత్రమును నాయుత్తమకావ్యమునకుఁ గర్తయైన కవివతంసుఁ డెవ్వఁడో తెలియరాదయ్యెను.

—: రామరాజుసంతతి; దేశస్థితి :—

రామరాజునకుఁ బిమ్మట తత్సంతతివారియొక్క చరిత్రము వివరముగాఁ దెలియునట్టి యాధారము లిన్నూరు సంవత్సరములవఱకుఁ గానరావు. సాగివంశపురాజులాయాకాలములయందు తామునివసించు ప్రదేశములనుఁ బట్టియు,

బట్టియు వేర్వేఱు వంశనామములనువహించి దేశముయొక్క నానా భాగములకుఁ బోయి పౌరుషవిక్రమాదులను నెఱపుచు ప్రఖ్యాతి గాంచుచుండిరి. అట్లేసాగివంశములో నంతర్భాగమైన వత్సవాయవంశములోనివారుకూడ కొంతకాలము స్వతంత్రముగను, కొంతకాలము మహమ్మదీయుల పక్షమునను, మఱికొంత కాలము గజపతుల పక్షమునను౦డి ప్రతిపక్షనాయకులతోడఁ బోరాడుచు, నందందు గిరిదుర్గముల నాక్రమించుకొనుచుఁ బదునాఱవ శతాబ్దములో నీపెద్దాపుర సంస్థానమునుసంపాదించి, యించుమించుగా మూఁడుశతాబ్దములు పరిపాలనముచేసి గడుఁబ్రఖ్యాతివహించిరి. క్రీ. శ. ౧౩౨౩వ సంవత్సరములో నోరుగల్లనియెడు నంధ్రనగరము మహమ్మదీయుల వశమైన తరువాత, కాకతీయప్రభుత్వమున సర్వాధికారులుగానుండి ప్రఖ్యాతి వహించినరాచవారనేకులు కృష్ణాగోదావరుల నడుమ ననఁగా నోరుగల్లు మొదలుకొని రాజమహేంద్రవరము పర్యంతముగల భూభాగమునందుఁ గల గిరిదుర్గప్రదేశముల కధీశులై ప్రతిపక్షనాయకులతోడఁ బోరాడుచుండిరి. కృష్ణకుదిగువభాగముననున్న దేశమంతయు రెడ్లకు వశమయ్యెను. ఓరుగంటికి దక్షిణభాగమంతయు పద్మనాయకుల వశమయ్యెను. క్రీ. శ. ౧౩౨౬వసంవత్సర ప్రాంతమున మంచికొండ కూనారెడ్డి యను వీరుఁడు రాజమహేంద్రవరమునుండి తురుష్కులను తఱిమి కోరుకొండకోటనుగట్టి కృష్ణాగోదావరిమండలములలోనియుత్తర భాగమునుజయించి కోరుకొండ రాజధానిగఁ బరిపాలింపనారంభించెను. దీనికి రెడ్డిసీమ యనువాడుక నిప్పటికిగలదు. వీరు క్రీ. శ. ౧౩౮౦ వసంవత్సరమువఱకుఁ బరిపాలించిరి. తరువాతకొండవీటిరెడ్ల బంధువుల పరిపాలనము క్రిందికివచ్చెను. ఈకొండవీడు, కోరుకొండ రెడ్లసంబంధ

బాంధవ్యములచేత నొక్కటియై, కృష్ణాగోదావరీమండలములలోనుండు రాచవారిప్రదేశముల నాక్రమించుటచేత రాచవారనేకులు బహమనీ రాజుల సహాయమునుబొంది, పద్మనాయకులకు రెడ్లకు నొత్తిడికలుగఁ జేయుచువచ్చిరి. మహమ్మదీయులతోడ్పాటుతో రాచవారు పద్మనాయకులను, రెడ్డినాయకులను జయించుటదుస్తరమగుటచేతనో, మతాంతరులైన తురుష్కుల సాహాయ్య మపేక్షించుట దేశద్రోహమగునన్న తలంపుచేతనో గాని కళింగోత్కల దేశాధీశ్వరులగు గజపతుల సహాయమునుబొంది, కపిలేశ్వర గజపతిరాయలకాలమునఁ బశ్చిమమున నోరుగల్లువఱకును, దక్షిణమునఁ గాంచీపురమువఱకును జయించిరి. ఏత్సవాయవారు, సాగివారు, పూసపాటివారు, మంతపాటివారు, దంతులూరువారు, గణపతిరాజువారు మొదలుగాఁగల సుప్రసిద్ధులగు రాచవారనేకులు గజపతులక్రింద సర్వాధికారములనువహించి ప్రబలులైరి. రెడ్లపరిపాలన మడుగంటెను. రెడ్డినాయకులు, కమ్మనాయకులు, పద్మనాయకులు కొందఱు నరపతులక్రిందను, మఱికొందఱు గజపతుల క్రిందను నధికారపదవులనువహించి మహమ్మదీయులతోడఁ బోరాడుచుండిరి.

క్రీ. శ. ౧౪౨౧వసంవత్సరములో బహమనీ రాజైన అహమ్మదుషా త్రిలింగదేశపురాజులను జయించి ఓరుగల్లుపట్టణమును వశపఱచుకొనియెను. కాని ౧౪౬౦వసంవత్సరములో కళింగదేశపురాజును, కపిలేంద్రగజపతిమహారాయల కుమారుఁడునునగు ఊర్బరదేవకుమారమహాపాత్రుఁడును, రఘువంశసంజాతుఁడును, పరశురామతనయుండును నగు వీరభద్రరాజునుఁగలిసి ఏకశిలానగరముపై దండెత్తివచ్చి, మహమ్మదీయుల నచ్చటినుండి పాఱఁద్రోలి, ఓరుగల్లును మఱల స్వాధీనము

చేసికొన్నట్లు, అచ్చటివారిశాసనములవలన బోధపడుచున్నది. అయినను ౧౪౬౩వ సంవత్సరములో రెండవ మహమ్మదు సింహాసనమునకు వచ్చి, ౧౪౭౧వ సంవత్సరములో గజపతులకు సామంతులుగానున్న మండలేశ్వరులన్యోన్యవైషమ్యములను బెంచికొని, తమలోఁదామువోరాడుచుంటనుజూచి, కొండపల్లి రాజమహేంద్రవరదుర్గములను, తత్ప్రాంత ప్రదేశములను తనరాజ్యములోఁ జేర్చికొనుటకై సంకల్పించి, విఫలమనోరథుఁడయ్యెను. తరువాత కపిలేంద్రగజపతి మరణమునొందఁగా పురుషోత్తమగజపతిమహారాయలు సింహాసనమునకువచ్చెను. అందును గూర్చి యతనికిని, నతనిదాయాదికిని వివాదముపొసఁగి, యాదాయాది మహమ్మదీయుల సాహాయ్యమునుగోరెను. అప్పుడు బహమనీరాజైన రెండవమహమ్మదుషా యుదివఱకే గజపతులరాజ్యము నపహరింపవలెనను పేరాసతో నున్నవాఁడగుటచేత మిక్కిలిసంతోషించి, యాపని నిర్వహించుటకై, మల్లిక్ హుస్సేన్ బహిరీ యనువానినినియమించి, వానికి సర్వసేనాధిపత్యముఁ గొసంగి, నిజామ్-ఉల్-ముల్క్ అను బిరుదము నొసంగెను. ఈ బిరుదమే తరువాత మహమ్మదీయుల బిరుదములలో మిక్కిలి ప్రఖ్యాతివహించినదయ్యెను. ఈనిజామ్-ఉల్-ముల్క్ మొదట నాంధ్రుఁడుగానుండి, బాల్యములో మహమ్మదీయులచేఁ జెఱఁగొనిపోఁబడి యంతఃపురమున రాజునకు సహవాసిగా నియమింపఁబడి, మహమ్మదీయమతావలంబకుఁడై, బహమనీరాజుయొక్క దయకుఁ బాత్రుఁడై, యభివృద్ధిఁగాంచి, ప్రఖ్యాతికెక్కినవాఁడుగానుండెను. తరువాత నితఁడు గజపతులరాజ్యముపైకి దండెత్తిపోయి, కొండపల్లి రాజమహేంద్రవర దుర్గములనుజయించి, యాదేశములను దనప్రభువురాజ్యములోఁ జేర్పించెను గాని తరువాత నయ్యవి యొకసంవత్సరముకాలములోనే గజప

తులకు సామంతులుగానున్న మండలేశ్వరుల వశమయ్యెను. అంతట రెండుసంవత్సరములు దేశములో క్షామోపద్రవముసంభవించి, వర్షములు లేక, పంటలుపండక, బావులింకిపోయి, ప్రజలువలసపోవుట తటస్థించెను. ఈ రెండుసంవత్సరములలోను త్రిలింగదేశమును, బహామనీరాజ్యమునుగూడ వేడిమంగలమువలె వేఁగుచుండుటచేత విత్తనముల చల్లికయే లేకపోయెను. కాని కొంతకాలమునకు భగవదనుగ్రహమువలన వర్షముకురిసి భూమివ్యవసాయమున కనుకూలముగనున్నను, వ్యవసాయముచేయు జనులసంఖ్య మిక్కిలి తక్కువైయుండెను. ఇట్లుండఁ గొండపల్లి దుర్గములోనున్న తెనుఁగుసైన్యము తిరుగఁబడి, దుర్గాధ్యక్షుఁడను మహమ్మదీయప్రభువును సంహరించిరనియు, ఏతద్దుర్గమును వశపఱచుకొన్న భీమరాజు దేశమంతయు క్షామభూయిష్ఠమైయుండుటచేత బహామనీరాజుల ప్రాభవమంతయు సైన్యముల వ్యయముక్రింద తరిగిపోయి, సైన్యములసంఖ్యగూడ తగ్గియున్నదనియు, పూర్వార్జితమైన దేశమునంతయు స్వాధీనముఁజేసికొనుట కిదియే తరుణము గావున దండెత్తిరావలసినదనియు, తనకుఁజేతనైనత సహాయముఁ జేయుటకుసిద్ధముగానున్నాననియు, గజపతిరాయలకడకు రాయబారినొకనిఁ బంపెననియు, గజపతి పదివేల గుఱ్ఱపుదళముతోడను, ఎనిమిదివేల పదాతివర్గముతోడను దండయాత్రబయలుదేఱి వచ్చుచుండుటనువిని, రాజమహేంద్రవరము కొండపల్లి ప్రాంతదేశములకు గవర్నరుగానున్న నిజామ్-ఉల్-ముల్క్ శత్రువు నెదుర్కొనఁజాలక, రాజమహేంద్రవరదుర్గములోఁబ్రవేశించి, దుర్గద్వారమునుమూయించి, సహాయమునకై నిరీక్షించియున్నాఁడనియు, నిజామ్-ఉల్-ముల్క్ వలనఁ బంపఁబడిన చారులువచ్చి కొల్వుకూటమున మహమ్మదుషాకు నివేదించిరి.

అప్పుడు మహమ్మదుషాయుగ్రుఁడై, తానుస్వయముగానే శత్రువులపైకి దండయాత్రవెడలుటకు నిశ్చయించుకొని, తనసైన్యమునకంతకును నొకసంవత్సరమునకయ్యెడు జీతబత్తెములను ముందుగనేయొసంగి, గొప్పసైన్యముతో బయలుదేఱి కొన్నిదినములకు రాజమహేంద్రవరము వచ్చిచేరెను. ఈవార్తవిని, శత్రువులను వంచించి, వారినిమార్కొనకయే, భీమరాజు మరలిపోయి, కొండపల్లిదుర్గమును జేరెను. ఇంతసైన్యమును బహిరంగప్రదేశమున నెదుర్కొనుటకు సాహసింపఁజాలక, గజపతి పలాయనుఁడయ్యెను. ఇటువంటి యవస్థను భరింపఁజాలక, కోపోద్రేకమనస్కుఁడై, తనకుచూఁగుఁడైన మహమ్మదుఖానును, విశ్వాసపాత్రుఁడైన ప్రధానమంత్రియగు ఖ్వాజామహమ్మదుగవానును రాజమహేంద్రవరమునసలిపి, ఉత్కలదేశముపై దండెత్తిపోయి, దేశమునుపాడుచేసియు, ప్రజలను చూఱఁగొనియుఁ, దృప్తిఁగనఁజాలక, గజపతిని సింహాసనభ్రష్టునిఁగావించి, గజపతిరాష్ట్రమునంతయు శాశ్వతముగఁ దనరాష్ట్రములోఁ జేర్పవలయునని నిశ్చయించి, తనకొడుకును, మంత్రిని రాజమహేంద్రవరమునుండి రప్పించెను. కాని బుద్ధిశాలియగు గజపతి సముగ్థులచే రాయభారమునడిపించి, కొంతధనమాతనికి సమర్పించి, తురుష్కులు మరలిపోవునటుల చేసెను. ఆ ధనముతో మహమ్మదుషా తృప్తిఁబొందనందున, ప్రాణసమానముగాఁ జూచుకొనుచున్న యిరువదియైదు యుద్ధగజములనుగూడసమర్పించెను. అంతట మహమ్మదుషా మరలి కొండపల్లి వఱకువచ్చి, రోషావేశపరవశుఁడై కొండపల్లిదుర్గమును ముట్టడించెను. కాని యాఱుమాసములవఱకు దుర్గము స్వాధీనముకాకపోయెను. ఆహారపదార్థములు తక్కువగుటచేత భీమరాజు దుర్గములో నిలువఁజాలకలోఁబడి, దుర్గమును తురు

ష్కులవశముచేసెను. మహమ్మదుషా తనకింతకాలమువఱకు దుర్గము వశముకానందుకు మండిపడుచు, మతాభినివేశపరవశుఁడై, యచటి దేవాలయములలో నొకదానిం బ్రవేశించి, తనచేతిఖడ్గముతో బ్రాహ్మణ పూజారులను గొందఱనినరికి, లింగమును పగులఁగొట్టె. యా ప్రదేశమున నొకమసీదుకట్టించి. దానధర్మములను విరివిగాఁగావించి, యందు ప్రార్థనలనుజరిపి, దివానుయొక్క ప్రోత్సాహముచేత ఖాజీయను బిరుదమునువహించెను. ఇంతచేసినను దేశమువీరికి స్థిరపడక, పురుషోత్తమగజపతిమహారాయలచే మఱలజయింపఁబడి, గజపతుల పరిపాలనమునందేయుండెను. అటుతరువాతఁ బదునాఱవశతాబ్దము ప్రారంభమున విద్యానగరాధీశ్వరుండగు కృష్ణదేవరాయచక్రవర్తి యసంఖ్యాకములగు సైన్యములతో పూర్వదిగ్విజయయాత్ర వెడలివచ్చి ఉదయగిరి, కనకగిరి, వినుకొండ, కొండవీడు, బెల్లముకొండ, నాగార్జునకొండ, కొండపల్లి, రాజమహేంద్రవరము, సింహాద్రి, ఒడ్డాదిమొదలగు దుర్గములనాక్రమించి, గజపతి సైన్యములఁబాఱఁద్రోలి, తుదకు ప్రతాపరుద్రగజపతితో సంధిచేసికొన నంగీకరించి, యాతని కొమార్తెను వివాహముచేసికొని. గోదావరి పర్యంతముగల భూభాగమును మరల గజపతులకిచ్చివేసెను. మహమ్మదుషా మరణానంతరము నాయాపరగణాలకుఁ బరిపాలకులుగానున్నవారు రాజద్రోహులై, బహమనీరాజ్యమునుండివిడిపోయి తమపాలనముననున్న పరగణాలకు తామే రాజులమని ప్రకటించి స్వతంత్రపరిపాలనము చేయనారంభించిరి. అట్టివారిలో సుల్తానుకూలీకుతుబ్ ఉల్ ముల్కు గోలకొండరాజధానిగఁ జేసికొని తెలింగానా (తెలుఁగు) దేశమును బరిపాలింపనారంభించెను. ఇతఁడు తురుష్కదేశమునుండివచ్చిన యొకయుద్ధవీరుఁడు. ఇతఁడు బహ

మనీరాజ్యమునుండి కొంతప్రదేశము నాక్రమించుకొనుటతో మాత్రము తృప్తిగొందక, మహమ్మదీయమతమునకు శత్రువులుగానున్న యాంధ్ర రాజులను జయింపఁగోరి విజృంభించెను. సీతాపతినోడించి, కంభముమెట్టవఱకుఁగల తెలుఁగుదేశము నాక్రమించెను. అద్దంకి గంగాధరకవి వీనివిజయములను దనతపతీసంవరణోపాఖ్యానములో

"సీ. పడమటనుసవాయి బసవనిఁగాఁ జేసి
యచట గోల్కొండ నావరించె,
తమది మల్లాఖాను దక్షిణంబునఁగొట్టి
హరియించెఁ బానుగల్లావగిరులు
నుత్తరంబున బరీదొడిపాఱఁగఁద్రోలి
మెతుకుదుర్గం బాక్రమించిమించెఁ
బ్రథమదిక్కున నొడ్డి పాత్రసామంతుల
ఘట్టించికంభముమెట్టఁగొనియె
నతనిఁ బొగడంగఁదగదె యాచతురసీతి
రూఢి గిరిదుర్గలుంఠన ప్రౌఢతేజు
వాహశిఖరాధిరోహ రేవంతమూర్తి
కుతుబశాహినిక్ష్మాపాలు గుణవిశాలు"

అనుపద్యమునందభివర్ణించెను. ఇతఁడు ౧౫౩౪వసంవత్సరములోఁ గన్నుపోఁగొట్టుకొనియెను. ఇతఁడాంధ్రదేశముపై దండెత్తివచ్చి వరుసగా కంభముమెట్ట, కొండపల్లి, ఏలూరు, రాజమహేంద్రవరము, శ్రీకాకుళము మొదలగు దుర్గములను ముట్టడింపఁగా విశ్వనాథదేవ గజపతి సుల్తానుకూలీ, కుతుబ్ షాతో సంధిచేసికొని, యుభయరాజ్య

ములకు గోదావరినది సరిహద్దుగా నిర్ణయించుకొనిరి. అంతట సుల్తాను కూలీకుతుబ్షా తన ముఖ్యనగరమైన గోలకొండకు మరలిపోయెను. ఇతఁడు ౧౫౪౩వ సంవత్సరములోఁ దొంబదవయేటఁ దనరెండవకుమారుఁడైన జమ్షీదుచేఁ జంపఁబడియెను. తరువాత ౧౫౫౦వ సంవత్సరమునఁ బ్రసిద్ధివహించిన ఇబ్రహీమ్కూలీకుతుబ్షాహా తెలింగనాదేశము నాక్రమించుకొనియెను. ఇతఁడు సుల్తానుకూలీకుతుబ్షాహాయొక్క నాలుగవ కొమరుఁడు. ఇతనికి జగదేవరావను నాంధ్రుఁడు మంత్రిగానుండెను. ఇతని సైన్యములో రెండువంతు లాంధ్రులుగానుండిరి. అయినను మతభేదముచేత విశ్వాసపాత్రుఁడయ్యును, జగదేవరావు తనమంత్రిత్వమును నిర్వహింపలేక, ఇబ్రహీముతో సరిపడక, విజయనగరసామ్రాజ్యమునకభిషిక్తుఁడైన సదాశివరాయని మంత్రియగు రామరాజుతోఁ జేరుకొని, కుతుబ్షాసైన్యములతోఁ బోరాడుచుండెను. అంతట హిందూమహమ్మదీయప్రభువు లనేకులేకమై, గోలకొండ దుర్గమును ముట్టడించిరి. కొండవీటిదుర్గమున కధిపతిగానున్న రామరాజుమేనల్లుఁడు తిమ్మరాజు కొండపల్లిదుర్గమును బట్టుకొనియెను. గజపతులపక్షమున సీతాపతి, విడియాద్రి, ఆతనిమంత్రి వత్సవాయ ముసలితిమ్మరాజు దండెత్తివచ్చి, ఏలూరు దుర్గమును ముట్టడించిరి ఏలూరు సర్కారునకు డిలావర్ఖానుడు గవర్నరుగానుండి, కోటలోనుండి యధికపౌరుషముతోఁ బోరాడెను గాని నిష్ప్రయోజనమై, మిక్కిలిదురవస్థలోనుండి, గోలకొండ కనేకచారులను బంపించి, సహాయమునకై నిరీక్షించియుండెను. అంతట ఇబ్రహీము తన్ను ముట్టడించియున్న శత్రువులతో సంధిచేసికొని కొంతసైన్యమును డిలావర్ఖానునకుఁ దోడ్పడుటకై ఏలూరునకుఁ బంపించెను. డిలావర్ఖాను

డీసైన్యముయొక్క తోడ్పాటుచే శత్రువులను జడిపి, కుతుబ్షాహాయొక్క యుత్తరువును శిరసావహించి, శత్రువులు సరిహద్దును దాటి రాకుండ, నిడుదవోలులో నొకకోటఁగట్టించెను. ఈకోటనుగట్టి డిలావరుఖాను రాజమహేంద్రవరదుర్గమును ముట్టడించి స్వాధీనము చేసికొనుట యుక్తమని బోధించెను.

—: రఫత్ఖానుని దండయాత్ర. :—

అప్పుడు హరిచందనదేవుఁడు లేక విష్ణుదేవుఁడను నాంధ్రుఁడు గజపతులరాజ్యము నాక్రమించుకొని, బంగాళాదేశము మొదలుకొని గోదావరిపర్యంతముఁగల తూర్పుతీరమును బరిపాలించుచుండెను. రాజమహేంద్రవర దుర్గ మాతని రాజ్యములో నిదిగానుండి, తత్ప్రాంతప్రదేశమునకుఁ బరిపాలకుఁడుగానున్న విడియాద్రిచే (రెడ్డికాఁబోలు) సంరక్షింపఁబడుచు, ఆంధ్రమహమ్మదీయులకు దుస్సాధ్యముగనుండెను. ఈదుర్గాధ్యక్షుఁడైన విడియాద్రి కొంచెమించుమించుగా స్వతంత్రుఁడై వ్యవహరించుచుండెను. రెడ్డిసంస్థానమునకుఁ బరిపాలకుఁడై, విడియాద్రికి మంత్రిగానున్న వత్సవాయపేర్రాజుగారి పుత్రుఁడగు ముసలి యను నామాంతరముగల తిమ్మరాజుగారు రెండువేల సైన్యమున కధీశ్వరుఁడైన సరదారుగానుండి, మహమ్మదీయులతోఁ గుట్రచేయనారంభించెను. మహమ్మదీయులకుఁ దోడ్పడుటకును, అందునకుఁ బ్రతిఫలముగ కిమ్మూరుసీమను దనకిచ్చునట్లును నొడంబడిక చేసికొనియెను. ఇంతియగాక కళింగదేశమున మాండలికరాజు లన్యోన్యమువంచకులై, యొండొరులతోఁ బోరాడుచుండిరి. బంగాళాదేశ ప్రాంతమునుండి శత్రువులు దండెత్తివచ్చుటచేత హరిచందనుఁ డుత్తరభాగమున యుద్ధ

ములుచేయుచుండెను. ఈ కారణములచేత ఇబ్రహీము ఉత్సాహవంతుఁడై, డిలావరుఖానుని కోరికనుమన్నించెను. అప్పుడు ప్రసిద్ధికెక్కిన సేనానియగు రఫత్ ఖానులారీ యను నాతనికి మల్లిక్ నాయబ్ అను బిరుదమునొసంగి, సైన్యాధ్యక్షునిఁ గావించి, తక్షణముపోయి నిడుదవోలుదుర్గమునఁ బ్రవేశించి, రాజమహేంద్రవరము వెళ్లుటకు సంసిద్ధుఁడవుగానుండవలసినదని యాజ్ఞాపించిపంపెను. రఫత్ ఖానులారీ పదివేలగుఱ్ఱపుబలముతోఁ బయలుదేఱివెళ్లెను. ఇతనిరాకకు భయము చెంది, విడియాద్రి లేక వేదాద్రి, సీతాపతి మొదలగు గజపతుల సేనాపతులు తమ పొరుగుననున్న మాండలికులను హెచ్చరించి, రాజమహేంద్రవరమున సైన్యముల సమకూర్చుచుండిరి. మహమ్మదీయ చరిత్రకారులు తెల్పినది సత్యమగునేని వీరి సైన్యము లక్ష కాల్బలమును, రెండువేలగుఱ్ఱపుదళమును. రెండువేల తుపాకువాండ్లను గలిగియుండెను. ఆంధ్రులే గోదావరినిదాటి, మహమ్మదీయులను మార్కొనిరట! అప్పుడు ఘోరమైన యుద్ధము జరిగెననియు, ఆ యుద్ధములో హిందువులు నిలువఁజాలకమరలివచ్చి, రాజమహేంద్రవరముఁ బ్రవేశించిరనియుఁ నొక చరిత్రకారుఁడు వ్రాయుచున్నాఁడు. మహమ్మదీయులకు జయములభ్యమైనను, తమ శత్రువులను వెంబడింపక పోవుటకుఁగారణము కాన్పింపదు. అంతియగాక మహమ్మదీయులు తరువాత నెమ్మదిగాఁబోయి ధవళేశ్వరముకడ గోదావరినిదాటి దాని వశపఱచుకొని, దండునిలుచుతావుగఁ జేసికొనుటకుఁగూడ కారణముకాన్పింపదు. కావునహిందువులు గోదావరినిదాటి మహమ్మదీయులపైకి ముందుగాఁబోయియుండిరని తలంపరాదు. ఇట్లురఫత్ ఖాను ధవళగిరిప్రవేశించి, తనసామాగ్రిని, కొంతసైన్యము నచ్చటనిలిపి, కొంత సైన్యముతోఁ

బోయి, తాటిపాకదుర్గమును బట్టుకొనఁబ్రయత్నించెను. నరసింగరావను వీరుఁడు దానినిసంరక్షించుచుండెను. వర్షకాలముకూడ తటస్థమయ్యెను. మహమ్మదీయు లోడిపోయినందున వర్షకాలము వెళ్లినతరువాత మఱల వచ్చి ముట్టడింపఁదగునని నిశ్చయించి, తురుష్కసేనాపతి తనసైన్యములను మరలించుకొనిపోయెను. వర్షకాలము వెళ్లినతరువాత మహమ్మదీయులు తాటిపాకదుర్గమును వశముచేసికొనఁబోయి కృతార్థులైరి. తాటిపాకసీమయంతయు వశమయ్యెను. ఆసైన్యము తిరిగివచ్చిన తరువాత తిన్నఁగాఁబోయి రాజమహేంద్రవరమును ముట్టడింపఁ దలంచిరి గాని విజయనగరాధీశ్వరుఁడైన రామరాయలకును, దక్కనుసుల్తానులకును తల్లికోటకడ ఘోరమైన మహాయుద్ధముజరుగనున్నందున రఫత్ ఖానులారీ కుతుబ్ షాహ యాజ్ఞను శిరసావహించి, తురుష్క సైన్యములనన్నింటిని మరలించుకొని, మూలబలమును జేరుకొన గోలకొండకుఁ బోయెను. క్రీ. శ. ౧౫౬౫వ సంవత్సరములో నాంధ్రకర్ణాటులకు మహమ్మదీయులకు తల్లికోటకడ ఘోరయుద్ధము జరుగుటయు, మహమ్మదీయులకు విజయముకలుగుటయు, రామరాజు, వేంకటాద్రి కదనభూమినిఁబడుటయు, తిరుమలరాజు పెనుగొండకుఁబాఱిపోవుటయు, విజయనగరము చూఱఁగొనఁబడి విసర్జింపఁబడుటయు మొదలగునవి సుప్రసిద్ధములైన చరిత్రాంశములు. పండ్రెండుమాసములు గడచినవెనుక రఫత్ ఖానులారీ పదివేల గుఱ్ఱపుదళముతో మరల రాజమహేంద్రవరముపై దండెత్తివచ్చెను. అతఁడు ధవళేశ్వరము చేరునప్పటికి సీతాపతి పెద్దాపురము రాజానగరములనుండి సేనలను రాజమహేంద్రవరమునకుఁ జేర్చునట్లుగా సమాచారము తెలియవచ్చెను. అతఁడు తక్షణమేపోయి పెద్దాపురమును ముట్టడించి, సేనలు రాజమహేంద్రవ

రమునకు రాకుండ నడ్డుపెట్టవలయునని నిశ్చయించుకొని బయలుదేఱఁగా, దారిలో సీతాపతికిని రఫత్‌ఖానునకును గొప్పయుద్ధము జరిగెను. అప్పుడు సీతాపతి యోడిపోయి పెద్దాపురము కోటలో దాఁగొనియెను. రఫత్‌ఖాను పెద్దాపురమును ముట్టడించెను. సీతాపతి తనకుటుంబముతోఁ దప్పించుకొని రాజానగరదుర్గమునకుఁ బోయి చేరెను. పెద్దాపురదుర్గము సులభముగా శత్రువుల వశమయ్యెను. ఆ మఱునాఁడు రఫత్‌ఖాను రాజానగరముపై దాడివెడలెను. అడవులు దట్టముగా నుండి దారులిరుకైనవియగుటచేత దినమునకు రెండుమైళ్లకంటె నెక్కువగా మహమ్మదీయ సైన్యములు ప్రయాణము చేయఁజాలకపోయెను. మార్గమధ్యమున శత్రువులందందు మాఱ్కొనుటవలన మూఁడువందల సైనికులకంటె నధికముగా మరణమునొందిరి. ఎట్లయినను మార్గముచేసికొని మహమ్మదీయులు రాజానగరమును ముట్టడించునప్పటికి సీతాపతి తన సైన్యముతోఁ దప్పించుకొని రాజమహేంద్రవరమునకుఁబోయి, విడియాద్రితోఁ జేరికొనియెను. అంతట మహమ్మదీయ సైన్యాధిపతి రాజమహేంద్రవరముపైకి దాడివెడలెను.

—: రాజమహేంద్రవరము యుద్ధము :—

అప్పుడు రాజమహేంద్రవరము కోటసమీపమున మున్నెన్నఁడును జరిగియుండని యొక మహాయుద్ధ మిరుపక్షములవారికిని జరిగి, రక్తనదులు ప్రవహించెను. హిందువులు కుడిప్రక్కనున్న మహమ్మదీయ సైన్యభాగమునోడించి తఱిమిరిగాని వారికిఁ దరువాత ధవళేశ్వరమున నిలువయున్న మూలబలమువచ్చి తోడ్పడుటచేత హిందువులు బహిరంగప్రదేశమున నిలువఁజాలకఁ దుర్గములోఁ బ్రవేశించిరి. రఫత్‌ఖానుడు నాలుగు మాసములవఱకు కోటను ముట్టడించి

యుండెను. అప్పటికి హిందూసైనికులకు కోటలోనిల్చుట దుర్భరమై యుండెను. అప్పుడు వేదాద్రి సంధికై తగుమనుష్యులను రఫత్‌ఖానునికడకుఁ బంపెను. రఫత్‌ఖానుఁడు తమకడ లేఖరిగానున్న నియోగియగు ఎల్లుపండితునిఁ బంపించెను. వేదాద్రిని, సీతాపతిని వారికుటుంబములతో విడిచిపెట్టుటకు నొప్పుకొన్నయెడల కోట వశముచేసెదమని వర్తమానమంపిరి. అంతకు యుద్ధమున విసిగివేసరియున్న రఫత్‌ఖాను డంగీకరించెను. వేదాద్రి ఖాసింకోటకును, సీతాపతి విజయనగరమునకును స్వకుటుంబములతో వెడలిపోయిరి. రాజమహేంద్రవరము క్రీ. శ. ౧౫౭౧-౭౨ వ సంవత్సరములలో మహమ్మదీయులవశమయ్యెను. నాఁటినుండి మఱియెన్నఁడును హిందువుల వశమున నుండలేదు. ఈ యుద్ధమువలన లాభముపొందిన సరదారుఁడు వత్సవాయ ముసలితిమ్మరాజుగారు మాత్రమేయైయున్నారు. తరువాత రఫత్‌ఖానులారీ కుతుబ్‌షాహ యాజ్ఞప్రకారము ఖాశింకోట మొదలగు దుర్గములపైకిగూడ దండెత్తిపోయి ఖాశింకోటసమీపమున హిందూసైన్యాధిపతియగు వేంకటరాజునోడించి బందరు మొదలుకొని కటకమువఱకుఁగల దేశమునంతయు జయించి రాజమహేంద్రవరమునకు మరలివచ్చెను. దేశములోని వివిధప్రదేశము లాంధ్రరాజులచేఁ బరిపాలింపఁబడుచున్నను వారెల్లరును మహమ్మదీయులకు లోఁబడినవారై కప్పములుచెల్లించువారుగానుండిరి. అట్టివారిలో వత్సవాయ ముసలితిమ్మరాజుగారు మిక్కిలి ప్రముఖులుగానుండిరి.

—: వత్సవాయ ముసలితిమ్మజగపతిరాజుగారు :—

వీరు వేదాద్రికి మంత్రిగానుండుటకుఁ బూర్వము పెద్దాపుర

దుర్గమున కధీశ్వరులుగానున్నట్లు తెలియుచున్నది. వారుసంస్థానమును సంపాదించినవిధము స్థానికచరిత్రమునం దిట్లుచెప్పఁబడుచున్నది. పెద్దాపురము చుట్టునుండుప్రదేశము పూర్వకాలమున కిమ్మీరుఁడను రాక్షసునిచేఁ బరిపాలింపఁబడినదనియు, వానిపేరిటనే కిమ్మూరను దుర్గము నిర్మింపఁబడినదనియు, ఆకారణమున నీప్రదేశము కిమ్మూరుసీమ యని వ్యవహరింపఁబడుచుండెననియుఁ దెలియుచున్నది. ఇయ్యది మొదట రెడ్లపరిపాలనముక్రిందనుండి దేశము గజపతుల యధీనమైనతరువాతను వత్సవాయముసలితిమ్మజగపతిరాజుగారిచే సంపాదింపఁబడినది. అల్లాడ వేమారెడ్డి సంతతివాఁడైన రెడ్డివేంకటప్ప యనునాతఁడు కిమ్మూరు, ప్రోలునాడుసీమలను బరిపాలించుచున్నప్పుడు వాని సరదారుఁడైన యినుకపల్లి పెద్దాపాత్రుఁడనునాతఁడు కిమ్మూరుసీమకు పాలకుఁడుగా నుండి యతనిసిబ్బందికైన వ్యయముపోగా మిగిలిన యాదాయమును నగరునకుఁ జేర్పవలసినదని యాజ్ఞాపింపఁబడియెను. ఈపెద్దాపాత్రుఁడు కిమ్మూరుసీమలోఁ జేరిన తమిరె యను గ్రామమునకు నుత్తరభాగమున రెండుగుట్టలుండఁగా వానినిలోపుచేసికొని కోటనుగట్టించి, మన్నుగోడ పెట్టించి, వానిపైఁ జుట్టును బురుజులుతీర్పించి దానికి దక్షిణమున పెద్దాపురమను పేటనుగట్టించి ప్రభుత్వముచేసెను. తరువాత విస్సమ్మ యను రెడ్డివనిత యీ సీమలను బరిపాలించుచు రెడ్లకడ రెండు వేల ఫౌజుకు సరదారుగానున్న వత్సవాయ ముసలితిమ్మజగపతిరాజుగారికిఁ గుదువ (తాకట్టుఁ) బెట్టెనట! ఆమెయనంతరము ముసలితిమ్మజగపతిరాజుగారు బలవంతులై పెద్దాపురముకోటను స్వాధీనపఱచుకొని వేదాద్రికి మంత్రియైయుండి యతనిని స్వాధీనముచేసుకొని మహమ్మదీయులకు రాజమహేంద్రవరదుర్గమును వశపఱచి. తాను వారికి

మిత్రుఁడై పెద్దాపుర ప్రాంతదేశమును మహమ్మదీయులు జయించినను తానేస్వతంత్రపరిపాలనము చేయనారంభించెను. వీరి పౌరుష పరాక్రమాది విశేషములు రామవిలాసములో

"సీ॥ రణమున గుజ్జంపురౌతులఁ బరిమార్చె
వాసిగా నెఱజెర్లవాకలోనఁ
పెద్దాపురంబున బిరుదాంకపురిలోన
యవనవీరులఁ బరాహతులఁ జేసెఁ
బ్రతిభటించు నరేంద్రసుతుని దర్పమడంచెఁ
దిరుపతిచెంతభూవరులు మెచ్చఁ
దూముపునాట శత్రుక్షత్రనక్షత్ర
రుచిరూపుమాపె సూర్యాండనంగ
నంగవంగకళింగచోళాదిదేశ
వసుమతీనాథ సభలలో వార్తకెక్క
వత్సవాయపేరధారుణీశ్వరునిసుతుఁడు
రమ్యగుణశాలి శ్రీతిమ్మరాజమౌళి"

అను సీసపద్యములో నభివర్ణింపఁబడియెను. ఈయన శ్రీకాకుళ నవాబగు షేరుమహమ్మదుఖానునిచే నొకఖడ్గమును బహుమానముపొందినట్లుగా పై గ్రంథములోని

"ఉ॥ షేరుమహమ్మదుక్షితిపశేఖరుఁ డద్భుతశౌర్యధైర్యదు
ర్వారుఁడు మెచ్చి పైడిరొకవాల్ దనకేల నొసంగు వేళ దై
త్యారిసమానమూర్తి తనహస్తమునిండుగనందె వార్థిగం
భీరుఁడు వత్సవాయకుల పేరయతిమ్మనృపాలుఁడున్నతిన్"

అనుపద్యమునఁ జెప్పఁబడియుండెనుగా పేరుమహమ్మను ౧౬౫౭వ సంవత్సర ప్రాంతమునందుంటచే నియ్యదియంతగా విశ్వసింపఁదగినదిగాఁ గనుపట్టదు.

వీరువత్సవాయ రామరాజుగారికి నెనిమిదవతరమువారుగానుండిరి. వత్సవాయ రామరాజుగారికి తెలుఁగురాజుగారును, వారికి తిరుమలరాజగారును, వారికి నాగరాజుగారును, వారికి తిరుపతిరాజుగారును, వారికి సింగరాజు జగ్గరాజు అనువారును, వీరిలో జగ్గరాజుగారికి పేరరాజుగారును వారికి పై ముసలితిమ్మరాజుగారును జగ్గరాజుగారును జనించినట్లుగా రామవిలాసములోని వంశావళింబట్టి తెలియుచున్నది. వీరి తల్లిగారు గొట్టుముక్కల నరసరాజుగారి పుత్రికారత్నమైన నారమాంబగారని శేషధర్మములనియెడి ప్రబంధములోని

"సీ॥ బుధులెంచుతాలిమి భూమిదేవికిసాటి
సత్పుత్రమహిమఁ గౌసల్యసాటి
అతిథిపోషణమున నన్నపూర్ణకుసాటి
పలుకునేర్పున బ్రహ్మపొలతిసాటి
తగునెనరున సుమిత్రాదేవికినిసాటి
నైర్మల్యమున సురనదికిసాటి
యనుచుబంధుజనంబులు వినుతిసేయ
నలరె శ్రీ గొట్టుముక్కల కులపయోధి
చంద్రుఁడైనట్టి నరసభూమీంద్రుపట్టి
చారుసద్గుణనికురంబ నారమాంబ"

అను పద్యమువలన వేద్యమగుచున్నది. ఈయన క్రీ. శ. ౧౭౩౪వ సంవత్సరమునకు సరియైన యానందసంవత్సర భాద్రపద

బహుళ సప్తమికి సరియైన ౧౨౧౭వ ఫసలీ మొదలుకొని క్రీ. శ. ౧౮౦౭వ సంవత్సరమునకు సరియైన ప్రభవ సంవత్సర మార్గశిర బహుళ ద్వితీయవఱకు నేబదిరెండు సంవత్సరముల రెండు మాసముల యిరువదియైదు దినములు ప్రభుత్వముచేసి ౭౫ సంవత్సరములు జీవించి విగతదేహులైరని స్థానికచరిత్రమునఁ దెలుపఁబడుచున్నది గాని యా తేదీలు సరియైనవిగాఁగనుపట్టవు. ఈయన శేషధర్మములను ప్రబంధము నంకితమునొంది యనేకధర్మకార్యములాచరించినట్లుగా రామవిలాసములోని

"సీ॥ బిరుదాంకపురిని సుస్థిరముగానిర్మించెఁ
బాలమున్నీటినిఁబోలు చెఱువు
తిరుపతివల్మీకగిరిఁ బూలపల్లెను
ఫలవృక్షవనముల నిలిపెఁజాల
నృహరిగేహతటాక నిక్షేపవనములు
కొమరుగాఁ బెద్దాపురమునను నిచె
విశ్వనాథకవీంద్ర విరచితశేషధ
ర్మప్రబంధము సాదరముగనందె
విప్రవంశప్రతిష్ఠలు వెలయఁజేసెఁ
బుత్రులనుగాంచె నీతినిఁబుడమినేలె
వత్సవాయాన్వయమునకు వన్నెఁదెచ్చె
హెచ్చిపేరయతిమ్మధాత్రీశ్వరుండు"

అను పద్యమువలనఁ దెల్లమగుటయకాక యాయన మిక్కిలి ధర్మాత్ముఁడని తేటపడుచున్నది. బిరుదాంకపురమనఁగా బిక్కవోలు. బిక్కవోలు చెఱువు నేఁడంతగా నుపయోగకారి కాకున్నను కాలువలు

త్రవ్వించుటకుఁబూర్వ మా ప్రాంతమున మిక్కిలి యుపయోగకరమై యుండుటచేతనే కవి దానిని క్షీరసాగర తుల్యుమని యభివర్ణించియున్నాఁడు. మఱియు వీరు కోటబురుజులలో నొక్కటియైన తాళ్లబురుజుమీఁద నృసింహస్వామినిఁ బ్రతిష్ఠించిరి. ఇది యిప్పటికిని శిథిలమై యున్నది. పైరామవిలాసములో లక్ష్మణకవి వర్ణించినట్లుగానే విశ్వనాథకవి తానంకితముచేసిన శేషధర్మములయందు,

"సీ॥ కట్టించెగుడి జగత్కర్తజనార్దన
స్వామికినవనిపై శాశ్వతముగ
పెట్టించెనన్నంబుఁ బెర్మితోనే ప్రొద్దు
ననివారితముగ నభ్యాగతులకు
నలరించెఁ బ్రచురతోయ ప్రపూరితతటా
కము సర్వజంతూప కారకముగఁ
గావించె సకలవృక్షశ్రేణిశోభితం
బగుచు నెప్పుడు నందమైనతోటఁ
జేసెఁ బ్రతిష్ఠ లక్ష్మీనృసింహపాద
భక్తినిసిరులచేఁ బ్రబలుధన్యుఁ డౌర
......వత్సవాయాన్వయమున
తిమ్మభూపాలమౌళి సత్కీర్తిశాలి"

అను పద్యములో వర్ణించియున్నాఁడు. ఈ తిమ్మజగపతిరాజుగారికి జగ్గరాజను సోదరుఁడు కలఁడనియు, అతఁడు పరాక్రమవంతుఁడనియు, రామునకు లక్ష్మణునివలె సమస్తకార్యములం దోడ్పడుచు ననువర్తించుచుండెననియు విశ్వనాథకవి యీక్రిందిపద్యములోఁ జెప్పియున్నాడు.

"చ॥ అతనిసహోదరుండు కుసుమాయుధమూర్తి దిగంతరాళవి
శ్రుతసితకీర్తి దానరవిసూనుఁడు వైభవభానమానుఁడు
ద్ధత రిపురాజసంహరుఁడు ధర్మపరుండు సమస్తసత్కళా
చతురుఁడు వత్సవాయ చినజగ్గనృపాలుఁడు ధన్యుఁడెంచఁగన్"

* * * * * *

మ॥ మనుజస్తుత్యుఁడు జగ్గభూవిభుఁడు రామక్ష్మావిభుంలక్ష్మణుం
డనువర్తించువిధంబునందను మహోహర్షంబునన్ సర్వదా
యనువర్తింపఁగ ధర్మమార్గమున హెచ్చెన్ పేరభూపాలనం
దనుఁడౌ తిమ్మనృపాలమౌళి సిరులన్ ధాత్రీస్థలిన్ వర్ధిలన్"

ఏనుఁగుగుర్వామంత్రియు, పోలప్రెగడసూరమంత్రియు, రెండు భుజములై యుండగానుండ నీతిమ్మజగపతిమహారాజుగారు చతుర్భుజునివలె వర్ధిల్లెనని

"గుణవిభూషణుఁ డేనుఁగుగుర్వమంత్రి
ధీరుఁడగు పోలప్రెగ్గడ సూరమంత్రి
కడమరెండుభుజంబులుగాఁగఁ బ్రబలె
మహిఁజతుర్భుజుండనఁగఁ దిమ్మప్రభుండు"

అను గీతమున నుడివియున్నాఁడు. ఈ తిమ్మజగపతి వైష్ణవమతావలంబకుఁడై శ్రీమాన్ నల్లానుచక్రవర్తుల అల్లాడాచార్యుని పుత్త్రుఁడగు తిరుమలాచార్యునకు శిష్యుఁడై యుండినటుల పై శేషధర్మములలో నుదహరింపఁబడియుండెను. తిమ్మభూపాలుండు బ్రాహ్మణాశీర్వచన ప్రభావసంవర్ధిత రాజమహావైభవంబుగాంచి, సమానుల లోపల నుత్తమశ్లోకుండై తేజరిల్లుచు నొక్కనాఁడు శ్రీభీమేశ్వరస్వామి

మహామహిమాభిరామంబైన దక్షారామంబునకు విజయంచేసి విశ్వనాథ కవికృతినిర్మాణంబునకుఁ గడంగుట తన యనుంగుమంత్రి యగు నేనుఁగుగుర్వామాత్యుఁడు విన్నవించిన వినిసంతోషించి, సకలశాస్త్రప్రశంసులగు విద్వాంసులును, ఉభయభాషాకవిత్వ నిర్మాణసామర్థ్యసాంద్రులగు కవీంద్రులును, చతురోపాయనిపుణతాపరిచితపరమంత్రభేదనప్రభావకవితావధానులగు ప్రధానులును, సక్రోరిపుచక్రవిదళనక్రియావక్రవిక్రమార్కపరాక్రమోదారులగు రాజకుమారులును, ఆయోధనవసుధానిర్భిన్నిరోధననిర్భయధాటీనముద్భటులగు వీరభటులును, సమయోచితజ్ఞతావిలసితహితవ్యావహారులగు రాయబారులును, బహుప్రబంధగద్యపద్యోదాహరణాదిపఠనామందానందులగువందులును, గానచాతురీవినిర్జితగంధర్వనాయకులగు గాయకులును, మరియునుం దగువారు తత్తదుచితప్రకారంబులఁబరివేష్టింప సుఖాసీనుండై ధర్మాభిరామంబైన కొలువుకూటంబునఁ బేరోలగంబుండి భగవద్భాగవతధర్మనిర్మలకథాప్రసంగ కౌతూహలాయత్తచిత్తుండై, ఆపస్తంభసూత్రుండును, కాశ్యపసగోత్రుండును, వెణుతురుబల్లి రామమంత్రీశ్వరుని పౌత్రుండును, మల్లవరపుబాలసుకవి దౌహిత్రుండును, దిట్టకవిబిరుదాంకితుండగు వేంకటామాత్యునకును సర్వమాంబకును జనించిన కూర్మిపుత్రుండును, విశ్వేశువరప్రసాదకృపాలబ్ధసత్కవితావిలాససంపన్నుఁడగు విశ్వనాథకవిని వీక్షించియిట్లనియెనట! " ఓవిశ్వనాథసుకవీ! నీవుబాల్యంబుననె శ్రీరామవిజయంబను యక్షగానకృతినినిర్మించి ప్రఖ్యాతినిఁ గాంచితివి. గౌరీవివాహమును ద్విపదప్రబంధముగా రచించినాఁడవు. హరిశ్చంద్రచరిత్రమును నిరోష్ఠ్యప్రబంధముగా రచియించివన్నెకెక్కినాఁడవు. సంస్కృతంబునఁ బారిజాతాపహరణమునురచించి వాసిఁ

గాంచినాఁడవు. నీవు చెప్పఁబూనిన శేషధర్మ కావ్యమును మా పేర నంకితముచేసి మాకీర్తినాచంద్రతారకముగ ధారుణీస్థలినిలుపుమని " కోరి సబహుమానంబుగఁ గర్పూరతాంబూలచీనాంబరజాంబూనదరుచిరమణిభూషణంబులు సమర్పించినఁ గైకొని సంతోషించి విశ్వనాథకవి శేషధర్మము నాయన కంకితముఁగావించెను.

ఈ శేషధర్మముయొక్క కృత్యాదియే యీ చరిత్రతోపాటు ప్రకటింపఁబడినది.

—: శ్రీ వత్సవాయ రాయపరాజుగారు :—

(క్రీ. శ. ౧౬౦౭-౧౬౪౯)

పెద్దాపురసంస్థానమును సంపాదించి మన్నెము తోటపల్లి, జడ్డంగి సహితముగా ముల్లేరు చాగలనాడు కిమ్మూరుపరగణాలను ఏఁబదిరెండు సంవత్సరములు పరిపాలించిన శ్రీ వత్సవాయ ముసలితిమ్మజగపతిరాజుగారు, ఆయనయొక్క డెబ్బదియాఱవయేట ననఁగా క్రీ. శ. ౧౬౦౭ వ సంవత్సరమునఁ గాలధర్మమునొందిరి. ఆయనకు రాయపరాజు, గోపాలరాజు, రామచంద్రరాజు, నను ముగ్గురు కుమారులుకలరు. శ్రీ తిమ్మజగపతిరాజుగారి యనంతరమున ఆయనకుమారులలో జ్యేష్ఠుడైన శ్రీరాయపరాజుగారు సింహాసనము నధిష్ఠించిరి. ఈయనకు జగదేకవీర రాజాధిరాజరాయవేశ్యాభుజంగాది బిరుద నామములు కలవు. ఈయన యమితశౌర్యపరాక్రమోపేతులై దుర్మదాంధులగు ధారుణీధవులను పైరవీరులనుఖండించి, రాజ్యమును విస్తరింపఁజేసి కిమ్మూరు, బిక్కవోలు, తుని, కొత్తాము, ముల్లేరు, పిఠాపురములను ధర్మపరులై పరిపాలించిరని లక్ష్మణకవికృతమగు రామవిలాసములోని యీక్రింది

పద్యమువలనఁ దెలియవచ్చుచున్నది.

"మ॥ ఘనశౌర్యంబున దుర్మదాంధనృపులన్ ఖండించిసత్కీర్తిచే
కొని కిమ్మూరు, బిక్కవోలు, తునియున్, గోర్థాము, ముల్లేరుసా
పెనయన్ బీఠపురంబు ధర్మపరుఁడై యేలెన్ సమస్తార్థులన్
మనిచెన్ దిమ్మనృపాలు రాయపమహీనాథుండు భాగ్యోన్నతిన్"

ఈయన దైవభక్తియు, ప్రజానురక్తియు, సత్కార్యాసక్తియుం గలిగి ప్రజాపరిపాలన మొనర్చెరి. ఈయన జేసిన సత్కార్యములను గుఱించి లక్ష్మణకవి తన గ్రామవిలాసములో

"సీ॥ శ్రీగ్రామునకుఁ గట్టమూరను గట్టించె
గుళ్లు మంటపములు గోపురములు,
గంభీరజలతటాకంబు త్రవ్వించె గృహ
స్తపురంబున సుస్థిరముగఁ
బోలుపుగా వాల్మీకిపురి కాంద్రకోటను
ఫలభూజవాటికల్ పదిలపఱచె"

అని యిట్లు వర్ణించియున్నాఁడు.

ఈ రాజశేఖరుఁడు తనతండ్రిగారయిన శ్రీ తిమ్మజగపతిగారు గారివలెనే కవిజనాశ్రయుఁడై, కవులనాదరించి పోషించి, వారిచేఁ గృతులందినవారు. ఈయన హరిభక్తిసుధోదయంబను నొక ప్రబంధమునకుఁ గృతిభర్తయైనట్లు పైనుదాహరింపఁబడిన పద్యములోని దేయగు

"ప్రశస్త్యమగు హరిభక్తిసుధోదయం
బను మహాకృతిరత్నమందుకొని మెు"

అనుపాదముచేఁ దెలియవచ్చుచున్నది. ఈహరిభక్తిసుధోదయ మిప్పుడెచ్చటను గానరాకున్నది. అంతియగాక దాని కృతికర్తయగు కవిపుంగవుని పేరైనం దెలియవచ్చుటలేదు. ఈవత్సవాయవారు మొదటి నుండియు నాంధ్రభాషాభిమానులై యాంధ్రకవితావధూటికిం బ్రాపకులై యనేకములగు కృతిరత్నములనందినను, ఏకారణముననో గాని వానిలో రెండు మూడు తక్క మిగిలినవెల్ల నామమాత్రావశేషములై యున్నవి. వీరందిన యన్నికృతులునుగూడ నుండియున్నచో మాకీ చరిత్రము వ్రాయుటయం దమితసహాయకారులగుటయేగాక భాషాభిమానులకుఁగూడ నెక్కుడు నుపయోగకారులై యుండునని మామతము. గొప్పపరాక్రమవంతులు. వీరియొక్క శౌర్యపరాక్రమకార్యములను గుఱించి రామవిలాసములో

"సీ॥ దర్పాంధయవనమస్తకములబురుజులుఁ
గట్టించెనమ్మయ్యగట్టుకొంత
లొంపకలోవలో గుంపులుగొనిపోర
వచ్చినదొరల గర్వంబడంచెఁ
జెలఁగిపోట్రాజును జేపట్టి రాఘవ
రాజు దేశమునకు రాజుఁజేసె
శరభరాజును గృహాంతరవాసుఁగావించి
యతనిగూడెంబువీరన్నకిచ్చె
గడుసుమన్నీలభృత్యులుగానొనర్చె
నిగ్రహానుగ్రహంబులు నెగడఁజేసె
వత్సవయతిమ్మధారుణీశ్వరుని సుతుఁడు
రాజమాత్రుఁడె రాయపరాజశౌరి"

అనియు

" పెరుగలుగు మహమ్మదు బేగు నదిమి
మెచ్చఁదగిన ధమామీలు తెచ్చుకొనియె "

అనియు వర్ణింపఁబడియున్నది. ఈ పై పద్యమువలన ఈయన విశేషముగ మన్నెరాజులతో యుద్ధముచేయుచు వారిని జయించుచు వచ్చినటుల తేటపడఁగలదు. కాని యీపై పద్యమున నుదాహరింపఁబడిన మన్నెదొర లేయేఁగూడెములకుగాని, ఏయే ప్రదేశములకు గాని యధిపతులో, వారలీరాయపరాజుగారి పరిపాలనకుఁ బూర్వ మెవరికి సామంతులుగనుండిరో వారియుదంత మెంతమాత్రమును డెలియరాకున్నది. గొప్పగొప్ప పరగణాలను గొన్నింటిని బరిపాలించి, తమ యనుపమానశౌర్యపరాక్రమములనుజూపి పగతురను పాదాక్రాంతులుగఁజేసి, యాకాలమునందలి సాటిరాజులలో మేటులని పేరువడసిన నత్సవాయ వసుమతీవరులచరిత్రములే మనకుఁదిన్నగఁదెలియరానప్పుడు, ఎచ్చటనో కొలది ప్రదేశములనేలిన యీమన్నెరాజుల వృత్తాంతములు తెలియకపోవుట యొకవింతలోనిదికాదు! శరభరాజుమొదలగు రాజులను జయించుటయేకాక, ఈ రాయపరాజుగారు తండ్రిగారివలెనే తాముకూడ మహమ్మదీయులకు మిత్రులై, తమ యవక్రవిక్రమాధికృతచే నబాబులుకూడ సాధింపలేని దుర్గములనుసాధించి యాకాలమున గోలకొండనబాబుగానున్న అబ్దుల్ హసేన్ కుతుబ్ షావారిచేతను, మాదన్నపంతులుగారిచేతను బహుసత్కారములందిరి.

ఈపైనిజెప్పఁబడిన అబ్దుల్ హసేన్ కుతుబ్ షా క్రీ. శ. ౧౬౧౧ మొదలు ౧౬౭౨వఱకు† పరిపాలించినట్లు కనఁబడుచున్నది. కాని

† Robert Sewell's lists of antiquities, Madras, PART II, Page 167.

శ్రీయుత కొమర్రాజు లక్ష్మణరావుపంతులుగారు ఈ నబాబు క్రీ. శ. ౧౬౮౭వఱకు ‡ మాత్రమే పరిపాలించినట్లు వ్రాసియున్నారు. ఈ తేదీలలో నేదినిజమైనను మనరాయపరాజుగారు వారితో సమకాలికులైనట్లు తెలియఁగలదు. ఇంతవఱకు స్వతంత్రులుగఁ బరిపాలన మొనరించుచున్న గోలకొండ నబాబులు, ఈ అబ్దుల్ హసేన్ కుతుబ్ షావారి నాఁటినుండియే ఢిల్లీపాదుషాహాలకు సామంతులై వారికి కప్పములు చెల్లించవలసివచ్చినది. ఇంక మాదన్నపంతులుగారినిగూర్చి మాచదువరులకుఁ గొంతచెప్పవలసియున్నది. వీరినిగుఱించి శ్రీయుత లక్ష్మణరావుపంతులుగారు తమమహమ్మదీయమహాయుగములో నీక్రిందిరీతిని వ్రాసియున్నారు.

—: అక్కన్న మాదన్న గార్లు. :—

" ఈ యన్నదమ్ముల (అక్కన్న మాదన్నగార్లు) పేళ్లు మన తెలుఁగువారు రెండువందల సంవత్సరములనుండి గౌరవపూర్వకముగా స్మరించుచున్నారు.......వీరియింటిపేరు పింగళివారు. ఈపింగళివారిది భారద్వాజగోత్రము. కావున వీరికిని గౌతమగోత్రుఁడగు పింగళియొక్క వంశమునకును నేమియుసంబంధము లేదు. అక్కన్న సూరన్న మాదన్నగారి వంశజులమని చెప్పుకొను పింగళివారిప్పుడు నైజాము రాజ్యములోని యోరుగంటిలో నున్నారు. వీరిద్దఱును మహారాష్ట్రులనియు అక్కన్నగారికి 'ఏకనాదిపంతే' అనియు మాదన్న పంతులుగారికి 'మదనపంత్' అనియుఁ బేళ్లుండెనని కొందఱుమహారాష్ట్రులిటీవలివారు వ్రాసియున్నారు. కానివారేమియు నాధారముచూపినవారుకారు.

‡ మహమ్మదీయమహాయుగము, పుట 218.

నేనుచూచినంతవఱకు పూర్వమహారాష్ట్రతురుష్కాంగ్ల గ్రంథాదులలో 'అక్కన్న' 'మాదన్న' నామములే వాడంబడియున్నవి. ఇవియుం గాక ప్రస్తుతము మాదన్నగారి వంశజులమని చెప్పెడువారు తెలుంగు వారు కావున వీరు తెనుంగువారనియే మనము నిశ్చయింపవచ్చును."

వీరి సంబంధముననే చెప్పంబడు నొకచిన్నకథకలదు. శ్రీయుత లక్ష్మణరావుపంతులుగారనినట్లు దాని సత్యాసత్యములు నిర్ణయించుటకు వీలులేకపోయినను, వినుటకు నిది యింపుగానుండునని తలంచి దానినిఁగూడ వారిగ్రంథమునుండియే తీసి యీక్రిందపొందుపఱుచుచున్నారము.

—:అక్కన మాదన్నగార్ల భ్రాతృత్వమును గుఱించినకథ:—

"అక్కన్నగారొక బీదవాఁడగు బ్రాహ్మణుఁడఁట. మాదన్నగారు మంత్రిత్వము చేయుచుండఁగా అక్కన్నగారాతనియింటికివచ్చి ప్రవేశించెనఁట. తన భార్య బంధువుఁడనితలంచి మాదన్నగారును, భర్త బంధువుఁడనితలంచి యాతని భార్యయు అక్కన్నగారిని మిక్కిలి మర్యాదచేయుచుండిరి. అక్కన్నగారు వయస్సులోఁ బెద్దవాఁడగుటచే మాదన్నగారాతనిని అన్నగారని పిలుచుచుండిరి. లోకులునుఅట్లే తలంచుచుండిరి. ఇట్లు కొన్నిదినములు గడచిన తరువాత నొకనాఁడు మాదన్నగారు భార్యతో అక్కన్నగారిని గుఱించి ముచ్చటింపఁగా, నాతఁడామెకు బంధువుఁడు కాడని తెలిసెను. అందుపై నతఁడక్కన్నగారిని మనకుఁగల బంధుత్వముఁదెలుపుమనగా "నాయనా! వినుము. నేను పెద్దమ్మకొమారుఁడను. నీవు చిన్నమ్మకొమారుఁడవు. ఇట్లు మన మక్కచెల్లెండ్రబిడ్డలము గాన నన్నదమ్ములముసుమా! ఈరహస్యము నీమనస్సులోనుంచుకొనుము. మనమెప్పటియట్ల యన్నదమ్ములవలెఁ బ్రవర్తించెదము" అని యనెనఁట! అక్కన్నగారి బుద్ధిచాతుర్యమునకుమెచ్చి మాదన్నగారాతనిని అటుతరువాత అన్నగానే చూచుచుండిరఁట"

ఈ మాదన్నగారు, అబ్దుల్‌హసేన్‌కుతుబ్‌షావారివెనుక రాజ్యపాలనమునువహించిన అబూహసేన్‌కుతుబ్‌షావారివద్ద మంత్రిత్వపదవినందుండిరి. అక్కన్నగారు "షాహలష్కర్" (అనగా సైన్యాధిపతి) అధికారమును బొందియుండిరి. వీరినిగుఱించిన విశేషాంశములు వీరితో సమకాలికులగు తిమ్మరాజుగారి పరిపాలనమునుగూర్చి వ్రాయునప్పుడు తెలుపఁగలము.

—:దక్షిణహిందూదేశమున ఇంగ్లీషువారి ప్రాథమికవర్తకస్థానములు:—

ఈ రాయపరాజుగారి కాలముననే ౧౬౧౧వ సంవత్సరమున దక్షిణహిందూదేశమునందు క్రీ. శ. ౧౬౦౦ సంవత్సరమున నేర్పడిన ఇంగ్లీషుఈస్టు యిండియాకంపెనీవారు (హిందూదేశముతో వర్తకముచేసికొనుటకేర్పడినఆంగ్లేయసంఘము) మొదటిగిడ్డంగి(Factory)ని మచిలీపట్టణమువద్దస్థాపించిరి. ఈ మచిలీపట్టణమే దక్షిణహిందూస్థానమున ఇంగ్లీషువారుసంపాదించిన వర్తకస్థానములలో మొట్టమొదటిది. హిందూదేశముయొక్క పశ్చిమతీరమునసంపాదించిన వర్తకస్థానములలో మొదటిదిసూరతుపట్టణము. క్రీ. శ. ౧౬౧౨వసంవత్సరములో దానిని సంపాదించుకొని, అచ్చటనొకగిడ్డంగినికట్టిరి. పదునేడవశతాబ్ద ప్రారంభమున సూరతు ఒకగొప్ప రేవుపట్టణముగానుండెను ఈఇంగ్లీషువారిచ్చటకు రాకమునుపే పోర్చుగీసువారువచ్చి వర్తకము చేసికొనుచుండిరి. తాము వర్తకము చేసికొనుచుండ నాంగ్లేయులుకూడవచ్చి వర్తకము సాగించుట వారికిఁగిట్టకయ్యెను. అందుమీఁద నాంగ్లేయులపై నసూ

యత పెరిగి వారివర్తకమును జెడఁగొట్ట నఖండప్రయత్నములుచేసిరి. అందువలన పోర్చుగీసువారికిని, ఆంగ్లేయులకును క్రీ. శ. ౧౬౧౨వ సంవత్సరమునఁ బళ్ళిచుతీరమునఁ దపతీనదీముఖద్వారమునకొక కొంత దూరమున నొకగొప్పయుద్ధము జరిగెను. క్రీ. శ. ౧౬౩౯వ సంవత్సరమున ప్రస్తుతము చెన్నపట్టణమునందున్న సెంటుజార్జికోట కట్టఁబడెను. బంగాళమునందలి హుగ్లీనదిమీఁదఁ గొంతనేలనుసంపాదించి యచ్చటఁ౧౬౫౦వసంవత్సరమున నొకగిడ్డంగినిఁగట్టిరి. దక్షిణహిందూస్థానమున నాంగ్లేయుల ప్రాథమికవర్తకస్థానములన్నియు నీ రాయపరాజుగారి కాలముననే యేర్పడుటచే ఈయనపరిపాలించినకాలము మిగుల ముఖ్యమైనది.

ఇట్లు “ఘోటకవాహినీర్ఘూటకర్కశపారసీక సైనిక శిరచ్ఛేదకుండును, రణరంగవిజయేందిరాకరగ్రహణమంగళయోగ్యపటహ శంఖస్వనుండును అయిన గోపాలరాజును, రామచంద్రరాజును దన కుడియెడమభుజముల ట్లుపచరింపఁ బ్రజానురంజకముగ నలువదిరెండేండ్లు పరిపాలనమొనరించి శ్రీ రాయపరాజుగారు ఆయనయొక్క డెబ్బదియైదవయేట ననఁగా క్రీ. శ. ౧౬౫౯వసంవత్సరమున స్వర్గస్థులైరి.

—: శ్రీ వత్సవాయ తిమ్మరాజుగారు :—

(౧౬౫౯—౧౬౮౮)

శ్రీ రాయపరాజుగారికి శుభగుణకదంబయై సూరాంబ యను నామంబునంజెన్నారు సతీతిలకముగలదు. ఈ పుణ్యమూర్తులగు దంపతులకు తిమ్మరాజు బలభద్రరాజునను నిరువురు కుమారులుకలరు. వీరిరువురిలోఁ బెద్దవారైన తిమ్మరాజుగారు తండ్రిగారు కాలముచేసిన

వెనుక ప్రజాపరిపాలనాభారమును వహించిరి. వీరు క్రీ. శ. ౧౬౧౮ లో జననమొంది రాజ్యమునకు వచ్చునప్పటికి ముప్పదియొక్క వర్షముల ప్రాయముగలవారై యుండిరి. ఈయన యమితశౌర్యపరాక్రమవంతులై గొప్పగొప్పరాజులను జయించి మించినవారగుటచే ఈయన సార్వభౌమతిమ్మరాజుగారనియు, ఈయనయొక్క ధర్మకార్యతత్పరతచేతను, చేకొన్నజయములచేతను కీర్తితిమ్మరాజుగారనియుఁ బ్రఖ్యాతిఁగాంచిరి. ఈ కీర్తితిమ్మరాజుగారి విజయములనుగూర్చి లక్ష్మణకవి తన రామవిలాసములో నిట్లువర్ణించియున్నాఁడు.

“సీ॥ రాజులు మెచ్చఁ బర్లాకోటసాధించి
నరహరీదేవు దుర్నయమడంచెఁ
గుదురైన బావిణీకోటలగ్గలుపట్టి
యోడకోటంతయు నుర్విఁగలిపెఁ
దుగరాజుమొదలైన దొరలనుభంగించి
విశ్వంభరుని యుద్ధవిరతుఁజేసెఁ
దగఁబూనపాటి సీతారామ భూపాలుఁ
డభినుతింపఁగ విజయంబుఁగాంచె
సరిసమతుయవనాధీశుఁ దురగపతినిఁ
గయ్యమునఁగెల్చి లోకవిఖ్యాతిఁజెందె
వత్సవాయాన్వయమునకు వన్నెఁదెచ్చె
రాయపనృపాలు శ్రీ తిమ్మరాజమౌళి ”

ఈ పైపద్యమునందలి మొదటిపాదమునఁ జెప్పఁబడిన పర్లాకోట యనునది గంజాముజిల్లాలోని పర్లాకిమిడి కోటయేమోయని తోఁచుచున్నది. ప్రస్తుతమున గంజాంజిల్లాలో పర్లాకిమిడి, పెద్దకిమిడి, చిన్న

కిమిడి యను మూఁడుసంస్థానములుకలవు. ఈభాగముల నామములం బట్టిచూడ కిమిడియను నొకపెద్దసంస్థాన మీతీరున మూఁడు భాగములుగ విభాగింపఁబడినట్లు తెలియఁగలదు. ఈ కిమిడిజమీందారులు మిక్కిలిపురాతనమైన ఒరిస్సాకేసరి రాజవంశమునకు సంబంధించినట్లు చెప్పుకొనుచున్నారు. ఈ పర్లాకిమిడికోటయే పర్లాకోటయని చెప్పినను, పర్లాకిమిడిని పాలించిన భూపాలురలో నరహరిదేవుఁడున్నట్లెచ్చటనుఁ గానరాదు. అప్పుడు పర్లాకిమిడి సంస్థానమును పాలించుచు, మన తిమ్మరాజుగారికి సమకాలికులైనవారు ముకుందరుద్రనారాయణదేవుఁడు, ముకుందదేవుఁడు, అనంతపద్మనాభనారాయణదేవుఁడు అనువీరు మువ్వురు కలరు. వీరిలో ముకుందరుద్రనారాయణదేవుఁడు క్రీ. శ. ౧౬౩౦-౧౬౪౬ వఱకును. ముకుందదేవుఁడు ౧౬౪౬ మొదలు ౧౬౭౮ వఱకును, అనంతపద్మనాభనారాయణదేవుఁడు ౧౬౭౮-౧౬౮౬ వఱకును బరిపాలించెను. శ్రీ తిమ్మరాజుగారు ౧౬౮౭ వఱకుఁ బరిపాలించినవారగుటచే అనంతపద్మనాభనారాయణదేవుని యనంతరమున రాజ్యమునకువచ్చిన సర్వజ్ఞజగన్నాథనారాయణదేవుఁడుకూడ సమకాలికుఁడనియే నుడువవచ్చును. కాని వీరి నలువురిలో నెవ్వరును నరహరిదేవ నామధేయులైనట్లు కనిపించదు. ఒకవేళ నీపర్లాకిమిడి కోటయే పర్లాకోటయని సిద్ధాంతమేర్పడినయెడల నరహరిదేవుఁడను నామాంతరము మీఁపైనవచించిన నలువురు పరిపాలకులలో నెవ్వరికోయొకరికుండవలయును! ఈ విషయమునుగుఱించి యింతకెక్కుడుగఁ జర్చించ నాధారాభావముచే వీలులేకపోయినది.

పైపద్యచతుర్థచరణమునఁ జెప్పఁబడిన పూసపాటిసీతారామరాజుగారినిగూర్చి యొకింతచెప్పుట కాధారములుకలవు గాన ఆయనను గుఱించి యిఁకఁ గొంచెఁ జెప్పఁబోవుచున్నారము. ఈ పూసపాటి వారినిఁ గూర్చి రాయబహద్దూరు శ్రీ కందుకూరి వీరేశలింగముపంతులుగారు తమ 'ఆంధ్రకవులచరిత్ర' యందిట్లువ్రాసియున్నారు.

"ఓరుగంటియందుండిన కాకతీయరాజులు చెప్పుకొనునట్టుగానే యీపూసపాటివారును తాము సూర్యవంశజులైన మాధవవర్మ సంతతివారమని చెప్పుకొందురు. కొండపల్లి సర్కారులోని పూసపాడను గ్రామనివాసముచేత వీరికిపూసపాటివారని యింటిపేరుకలిగినది. ఓరుగంటి సంస్థానము ప్రతాపరుద్రునితో నశించినవెనుక వత్సవాయవారు, పూసపాటివారు మొదలైనవారు మహమ్మదీయులకు లోఁబడిరి. రఘునాథరాజను మాఱుపేరుగల పూసపాటి తమ్మిరాజుగారు గోలకొండలోసరదారుగానుండి శ్రీకాకుళమునకువచ్చి, శ్రీకాకుళమునకు ఫౌజుదారుగానుండిన షేర్ మహమ్మదుఖాన్ వలన ౧౬౫౨వ సంవత్సరమున, కూలిమిభోగాపురము తాలూకాలను గుత్తకుపుచ్చుకొని పాలనము చేయనారంభించెను. ఈయనపుత్త్రుఁడైన సీతారామచంద్రరాజుగారు మఱికొన్నితాలూకాలనుగూడ కవులునకుఁబుచ్చుకొని పర్లాకిమిడిసంస్థానాధిపతియైన గజపతిదేవుతో మైత్త్రిసంపాదించి, ౧౭౧౨ గుజ్జపురాతులతోను, ౧౭౧౦ కాల్బలములతోను పోట్నూరు జయించి కళింగరాజని పేరువడసి యాయూరు నివాసమేర్పఱచుకొని ప్రబలుఁడయియుండెను."

ఈ సీతారామచంద్రరాజుగారే మనతిమ్మరాజుగారి సమకాలికులు. ఈయనమెచ్చుకొనునట్లుగనే తిమ్మరాజుగారు విజయముగాంచిరని లక్ష్మణకవి వర్ణించియున్నాఁడు.

పూసపాటి తమ్మిరాజుగారెవనినుండి కూలిమిభోగాపురముతాలూకాలను కవులునకుఁదీసికొనిరో యట్టి శ్రీకాకుళపు ఫౌజుదారుఁ

డైన షేర్ మహమ్మదనే లక్ష్మణకవి పైపద్యమున "సరిసమతు యవనాధీశుఁ డరగపతిని" అని వర్ణించియున్నాఁడు. ఈ షేర్ మహమ్మదునుగూడఁ గయ్యమునఁ గెల్చి విజయలక్ష్మీపరిగ్రహణ మొనరించినవాఁడగుటచేఁ శ్రీతిమ్మసార్వభౌముఁడు శ్రీకాకుళమువఱకునుండు దేశమును దన దోర్వీర్యముచే నార్జించెనని నిస్సంశయముగ వక్కాణింపవచ్చును.

పైపద్యమునఁ జెప్పఁబడిన తక్కిన బావిణీకోటనుగుఱించి కాని, మోదుకోటనుగుఱించికాని, దుగరాజునుగుఱించికాని విశేషాంశములు తెలియకపోవుటచే వానినిగుఱించి వ్రాయకవిడిచితిమి కాని దుగరాజు శబ్దము విశాఖపట్టణముజిల్లాలోని పాచిపెంట జమీందారులచే బిరుదముగ నుపయోగింపఁబడుచున్నది.

ఇట్లఖండపరాక్రమవంతులై యనేకరాజులను జయించి పెక్కుదుర్గముల నాక్రమించి సాటిరాజులందఱిలో శ్రేష్ఠులై సార్వభౌమ శ్రీతిమ్మరాజుగారు వినుతిఁగాంచిరి.

ఈయన తాతగారైన మొట్టితిమ్మరాజుగారు ఆయనయొక్క యేలుబడిలో ఆయన పినతల్లి కొమారులైన గణపతిరాజునారాయణరాజుగారికి చిల్లంగిమొదలగు గ్రామములనుగొన్నింటిని "జమియ్యతు" క్రింద "మొకరరు" చేసియుండిరి. నాఁటినుండియు నారాయణరాజుగారు చిల్లంగిలో మట్టికోటఁగట్టించి గ్రామములు బందోబస్తుచేసికొనియుండిరి. కాని యీ గణపతిరాజువారికిని ఈ తిమ్మరాజుగారికిని సరిపడక విరోధమువచ్చి యంతకంతకు శత్రుత్వము ప్రబలమయ్యెను. అందుమీఁద నీతిమ్మరాజుగారు ఈ చిల్లంగికోటను ముట్టడించి యచ్చటి పరిపాలకులను సాధించి కోటను స్వాధీనముచేసికొని యాగ్రామములను గిమ్మూరు పరగణాలోఁ గలుపుకొనిరి.

ఇదివఱకుఁ గొంత కాలమునుండియు బెండపూడిఇసుకపల్లి పరగణాలు మహమ్మదీయ పాలెక్కారుల (సైన్యాధిపతుల) యాధీనము క్రిందనుండుచువచ్చినవి. కాని వానినుండి తమకుఁదగినంత రాఁబడి రానందున వారుదానిని పిఠాపురాధీశుల కంటఁగట్టయత్నించిరి. కాని, యీ పరగణాలు పాడులోనున్నవనియు, వానిం జేకొనుట నష్టమునకే కాని లాభమునకుఁగాదనియు. నందువలన నారెండు పరగణాలను దాము భరించలేమనియుఁ బిఠాపురపువారు చెప్పఁగా, ఆ తురుష్కాధికారులు బెండపూడి పరగణాను పిఠాపురపురావువారికిని, ఇసుకపల్లి పరగణాను పెద్దాపురపు వత్సవాయివారికిని దఖలుపఱచినారు. నాఁటినుండియు ఇసుకపల్లిపరగణా వత్సవాయవారి యధీనముక్రిందకువచ్చెను. పెద్దాపురపు సంస్థాన మీకాలముననే చాలగావిరివిఁజెంది సర్వవిధముల నభివృద్ధిఁగాంచినదగుటచేత, నిది యేదీనికుచ్ఛదశయని యూహింపనగును. ఈరాజ్యవిస్తారమువలననే శ్రీతిమ్మరాజుగారు సార్వభౌమ బిరుదమును వహించినట్లు తలంచవలసియున్నది.

ఈయన యెంతపరాక్రమవంతుఁడో యంత సత్కార్యదీక్షాసముత్సాహుఁడు. ఈయననుగుఱించి లక్ష్మణకవి తనరామవిలాసములో నిట్లభివర్ణించియున్నాఁడు.

"మ॥ నిధినిక్షేపతటాకదేవగృహము న్నిర్మించెనుద్యద్దయో
దధియై దీనులఁబ్రోచె షోడశమహాదానంబులుం జేసె నం
బుధిపర్యంతధరిత్రియేలె బుధులన్ బోషించె సంపూర్ణధ
ర్మధనుండై నుతికెక్కె వత్సవయ తిమ్మక్ష్మాపతీంద్రుం డిలన్"

ఈ తిమ్మరాజుగారు పెద్దాపురమును బరిపాలించుచుండఁగా పిఠాపురమును తెనుఁగురాయనింగారి మనుమఁడును చందారాయనింగారి

కౌమారుఁడునగు మాధవరాయనింగారు పరిపాలన సేయుచుండిరి. ఆ మాధవరాయనింగారు తమబంధువర్గములోఁ జేరిన నారసింహరాయనింగారి కొమార్తెయైన రమణయ్యగారిని పరిణయము సేసికొనిరి. ఈ పిఠాపురపురావువారే యింతకుఁగొంతకాలముక్రిత మీనారసింహరాయనింగారికి జూపల్లెము తానిచ్చియుండిరి. శ్రీ పీఠికాపురాధీశులగు రావువంశీయులకును పెద్దాపురపు వత్సవాయవారికిని మైత్రి యుండినందువలన, ఒకానొకప్పుడు నారసింహరాయనింగారు పిఠాపురమునకు బోవుచు పెద్దాపురము వచ్చినందున శ్రీ తిమ్మరాజుగారు రమణయ్యగారికని చెప్పి కొన్నిగుఱ్ఱములను ఇంకను ఇతరబహుమానములనుచేసిరి. కాని యానారసింహరాయనింగారు, తమకొమార్తె పిఠాపురముననుందురనియు, ఆమెకు పసుపుకుంకుము క్రింద శాశ్వతముగా జరుగులాగున నేదైన నేర్పాటుచేయవలసినదనియుఁగోరఁగా, పిఠాపురమువారికిని తమకునుగల మైత్రిని బాటించి, అంతవఱకుఁదమసంస్థానము క్రిందజరుగుచున్న చాళుక్యభీమవరము (చామర్లకోటవద్దది) గ్రామమును రమణయ్యగారికి పసుపుకుంకుము నిమిత్తమిచ్చివేసినారు. ఈ ప్రకారము వత్సవాయ తిమ్మరాజుగారమితోదారసాహసములఁగలిగి, చేతికడ్డులేకుండ దానము సేయుచుఁ, దమవితరణముచే శిబికర్ణులఁడలపించుచు వన్నెయువాసియుం గాంచిరి.

—: భాషాభిమానము: కవిసన్మానము. :—

ఈతిమ్మరాజుగారుకూడ తండ్రితాతలవలెనే తాముఁకూడ భాషాభిమానులై కవీశ్వరులనాదరించి ప్రసిద్ధిచెందినవారు. రామవిలాసమును రచియించిన ఏనుఁగు లక్ష్మణకవి తాతగారైన లక్ష్మణకవిగారు ఈయనకాలమునందేయుండి, తాము రచియించిన ద్రౌపదీపరిణయ

ప్రబంధము నీయనకంకితముచేసియుండిరి. ఈ సంగతియే రామవిలాసములోని యీక్రిందిపద్యమువలనఁ దెలియఁగలదు.

"చ॥ హరిహరపద్మజాంశభవుఁడైతగు నేనుఁగులక్ష్మణార్యుచే
సుకుచిరశబ్దభావరససుంభదలంకృతిమాధురీ మనో
హరమగు ద్రౌపదీపరిణయంబను నుత్తమకావ్యమందె సు
స్థిరమగు కీర్తిసొంపెసఁగఁ దిమ్మనృపాలుఁడు ధర్మపద్ధతిన్"

ఈ యేనుఁగు లక్ష్మణకవియే ధ్రువచరిత్రమును వేంకటరాజపుత్రుఁడగు జగ్గరాజునకును, తుల్యామహాత్మ్యమును కస్తురిరంగరాజపుత్రుఁడగు జగన్నాధరాజునకును, వత్సవాయకులజులయిన రాజబంధువుల కంకితము చేసినట్లే క్రిందిపద్యము వెల్లడించుచున్నది.

"చ॥ కవికులసార్వభౌముఁడనఁగాఁదగు నేనుఁగు లక్ష్మణార్యుచే
ధ్రువచరితప్రబంధము బుధుల్వినుతింపఁగ నందియాగభు
గ్భవన మహాసుఖానుభవకారణమైన యశంబుగాంచె వా
సవవిభవుండు వత్సవయ జగ్గనృపాలుఁడు సద్గుణోన్నతిన్"

"ఉ॥ హేమనగేంద్రధీరుఁడగు నేనుఁగు లక్ష్మణసత్కవీంద్రుఁడు
ద్దామసుధామయోక్తివితతంబగునట్లురచించినట్టి తు
ల్యామహిమప్రబంధము గుణాఢ్యులుమెచ్చఁ బరిగ్రహించెబ్రి
జ్ఞామహితుండు జగ్గనృపచంద్రుఁడు శాశ్వతకీర్తిసంధిలన్"

ఈ తిమ్మరాజుగారు కృతినందిన ద్రౌపదీపరిణయము కూడ నెక్కడను గానరాకున్నది.

ఈ వత్సవాయ రాజులమీఁదఁ జెప్పఁబడినవని యొకటి రెండు చాటువులు బ్రహ్మశ్రీ వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రిగారిచే సమకూర్పఁ

బడిన చాటుపద్యమణిమంజరియందు ముద్రితములై యున్నవి. అవి రెండునుగూడ తిమ్మరాజుగారిమీఁదఁ జెప్పఁబడియున్నవి. ఆపద్యము లష్టదిగ్వినుత యశోవంతుఁడైన యాకీర్తి తిమ్మక్ష్మాకాంతునిమీఁదనే చెప్పఁబడినవేమోయనితలంచి వాని నీక్రింద పొందుపఱచుచున్నారము.

"ఉ॥ తీరుగవత్సవాయకుల తిమ్మజగత్పతికీర్తిహారమా
హారశరద్ద్విజన్మకులిశాయుధజాతులమించె; శౌర్యమా
హారశరద్ద్విజన్మకులిశాయుధజాతులమించె; రూపమా
హారశరద్ద్విజన్మకులిశాయుధజాతులమించె సిద్ధరన్"

"ఉ॥ రాజులరాజులోభి, యొకరాజులరాజతిమూర్ఖుఁ డష్టరా
గ్రాజులరాజుచోరుఁడు, విరాజులరాజొకపక్షి, తారకా
రాజులరాజుదోషి, ఫణిరాజులరాజొకవక్రగామి, యీ
రాజులురాజులా సుగుణరాజులరాజవు నీవుగాక, యో
రాజవతంస! వత్సవయి రాజమహీపతి! తిమ్మభూపతీ"

ఈయన తమ్ములైన బలభద్రరాజుగారుకూడ భాషాపోషకులై కిరాతార్జునీయమును గృతినందుటయేగాక తాముకూడకవులయి శ్రీరామశతకమును రచియించి విఖ్యాతులైరి. ఈ సంగతియే రామవిలాసములోని యీక్రిందిపద్యమువలన వేద్యమగుచున్నది.

"మ॥ అమితఖ్యాతికిమూలమైన కృతిఁదానందెఁ గిరాతార్జునీ
యము శ్రీరాముల పేరఁ బద్యశతకం బారూఢినిర్మించె భో
జమహీజానిగతిన్ బ్రసిద్ధిగనియెన్ సాహిత్యపారజ్ఞుఁడై
రమణన్ శ్రీబలభద్రరాజు ప్రజలన్ రక్షించె ధర్మస్థితిన్"

ఇట్లనేకకవిపుంగవులచే సంస్తుతులందుచు, నచ్యుతాంశజుఁడగు శ్రీకృష్ణునకు బలభద్రునింబోలె, బలభద్రుం డచ్యుతాంశజ భూపతులగు తమకు, దక్షిణభుజంబుకైవడి ననువర్తించుచుఁ, దమకొక యండగా నుండ, సార్వభౌమతిమ్మరాజుగారు దారసాహసవిక్రమాఢ్యులై, రణరంగవిజయులై, కవిజనాశ్రయులై రసగ్రహణభోజులై ప్రఖ్యాతిఁ గాంచి విరాజిల్లిరి.

—: దేశస్థితి. :—

ఈకాలమునందలి దేశస్థితిఁ దెలిసికొనుట కొంతవఱకు ముఖ్యావసరము గనుక దానినిగుఱించి యీక్రిందఁ దెలుపఁబోవుచున్నారము. క్రీ. శ. ౧౫౭౧ వసంవత్సరమునుండియు రాజమహేంద్రవరము, శ్రీకాకుళము, సర్కారులు గోలకొండలోని కుతుబ్ షాహివంశమునకు స్వాధీనములైనవి. కృష్ణానదికిదక్షిణముననుండు ననేకులు హిందూరాజులు కూడ గోలకొండ నవాబులకు సామంతులైరి. రఫత్ ఖానుఁడు రాజమహేంద్రవరమువద్ద విజయమునొంది రాజమహేంద్రవర పరిపాలకునికి సాయమొనరించిన ఖాసింకోట రాజునుకూడ సాధింపఁ దలంచి యుత్తరదిక్కుగాఁ బ్రయాణమై వెడలెను. కాని మార్గమధ్యమున హిందువులసైన్యము లాతని నెదిరించుటచే తిరిగి హిందూమహమ్మదీయుల కొక గొప్పయుద్ధము సంభవించెను. ఈయుద్ధమునఁగూడ హిందువులే పరాజయమునొందుట తటస్థించినది. ఈయుద్ధమైనపిదప నంతగొప్ప యుద్ధంబులేవియు లేకపోవుటచే, ఈ పైనఁజెప్పిన రెండు సర్కారులందునుంగల దుర్గములను వశపఱచుకొని ఒరిస్సారాజైన విజయనాథదేవునికూడ నోడించి తనయిష్టమువచ్చిన షరతులనంగీకరించునట్లాతనితో సంధిచేసికొని యటుపిమ్మట రాజమహేంద్రవరమువచ్చిచేరెను. అందువలన నాఁటినుండియు, బహమనీరాజ్యవినాశనసంక్షోభ సమయమున

హించువులచే సంపాదింపఁబడిన రాజ్యములన్నియు జయింపఁబడి, మచిలీపట్టణమునుండి ఒరిస్సావఱకునుంగల దేశమంతయు తిరిగి మహమ్మదీయరాజుల పరిపాలన క్రిందకువచ్చెను.

కాని యీమధ్యకాలమున, అనఁగా మహమ్మదు కూలికుతుబ్ షాహ (౧౫౮౦-౧౬౧౧) పరిపాలించుచుండఁగా ఖాసింకోటరాజు చనిపోవుటచే పంద్రెండేండ్ల వయస్సుగలిగిన యతని కొమారుఁడైన ముకుందరాజు సింహాసనమునకువచ్చి గోలకొండ నవాబుల యధికారమునుధిక్కరించి వారికి కప్పముచెల్లించుటమానుకొనెను. అంతటితోఁ జాలక యాతఁడు మహమ్మదీయ గౌర్నరునుపట్టుకొని యతనినిబందిఖానాలో ఖైదీగానుంచఁ బ్రయత్నించెను. అందువలన నాతని నణఁచివేయుటకై మీర్ జైనుక్ అబిదీన్ రుసుమ్‌దార్ అను సేనానిపంపఁబడెను. ఈ మహమ్మదీయ సైన్యాధిపతి కిరుగుపొరుగులనుండు హిందూరాజులు సహాయముగానే తెంచిరి. అప్పుడిరువాఁగులవారికిని రాజమహేంద్రవరమువద్ద నొకమహాయుద్ధము జరిగెను. అదెంతసేపటికిని నేపక్షము వారికిని జయాపజయముల నిర్ణయించవీలుకాదయ్యెను. దాదాపుగా మహమ్మదీయులోడిపోయిరి. కాని యింతకుఁబూర్వమే సేనానాయకత్వమును వహించిన అమీర్ జుమ్లా అమీనుల్ ముల్క్ అనునతఁ డాకస్మికముగా నింతవఱకు మూలబలముగానుంచిన యొక గొప్పయాశ్విక సైన్యముతో హిందూరాజులంబొడిచి వారినోడించి విజయంబునుంగాంచెను. మహమ్మదీయులకు విజయము చేకూరెననుటయే గాని. వారి సైన్యమున ధైర్యపరాక్రమములనెఱపుచుఁ బోరాడు వీరాతివీరులైన గొప్పవారలనేకులు రణరంగమున నిహతులైరి. ముకుందరాజు ఖాసింకోటకు పారిపోయెను. అక్కడికిని మహమ్మదీయు లతనిని వెంబడించు

టచే తుట్టతుదకు దేశమునువదలిపెట్టి యాతఁడు బంగాళమునఁ దాఁకొనియెను.

ఈ ముకుందరాజుతోఁ బోరాటమునకు రాజమహేంద్రవరము, ఏలూరులనుండి సైన్యములు తీసికొనిపోఁబడినప్పుడు కొండలలో నివసించుచు, అప్పుడప్పుడు కొల్లపెట్టుటకు గోదావరీ పల్లపు భూములపై దండెత్తివచ్చుచుండురెడ్లు, అదియేతగినసమయమనియెంచి కోయవాండ్ర సహాయమునుదీసికొని, ఏలూరు, నిడుదవోలు, బాహర్జల్లీలను, దోఁచుకొనిరి. ఆయాదేశవాసులు రక్షణమునకై చుట్టుపట్లనుండు నరణ్యములకు పాఱిపోయిరి. కొంతసైన్యముతో అమీర్ ఖాన్ అనునతఁడు వారిపైకిఁబంపఁబడెను. అతఁడు వారినోడించితరుమగా వాడుకప్రకారము వారు చెల్లాచెదరై పోయి తిరిగి కొండగుహలలోను, లోయలలోను, మూఁగుచువచ్చిరి. ఒకప్పుడిరువదివేలమంది గోదావరీతీరమున మహమ్మదీయుల నెదిరించి నిలిచిరనికూడఁ జెప్పఁబడుటకలదు. కాని తుట్టతుదకు వారుసంపూర్ణముగ నోడింపఁబడుటయు, దేశమున శాంతి సంస్థాపనయుంగూడ గలిగెను.

ఏలూరును, గోదావరికి పశ్చిమమునను౦డు ప్రదేశమునుగూడ సంపూర్తిగ జయింపఁబడెను. కాని రాజమహేంద్రవరముఁగూడను, నదికి ప్రాగ్దిశనున్న ప్రదేశముమీఁదను మహమ్మదీయుల యధికారమేమాత్రమును భద్రముకానిస్థితిలోనుండెను. ఆ పరగణాయొక్క విజయము సంపూర్తియనిపించుకొనఁజాలదయ్యెను. మధ్యజిల్లాలోని నగరములంక ఇబ్రహీమ్‌షాహయొక్క సైన్యములచే జయింపఁబడక మిగిలియుండెనని తెలియవచ్చుచున్నది. అంతియగాక పరగణాయొక్క మధ్యభాగమైనను, అప్పుడప్పుడు కొండలలోని యనారోగ్యప్రదేశముల

కాత్మరక్షణకై తరుమఁగొట్టఁబడుచువచ్చిన జమీనుదారుల కొల్లలనుండియు, దోపిళ్లనుండియు, రక్షింపఁబడలేకపోయెను. ఆ జమీన్దారులు తఱుచుగను వ్యోత్తుగ నొక్కసారి దండునుగూర్చుకొని వచ్చి పైనివర్ణింపఁబడినట్లుగనే దోఁచుకొనుచుండిరి తగినంత మూలబలము లేకపోవుటచేమహమ్మదీయులు వారినిపూర్తిగనణఁచిపెట్టుటకు సాధ్యము కాకుండెను.

అయినప్పటికి, ఢిల్లీలోని పాదుషాహులు రాజమహేంద్రవరము సర్కారును తమసామ్రాజ్యములోఁజేర్చుకొని దానిని ఒరిస్సాపరగణాలలో నొక కొంతభాగముగ పరిగణించుచువచ్చిరి. బంగాళములోని అక్బరుపాదుషాహ ప్రతినిధియైన రాజా మానసింగు, ఒరిస్సాయొక్క యుత్తరభాగమును కొంతజయించి, దక్షిణముననున్న సామంతరాజ్యములగు రాజమహేంద్రవరము, శ్రీకాకుళములనుగూడ తానుజయింపకపోయినను తనవిజయములలోఁ గలుపుకొనివానికి రు 1,25,000 లు శిస్తుకట్టెను. ప్రతిసంవత్సర మీసొమ్ము వచ్చుచున్నట్లు "అయిని అక్బరీ" యను గ్రంథమున వ్రాయఁబడియున్నది. కాని యదార్థమునకు మొగలుల యాయుధములు చిలుకసరస్సును దాటిరాలేదని చెప్పవలసియున్నది. ఒరిస్సాలోని యొకభాగమని పాదుషాహ యీజిల్లామీద నెంతనామమాత్రాధికారము చెలాయించుచువచ్చినను, నిజమున కదిమాత్రము గోలకొండనవాబుల స్వాధీనములోనేయుండెను. వారు తమకువచ్చురాఁబడి వసూలుచేయుటకై కొంతబలము నచ్చటనిలిపిరి. ఆమాన్యములకు పన్నుకొట్టివేయఁబడెను. అట్టి మాన్యములవలననో, యుధమతరగతులవారినుండి బలాత్కారముగ సేవియొలాగుటవలననో, లేక యన్యాయముగ ప్రజలనుహింసించి లంచములను బుచ్చుకొనుట

చేతనో, యీబలములు తమజీవనము గడుపుచుండిరి. పొందికలేని యీపరిపాలనము క్రీ. శ. ౧౬౭౧ మొదలుకొని మన సార్వభౌమ తిమ్మరాజుగారి కాలమువఱకు జరుగుచుండెను.

ఈ పరిపాలనమిట్లుజరుగుచుండఁగా క్రీ. శ. ౧౬౭౨ మొదలుకొని ౧౬౮౭ వఱకు అబూహసేన్ కుతుబ్ షాహ యను నాతఁడు గోలకొండ నవాబుగానుండెను. అతఁడుమిక్కిలిమంచివాఁడు. అతఁడు హిందువులను మహమ్మదీయులను సమానముగ నాదరించుచు సమర్థులైన హిందువుల కున్నతోద్యోగముల నొసఁగుచుండెను. ఈయన యొక్క మంచితనమునుబట్టియే ప్రజలీయనను తానాషాహ లేక మంచి రాజని పిలుచుచువచ్చిరి. ఈ తానాషాహశబ్దమే రానురాను తానీషాగా మారెను. ఈయన కాలముననేయున్న శ్రీరామభక్తుఁడైన రామదాస నామాంతరముగల గోపన్నగారిని సంస్మరించక ఈతానీషాగారివద్ద నున్నతపదవుల నాక్రమించిన హిందువులలో అక్కన్న మాదన్నయనువారలిరువురు. వీరిద్దఱిలో అక్కన్నగారు సైన్యాధిపతియనియు, మాదన్నగారు మంత్రియనియు రాయపరాజుగారి పరిపాలనముంగూర్చి వ్రాయునపుడే తెలిపియున్నారము. ఈ గోలకొండ రాజ్యమును సాధించవలయునని పెక్కురు పెక్కుమారులు ప్రయత్నించియుండిరి. కాని రామలక్ష్మణులవలెనున్న యీపురుష సింహములనుజూచి వెనుకకు తగ్గుచుండిరి. అక్బరుపాదుషాహ మునిమనుమఁడైన అవరంగజేబు ఏదోయొక మిషనుకల్పించి యీ గోలకొండను బట్టుకొనుట కనేకమారులు ప్రయత్నించెను. కాని భండన గాండీవియని ప్రఖ్యాతివడసిన అక్కన్నగారును, బుద్ధిని బృహస్పతిని మించి యాలోచన కంతటివాఁడులేఁడని పేరుగాంచిన మాదన్నగారును

అవరంగజేబు సైన్యములను కోటగోడలను దరియకుండ తరుమఁగొట్టుచు వచ్చిరి.

క్రీ. శ. ౧౬౮౬వ సంవత్సరమున అవరంగజేబు గోలకొండను తిరిగి ముట్టడించెను. కాని యీపర్యాయము, ఈవఱలో హిందువు లకుఁ గొప్పపదవుల నిచ్చుచున్నాఁడని తానీషాను ద్వేషించినట్టియు, అక్కన్న మాదన్నగార్లకు విరోధులైనట్టియు మహమ్మదీయులు శత్రు పక్షమునఁ జేరిరి. ఈ గోలకొండను ముట్టడింపకపూర్వము శత్రుసేనలు హైద్రాబాదును ముట్టడించి దానిని జయించినవి. అప్పుడచ్చటనున్న తానీషా గోలకొండకు పాఱిపోయి వచ్చి దుర్గద్వారమును మూయించెను. అక్కన్నమాదన్నగారలు హైద్రాబాదుపట్టణముననే ముష్కరులగు తురుష్కులచే వధియింపఁబడిరి.

తనపక్షముననున్న మహమ్మదీయులే తన్నువిడిచిపెట్టి శత్రుపక్షమునఁ జేరి మోసమొనరించుటచే తానీషా యోడిపోవలసినవాఁడయ్యెను. అయినను అతఁడమితధైర్యశౌర్యములనుజూపుచు నేడుమాసములవఱకు దుర్గమును సంరక్షించుకొనుచుఁ బోరాడెను కాని అవరంగజేబు మాయలముందఱ నీతవి ధైర్యశౌర్యములేవియుఁ బనికిరాకపోయెను. చిట్టచివరకు అవరంగజేబు ౧౬౮౭వ సంవత్సరమున కోటను స్వాధీనపఱుచుకొని తానీషాను జెఱఁబెట్టెను. ఆమఱుసటి సంవత్సరముననే గోలకొండ మొగలసామ్రాజ్యములోఁ జేర్చఁబడియెను.

నాఁటినుండియు నీరాజమహేంద్రవరము శ్రీకాకుళము సర్కారులుకూడ, గోలకొండరాజ్యములోనివేగనుక, మొగలులవశమయ్యెను. ఈ సర్కారులు ఒకరిస్వాధీనముతప్పి మరియొకరి స్వాధీనమైనవన్నమాటయేగాని క్రొత్తపరిపాలనయం దేమాత్రమును మార్పు కనఁబడదయ్యెను. ఇదివఱకు వలెనే! యిప్పుడుకూడ హింసా న్యాయములు ప్రబలములయియే యుండుటచే ప్రజలకీనూతనాధికారుల పరిపాలన క్రొత్తచేయు లేదు.

ఈ క్రొత్తగా సంపాదించిన రాజ్యములను బరిపాలించుటకై అవరంగజేబు ఒకప్రతినిధిని నియమించెను. ఆప్రతినిధికి దక్కనుసుబాదారని పేరు. ఇతఁడు మొదట ఔరంగబాదులో నివసించి తరువాత హైద్రాబాదును తనముఖ్యనివాసస్థానముగఁ జేసికొనియెను. కాలక్రమమున నీదక్కనుసుబాదారుడే హైద్రాబాదు నైజామను పేరఁబిలువఁబడుచు వచ్చెను. ఈ దక్కనుసుబాదారుక్రింద నిరువది రెండు పరగణాలు కలవు. వానిలో రాజమహేంద్రవరము శ్రీకాకుళము లనునవి రెండు. ఈరెండును ఏలూరు, కొండపల్లి, గుంటూరులు మొత్తమీ మైదునుకలిసి యిప్పటికిని "ఉత్తరసర్కారు" లను నామంబున వ్యవహరింపఁబడుచున్నవి.

ఈ తిమ్మరాజుగారి పరిపాలనాకాలముననే అనఁగా క్రీ శ. ౧౬౬౪వ సంవత్సరమున ఫ్రెంచితూర్పుఇండియావర్తకసంఘమేర్పడి యీవఱలో వర్తకముచేసికొనుచున్న డచ్చి, ఇంగ్లీషు, పోర్చుగీసువారివలెనే హిందూదేశముతో వ్యాపారముచేయుట కారంభించినది! ఈ ఫ్రెంచిదేశీయులనే పరాసువారనిపిలుచుదురు. వర్తకవ్యాపారమునకై వచ్చిన యీపరాసుసంఘమువారు సూరతుపట్టణమున ౧౬౬౮లో హిందూదేశమున తమ మొదటిగిడ్డంగినికట్టిరి. క్రీ. శ. ౧౬౭౪వ యేట ఫ్రాన్సిస్ మార్టిన్ అనునొక గొప్పపరాసుదేశీయుఁడు, విజాపురపునవాబు నాశ్రయించి, కొంతనేలనుసంపాదించి, యచ్చటనే తూర్పుతీరమునందు

మొదటి పరాసుస్థానము నేర్పఱచెను. అదియే పుదుచ్చేరియని పిలువఁబడుచున్నది!

క్రీ. శ. ౧౬౬౧లో బొంబాయి ఇంగ్లీషువర్తకసంఘము వారి క్రిందకువచ్చెను. ౧౬౯౦వసంవత్సరమున బంగాళములోని సతనాతి యను ప్రదేశమాంగ్లేయుఁడైన జాబ్ చార్నల్ అనునాతని గొనఁగఁబడెను. ఆప్రదేశారంభమునుండియే ప్రస్తుతమున్నకలకత్తానగరము కట్టఁబడినది.

ఈవిధమునవర్తకవ్యాపారము నిమిత్తమైవచ్చిన ఫ్రెంచిఇంగ్లీషు తూర్పుఇండియా వర్తకసంఘములు వీరినాశ్రయించియు, వారి నాశ్రయించియు, కొంతకొంతభూమిని సంపాదించుకొనుచు భారతభూమిలో మిగులచమత్కారముగ తమస్థానముల నేర్పఱచుకొనినవి.

గోలకొండ, మొగలసామ్రాజ్యమునఁ జేర్పఁబడిన సంవత్సరమవనే (౧౬౮౭) ప్రజానురంజకముగఁ బరిపాలించి, యశఃకీర్తిని సంపాదించిన సార్వభౌమ తిమ్మరాజుగారు తమ డెబ్బదవయేట పరమపదమునొందిరి.

—: రెండవ రాయపరాజుగారు. :—

(౧౬౮౭—౧౭౧౪)

శ్రీ సార్వభౌమ తిమ్మరాజుగారికి సంతానము లేకపోవుటచే ఆయన యనంతరమున ఆయనతమ్ముఁడైన బలభద్రరాజుగారి కొమారులు రాయపరాజుగారు సింహాసనారూఢులైరి. వీరిని ఉద్దండరాయపరాజుగారనికూడ పిలుచుటకలదు! ఈయనను గుఱించి లక్ష్మణకవి తన రామవిలాసములో నిట్లువర్ణించియున్నాఁడు.

“చ॥ శుకకలహంసబర్బరబలసూదనరత్నసువర్ణసింధుబా
హ్లీకముఖదేశసంభవసమిద్ధహయంబుల నోలిఁజెప్పి కా
నుకలిడి దేశనాథులు మనుప్రతిమానసవార్యశౌర్యతా
రకరిపుతుల్యు వత్సనయ రాయనృపాలుని గొల్తురెప్పుడున్॥

మ॥ సరసాత్మన్ నిరతాన్నదానకలనా సంతోషితానంతభూ
సురపాళీ శుభవాక్యవర్ధితగజస్తోమాశ్వరాజ్యార్థసు
స్థిరలక్ష్మీపరిపూర్ణరమ్యభవనున్ శ్రీవత్సనాయాన్వయా
భరణున్ రాయపరాజచంద్రునిఁ దగున్బల్మారువర్ణింపఁగాన్ ”

ఈయన యనివార్యశౌర్యపరాక్రమవంతుఁడై పద్మనాయకులను జయించినట్లు పైనిఁజెప్పిన రామవిలాసములోనిదే యగు నీ క్రింది పద్యము వెల్లడించుచున్నది.

“గీ॥ రూపునకాదువిక్రమాటోపమునను
మాధవుని గెల్చి విఖ్యాతిమహిమఁగాంచెఁ
బద్మనాయకనిజకులంబు పదిలపఱచెఁ
దేజమున రాయపక్షమాధీశ్వరుండు ”

వీరు రాజరికము చేయుచుండఁగా, క్రీ. శ. ౧౭౦౭వసంవత్సరమున మొగలచక్రవర్తులలో శ్రేష్ఠుఁడైన అవరంగజేబు కాలము చేసెను. ఇతని వెనుకవచ్చిన యితరమొగలులు దుర్బలులైనందున, ఇతని మరణముతోనే మొగలమహాసామ్రాజ్యము శిథిలమైపోవుట కారంభించినది. ఔరంగజేబు క్రింద నుద్యోగములలో నుండిగొప్పరాజకార్యధురంధరులైన తురుష్కులు స్వాతంత్ర్యమును సంపాదించుటకై ప్రయత్నములు సేయఁజొచ్చిరి. అట్టివారిలో దక్కనుసుబాదారు

ఒకఁడు. అతని పేరు కుమ్రుద్దీన్ అసఫ్ జా. ఇతఁడు నైజామ్-ఉల్-ముల్కు అను బిరుదుతో హైదరాబాదును రాజధానిగఁ జేసికొని దక్షిణదేశమును బరిపాలింపఁజొచ్చెను. ఇతఁడు ఢిల్లీపాదుషాహాకు పేరునకుమాత్రము ౧౭౨౨వఱకు సామంతుఁడనని చెప్పుచు ౧౭౨౩ లో తాను స్వతంత్రప్రభువైనట్లు ప్రకటించెను. అప్పటినుండియు నదివఱకు మొగలులవశమునందున్న గోలకొండసుబా యితని స్వాధీనములోనికివచ్చెను. ఈతనికాలమున ఆర్కాటు, కర్నూలు, రాజమహేంద్రవరము, శ్రీకాకుళములు ఈగోలకొండ సుబాలోనివిగా నుండెను. వీనిని. నిజామ్-ఉల్-ముల్కునకు ప్రతినిధులుగానుండినసబాబులు పరిపాలించుచువచ్చిరి. ఈతని వంశీయులైన హైదరాబాదు పరిపాలకులిప్పటికిని ఈనిజామ్ అనుబిరుదుతోఁ బిలువఁబడుచున్నారు.

దేశము ఒకరి స్వాధీనమునుండి మఱియొకరి స్వాధీనములోనికిఁ బోవుచున్న గందరగోళసమయముననే మనరెండవ రాయపరాజుగారు విగతదేహులైరి. ఈయనయొక్క పరిపాలనమునుగుఱించి యిప్పుడున్న యాధారములతో నింతకన్న నెక్కువగ నేమియుఁ దెలియరాదు. ఇంతకంటె ఏమియువిశేషములు తెలియరాకుండుటంబట్టి యీయన రాజ్యమున శాంతినిలచియుండెనేమోయని యూహించుట కవకాశమిచ్చుచున్నది! ఈ గ్రంథమును వ్రాయుటయందు మిక్కిలిసహాయకారియైన మూలగ్రంథమగు రామవిలాసముకాని, మాకు దొరకినియితరాధారములుకాని, యీయన పరిపాలనముగుఱించి వ్రాయుటలో నింతకంటె మాకెక్కువతోడ్పడవయ్యెను,

శ్రీ గొట్టుముక్కల భగవద్రాజుగారి కొమార్తెయైన రాగమ్మగారు ఈ రాయపనృపాలుని సతీమణియై విలసిల్లెను. ఈ యిరువురు

పుణ్యదంపతులకు తిమ్మరాజుగారు, బలభద్రరాజుగారు, సూరపరాజుగారు అను ముగ్గురుకొమారులుగలిగిరి. వీరందఱిలోను తిమ్మరాజుగారు బాహుబలశాలియై విరాజిల్లెను.

—: మూఁడవ తిమ్మరాజుగారు :—

(౧౭౧౪—౧౭౩౪)

రెండవ రాయపరాజుగారు దేహము చాలించినవెనుక ఆయన కొమారులలో జ్యేష్ఠులైన తిమ్మరాజుగారు ప్రజాపరిపాలనాభారమును వహించిరి. ఈయన రాజ్యమునకువచ్చునప్పటి కీయన పదిసంవత్సరముల ప్రాయమువారు. ఈయనకు యుక్తవయస్సు వచ్చునంతవఱకు తల్లిగారైన రాగమ్మగారే మంత్రిదండనాథాగ్రణుల సాయముతో రాజ్యతంత్రమునునడుపుచుండిరి.

ఇట్లు రాఘవమ్మగారు కొమారుసింహాసనమెక్కించి రాజ్యమేలుచుండఁగా హాజీహుస్సేన్ అను సర్లష్కరుఁడు హైదరాబాదునుండివచ్చెను. రెండవరాయపరాజుగారి పరిపాలనలో కుమ్రుద్దీన్ అసఫ్ జా స్వతంత్రుఁ డయ్యెనని చెప్పియుంటిమికదా! అతఁడు రాజమహేంద్రవరము శ్రీకాకుళము సర్కారులకు నవాబుగ అన్వరుద్దీనును నియమించెను. ఈ సర్కారులందలి జమీందారులు చెల్లించవలసినకప్పము బాకీపడియుండ దానిని వసూలుచేయుటకై అన్వరుద్దీను తనతాబేదారైన రుస్తుంఖానునుబంపెను. అతఁడురాజమహేంద్రవరమును దన ప్రధాననివాసస్థానముగ జేసికొనియెను. ఈ రుస్తుంఖానుకే హాజీహుస్సేన్ అనునామాంతరముకలదు. ఇతఁడు ౧౭౩౨ మొదలు రాజమహేంద్రవరము సర్కారుసేడేండ్లు పరిపాలించెను. ఇతఁడు సైన్యముతో వచ్చుచుండఁగా

నాతని నెటులైన దేశములోనికడుగు పెట్టకుండ చేయవలెనని మొగల్తుర్తి సంస్థాన ప్రభువులైన కలిదిండివారి తాలూకు రామరాజును, నూజివీడు సంస్థానికుల తాలూకు సుబ్బన్న అనే ఆయనయు, తమసైన్యములం జేర్చుకొని యుభయులు నొక్కటిగాఁగూడి రెండుమూడుమారు లాతనిని ఏలూరువద్ద నెదిరించిరి. కాని పరాజితులై పలాయనులై పెద్దాపురము వచ్చిచేరిరి. దేశాభిమానస్వాతంత్ర్యగౌరవముల నెఱిఁగిన రాఘవమ్మగారి ప్రోత్సాహమున తిమ్మరాజుగారును, పిఠాపురమును బరిపాలించుచున్న రావు వెంకటకృష్ణారాయనింగారున్ను, వీరికిఁ దోడై నిలిచి ఆ హాజీహుస్సేనును గోదావరినిదాటి రాకుండ చేయవలెనని యోచనలుచేసి బలములను సంసిద్ధముచేసి యుద్ధమునకు సిద్ధపడిరి. ఇంతలో నాసర్ లష్కరుఁడు గోదావరినదిదాటి రాజమహేంద్రివరమునచ్చెను. అంతట నొకటిగాఁగూడిన వీరందఱి సైన్యములును రెండుసారు లాతురుష్కసైన్యాధిపతిని శాలివాహనశకము ౧౬౫౭వ సంవత్సరమునకు సరియైన క్రీ. శ. ౧౭౩౫వ సంవత్సరమున నూర్ఛానియెను. కాని దైవము తురుష్కులపాలనుండుటచేతను, మహమ్మదీయుల వంచకత్వమువలనను, నీ యుద్ధమునగూడ రుస్తుమ్‌ఖానుఁడే విజయుఁడయ్యెను.

వెంకటకృష్ణారాయనింగారు తమకు సన్నిహితజ్ఞాతియైన రావు బుచ్చన్నగారిని వెంటఁబెట్టుకొని రామరాజు, సుబ్బన్నగార్లసహితముగఁ గొండవాండ్రసహాయమునఁ బితూరీ రేపుటకై తోటపల్లి మన్యమునకుఁ బాఱిపోయిరి. కాని యచ్చటికరిగినవారిలో బుచ్చన్నగారు తక్క మిగిలినవారు మన్యపుజ్వరములచేఁ బీడితులై మృత్యువుపాలైరి.

అటుతరువాత సర్ లష్కరుఁడు పెద్దాపురమునకరిగి పశ్చిమమున

నున్న పాండవులవారిమెట్టయని చెప్పఁబడుచోట దండువిడిసి తనోడించ సైన్యములను సహాయమిచ్చెనుగదా యను కసిచే రాగమ్మగారికి కపటముగా నిట్లని తనకొమారుఁడైన నూరుద్దీన్ హుస్సేనుచే రాయబారమంపెను. "మీది ప్రాచీనమైనసంస్థానము. మీది ధర్మపరిపాలనము. మీసంస్థానమును మీకు స్థిరపఱచుటకు మేమెవ్వరము? ధర్మదేవతయే మీకుస్థిరపఱచియున్నది. ధర్మప్రభువులగు మీకొమారుల నొక్కపర్యాయ మిచ్చటకుఁబంపినచో వారి దర్శనము చేసికొని ధన్యులమగుదుము. మేముకూడ వారికిసంస్థానమును స్థిరపఱచి వెడలిపోఁగలము." ఇవ్విధమున తన తనూజుఁడైన నూరుద్దీన్ హుస్సేనుచే రాయబారమంపఁగా రుస్తుంఖానుని కపట మెఱుంగక, యాతని వాక్యములయందు సంపూర్ణవిశ్వాసముంచి, గౌరవపరివారముగ నిరువురు ముగ్గురు ననుచరులను మాత్రమే తోడిచ్చి రాఘవమ్మగారు తన కొమారులను పరమసాధువైన మేషాకృతినున్న క్రూరవ్యాఘ్రము దగ్గఱకు, మహాభీలమృత్యుగహ్వరమునకు, యమసదనమునకు సాగనంపినట్లువంపెను! ఆమెయొక్క కుమారులుకూడ నూరుద్దీన్ హుస్సేన్ వలెనే హాజీహుస్సేన్ వాక్యమునందలి కాపట్యము నెఱుంగక తమ పాలిటి యమాలయమునకుఁబోయిరి.

అప్పుడా రాజకొమారులను హాజీహుస్సేను తన డేరాలోనికి రప్పించి కొంతసేపుసంభాషణజరిగినపిదప నూనెకాఁచి సలసలమఱుగుచున్ననూనెను జొన్నవెన్నులతోఁ వీపుమీఁదఁగొట్టించి దయాదాక్షిణ్యరహితుఁడై, క్రూరకిరాతస్వభావుఁడై, ఘాతుకవృత్తిని నెఱపి, దారుణహింసపాలుచేసి యసువులందీసెను.

ఈవిధమున నా రాజకుమారుల వధాప్రకారము స్థానికచరిత్ర

యందు వివరింపఁబడియున్నను, హాజీహుస్సేనునకు తిమ్మరాజుగారీవఱకు గొంతకప్పము చెల్లించవలసియున్నట్లును, ఆరాజకుమారులు తన డేరాలోనికి వచ్చినపిదప తమకు కప్పము బాకిపడినందులకానవాబు వారిపైఁ గోపపడెననియు, నందుకు తిమ్మరాజుగారు యుక్తసమాధానములొసంగినట్లును, అందుపైఁ దనమాటలకట్లు నిర్భీతచేతస్కులరై ప్రత్యుత్తరముఁలొసంగుటకిట్టి యాతురుష్కసైన్యాధీశుఁడు వారలం జెఱనుంచఁ బ్రయత్నించెననియు, నటుపిమ్మట శౌర్యవంతులును, మానధనులు నగువారలు తమకైజారులందీసి పొడుచుకొని క్షత్రియోచిత మరణము నందిరనియుఁగూడఁ జెప్పఁబడుటకలదు.

ఈ ధరణీధవుల వధావిధాన మనతికాలముననే నగరులోఁదెలియ రాఘవమ్మగారు పుత్రశోకావేశముచేతను, మానాభిమానరహితులును, నకార్యకరుణోత్సుకులును, నగు ముష్కర తురుష్కులేదౌర్జన్య మొనరింతురోయన్నభీతిచేతను, అగ్నిప్రవేశముంగావించి వీరమాతయుంబోలె దేహపరిత్యాగమొనరించిరి. సంస్థానసేవకులలో విశ్వాసపాత్రుఁడైన చల్లాపెద్దియను నతఁడు రాగమ్మగారినుండి యనుమతింగైకొని పతివ్రతాశిరోమణులగు క్షత్రియకాంతారత్నములు సర్లష్కరుని సైనికులచే నెట్టిపరాభవమునకును బాలుగాకుండునట్లు వారి నవరోధమునకుంచి దానికగ్నిముట్టించెను. అంతట వారెల్లరు నా మహాగ్నిహోత్రజ్వాలలఁ దమ భౌతికశరీరంబులంజాలించి యుత్తమలోకముం గూర్చిజనిరి. ఆహా! హిందువుల ధైర్యసాహసము లిటులనేగదా వెల్లడియయినవి!

ఈపైన వివరింపఁబడిన తెలుంగున రాయపరాజుగారి కొమారులైనరెండవ తిమ్మరాజుగారు ౧౭౧౪ మొదలుకొని యిరువదేండ్లుభూతలంబునుంబాలించి క్రీ. శ. ౧౭౩౪లో దారుణవధపాలై విగతజీవులైరి. ఈయన యనేక దేశలిపులును, ననేకదేశభాషలును నేర్చినట్లు రామవిలాసములోని యీక్రిందిపద్యమువలనఁ దెలియవచ్చుచున్నది.

"ఉ॥ధీరులుసన్నుతింప బహుదేశలిపుల్ బహుదేశభాషలున్
సారకవిత్వసౌష్టవరసజ్ఞతయున్ దనసూక్ష్మబుద్ధిచే
నేరిచె విద్యలన్నిఁటికి నిద్యావిభూషణమైనయీవిచే
భూరియశంబుగాంచె గుణపూజ్యుఁడు తిమ్మనృపాలుఁడిమ్మహిన్"

ఈ తిమ్మరాజుగారి మరణముతో క్రీ. శ. ౧౫౭౧వ సంవత్సరమునకుఁ బూర్వమునుండియు వత్సవాయవంశీయులచే నవిచ్ఛిన్నముగఁ బరిపాలింపఁబడుచు వచ్చుచున్న పెద్దాపురసంస్థానము మహమ్మదీయుల యధికారముక్రిందకువచ్చెను.

—: మహమ్మదీయుల సర్వాధికారము :—

(క్రీ. శ. ౧౭౩౪ మొదలు ౧౭౪౯ వఱకు)

రాగమ్మగారగ్నిప్రవేశ మొనర్చుతరి, నామెసగ్గఱ కొంపెర్లమహాలక్ష్మి యనునొక బ్రాహ్మణవితంతువుండెను. అప్పుడా రాగమ్మగారు తమకుమనుమఁడును, తిమ్మరాజుగారి కొమారుఁడును, నేఁడాదిశిశువునైయున్న జగపతిరాజుగారిని విజయనగరమునందున్న పూసపాటి విజయరామరాజుగారి భార్యయుఁ దన సోదరిసమానురాలును నైన చంద్రయ్యమ్మగారికి సంగతియంతయుం జెప్పి యొప్పగించవలసిన దని చెప్పెను. అంతట వితంతువైన నాబ్రాహ్మణియు నేకైకవత్సరప్రాయుఁడైన యారాచకొమరుని నామెయాజ్ఞాప్రకారము విజయన

గరమునకుంగొనిపోవ బయలుదేఱివచ్చుచుండఁగాఁ గొంతమంది మహమ్మదీయభటు లామెను ద్వారమువద్ద నడ్డగించి యీ రాజపుత్రి నెచ్చటకుఁ దీసికొనిపోవుచున్నావని యడుగ నామె యతఁడు రాజపుత్రుఁడు కాఁడనియు, తన కొమారుఁడే యనియుఁ బ్రమాణముచేసి చెప్పెను. అటుపిమ్మట నాభటులు సంశయమనస్కులరై యామె వచనంబులను విశ్వసింపఁజాలక తమ సంకోశముందీర్చుకొన నొక జామిపండు తెచ్చి యాబాలునికిచ్చి, యతనిచే నాఫలమును గొఱికించి యా యుచ్ఛిష్ట ఫలము నామెనుభుజియించవలసినదని యానతిడిరి. అంతటనామెయు, నారాజపుత్రిసంరక్షణమే తన విధాయకకృత్యముగానెంచి, కులభేదము నించుకయుంబాటిసేయక, యేతత్సందర్భమున నాభటుల కేమాత్రము ననుమానము వొడమునట్లుకూడ నటియింపక, వారానతిచ్చిన తక్షణమే యాయుచ్ఛిష్టఫలమును భుజియించి యాతురకల సంశయముల నివారించెను. పిదప నాభటులును నామెవాక్యములు విశ్వసనీయము లైనవిగనెంచి బాలకసహితముగ నామెను వదలిపెట్టిరి. ఆహా! కుల భేద మెట్టివిపత్తును దాటించినది!

ఆక్షత్రియపుత్రిప్రాణత్రాతయైన యా మహాలక్ష్మియుఁ దన గమ్యస్థానముం జేర చేఁబ్రోలుమార్గముపట్టెను.

ఈ మధ్యకాలములో తోటపల్లిమన్యమునకుఁబోయిన బుచ్చన్న గారు కొంతమందిని సహాయముఁదీసికొని దేశమువిూఁద పితూరీచేయుటకై ప్రయత్నపడుచుండఁగా నామఅనటిసంవత్సరమననఁగా రాక్షస సంవత్సరమునకు సరియైన క్రీ. శ. ౧౭౩౯లో హాజీహుస్సేనుఖానుఁ డాతనిని పిఠాపురములోఁబట్టుకొని శిరచ్ఛేదము చేయించెను. ఇతఁడు పిఠాపురమునువదలి కళింగదేశమును జయింపఁబోవుచుండఁగా పెద్దా

పురమునందలి మహమ్మదీయభటులు బాలకసహితముగాఁ గోటలో నుండివచ్చుచున్న బ్రాహ్మణవితంతువును వదలిపెట్టిరను వార్తవిని వారిపైనుండిపడి తుట్టతుదకు చేఁబ్రోలువద్ద నాబ్రాహ్మణింబట్టుకొని యాబాలకునిఁ జెఱనుంచి యతనిని జాగరూకతతోఁ జూచుచుండవల సినదని యొక సేవకుని కొంతసైన్యమును నియోగించెను.

ఈరీతిని ప్రళయరుద్రుఁడై, దుర్వారక్రౌర్యమును వెలయించి, జనసంహారమే తన వినోదక్రీడయుఁ బరమావధియుగనెంచి, మృగయుఁడు మృగములంబలె ప్రజలఁ దఱిమితఱిమి వేటాడి కసిమసంగుచు, దుర్నిరీక్ష్యతేజుఁడై రుస్తుంఖానుఁడు క్రీ. శ. ౧౭౩౨ మొదలు ౧౭౩౭ వఱకుఁ బరిపాలించెను.

ఈ పదునెనిమిదవ శతాబ్దాదినుండియు హైదరాబాదులో నివసించుచున్నట్టియు, రాజకార్యవ్యవహారములకు సంబంధించిన కాగితములనుఁ బరీక్షించగలిగినట్టియు జేమ్సుగ్రాంటు అనుఆయన యీ యేడేండ్ల భయంకర పరిపాలనముంగూర్చి యాక్షేపణాగర్భితములగు నవహాస్యవచనముల నిట్లువ్రాసియున్నాఁడు.

“ రుస్తుంఖానుయొక్క న్యాయబుద్ధివలనను, భుజబలమువలనను ప్రజలుపొందిన యుపకారము లసంఖ్యేయములు. ఇతఁడు తనకొసంగఁ బడిన యధికారము నతిసమర్థతతో నెఱపి, నాలుగు దక్షిణపరగణాల సహితముగ రాజమహేంద్రవరము నేడేండ్లుపరిపాలించెను. ఈ పర గణాలలోనుండెడి జమీందారులు మొగలుమహాచక్రవర్తియైన ఔరంగజేబు మరణానంతరమునఁ బుట్టిన సంక్షోభములను, కలతలను దమకు వీలుగాఁజేసికొని. తనుచుట్టుపట్లనున్న మహమ్మదీయనాయకుల యధి

పైనున్న యంబారీచుట్టుకొని మహమ్మదీయు లొకమూల నీటెలును బల్లెములుపుచ్చుకొని పొడుచుచున్నను. గొబ్బరిపుచ్చెలట్లు తలలనూడఁ గొట్టుచున్నను వెనుకకుఁదిరుగక, తమప్రయత్నములనుండి మఱలక, యతిసాహసముతో నంబారీత్రాళ్లను ద్రెంచివైచి నవాబును బట్టుకొని శిరస్సును ఖండించిరఁట! ఇదియేనిజమయినచో హిందువుల ధైర్యసాహసములు భూలోకమున శాశ్వతముగ నుండకపోవునా? అంతట తురుకల 'సైన్యములు కదనరంగమునకువెన్నిచ్చి తమపిక్కలదారుఢ్యమును జూపినవి! అటుపిమ్మట విజయరామరాజుగారు, జగపతిరాజును హవాలా చేసికొనియున్న సర్లష్కరునికి సరదారునికి బహుమానము లొసంగి యాచిన్నవానిని వానియొద్దనుండితీసికొని విజయనగరము వెంటఁబెట్టుకొనివెళ్లి తమయన్న కొమారుఁడైన ఆనందరాజుగారితోఁ గూడఁ బెంచుచు సంరక్షించుచుండిరి.

ఇప్పుడీ చెఱవిడిపించి తెచ్చిన పెదవిజయరామరాజుగారి భార్యయైన చంద్రయ్యమ్మగారి కీజగపతిరాజు మేనగోడలి కుమారుఁడని వేరొకచోట చెప్పఁబడినది. ఈ పెదవిజయరామరాజుగారు శ్రీ సార్వభౌమ తిమ్మరాజుగారి పరిపాలనమునఁ జెప్పఁబడిన శ్రీ పూసపాటి సీతారామచంద్రరాజుగారి మనుమఁడు. ఈయన, తండ్రిగారైన యానందరాజుగారి యనంతరమున రాజ్యమునకువచ్చి మన్నెదొరలను గెల్చి వారిదేశము లాక్రమించుకొని మన్నెసుల్తాను బిరుదమునువహించిరి. ఈయనయే తమపేరట విజయనగరమునుగట్టించి, తమ రాజధానిని పొట్నూరునుండి విజయనగరమునకు మార్చుకొనిరి. వీరు ౧౭౧౩వ సంవత్సరమునకు సరియైన విజయసంవత్సర విజయదశమీ జయవారమునాఁడు విజయనగరమునఁ గోటకట్టుటకు శంకుస్థాపనము

చేసినట్లు “ ఆంధ్రకవులచరిత్రము ” నుడువుచున్నది.

ఈ పెదవిజయరామరాజుగారి నగరున జగపతిరాజుగారు ఆనందరాజుగారితోఁ బెరుగుచుంటనుఁ దెల్పియుంటిమి. కాని యొక్కయింటనే పెరుగుచున్న యీ స్వాతంత్ర్యాభిలాషులగు రాజకొమారులకిరువురకును పొసఁగదయ్యెను. వీరిరువురు ప్రతివిద్యయందును నొకరినొకరు మించవలెనని ప్రయత్నించుచుండిరి. ఇరువురునుగూడ దేనియందును నొకరికొకరు తీసిపోయినవారుకారు. బాల్యక్రీడా వినోదములయందు సయితము జగపతిరాజుగారొకపక్షమువహించిన ఆనందరాజుగారు వారికెదుటిపక్షము నవలంబించుచువచ్చిరి. తుదకు కోడిపందెములలో సయితము జగపతిరాజుగారొకవైపు, ఆనందరాజుగారొకవైపు నుండుచువచ్చిరి. ఆనందరాజుగారి కానాఁటికానాఁడు వయస్సు వృద్ధియగుచున్నట్లుగనే జగపతిరాజుగారిపై నసూయకూడ నభివృద్ధియగుచుండెను. కాని ఆయనకు నిర్నిమిత్తముగ జగపతిరాజుగారిపై నుదయించిన యసూయాద్వేషము లేహానియుంజేయక యప్పటికి మాత్రము నిష్ప్రయోజనములయ్యెను. వీరిరువురినిగుఱించిన యొక చిన్న యితిహాసముకలదు. అప్పటి యీక్షత్రియకుమారు లిరువుర మైత్రిసంబంధమెట్లుండినదియు భావించుటలో నియ్యది కొంతవఱకుఁ దోడ్పడునేమోయని దాని నీక్రిందపొందుపఱుచుచున్నారము.

ఒకానొకనాఁడు విజయనగరముకోటలోఁ గోడిపందెములుజరిగెనఁట. జగపతిరాజుగారికిఁ జరణాయుధములం బెంచుట యభ్యాసము నత్యంతప్రీతికరమునై యుండెను. తామంతవఱకుఁ బెంచుచుండిన కుక్కుటమునే జగపతిరాజుగారు పందెముకట్టిరఁట. ఆనందరాజుగారాసమయమునకొక్క కుక్కుటమును పోటీకి తెచ్చి పందెమునకు వదలి

రఁట. ఇట్లొకకొంతతడవారెండుపుంజులును బోరాడినపిమ్మట జగపతి రాజుగారి కుక్కుటరాజమే గెలుపుఁగొనెనఁట. అంతట ఆనందరాజుగా రోడిపోయినను ఆవిచారమును మోమునం దోపనీయక, యించుక నవ్వుచుఁ బరిహాసవచనములఁ " బెంపుడికోడియే గెలిచిన " దని జగపతిరాజుగారిని గేలిసేసిరఁట.

ఈ విధమున నానందరాజుగారీ జగపతిరాజుగారి ననూయా నేత్రమునం జూచుచువచ్చినను, చంద్రయ్యగా రొకకంటను విజయ రామరాజుగా రొకకంటను ఆయనం గనిపెట్టుచు నొక కొఱంతయుం గలుగకుండ సంరక్షించుచుండిరి.

ఇట్లుండఁగాఁ బెద్దాపురసంస్థానమును దిరిగి నిలువఁబెట్టుటకై నితాంత ప్రయత్నములు జరుగుచుండెను. పెదవిజయరామరాజుగారీకార్యమునుసాధించుటకై తమ ప్రధానామాత్యులైన బుజ్జాబుచ్చన్న గారితో స్థలమంత్రాంగములుచేసి యప్పుడమీన్ దారుగానున్న "నీమత్ ఆలీని " మంచిమాటచేసికొని యతఁడెట్లో సమ్మతించునట్లుచేసి యతనికి రూ౫౦,౦౦౦లు లంచమిచ్చి సఫలీకృత ప్రయత్నులైరి. పిదపనప్పటికి షోడశవర్షప్రాయులైయున్న వత్సవాయ జగపతిరాజుగారిని క్రీ. శ. ౧౭౪౫వ సంవత్సరమునందిరిగి తమ పితృపితామహార్జిత రాజ్యమునకుం బట్టాభిషిక్తులంజేసి పూసపాటి పెదవిజయరామరాజుగారు పెద్దాపుర సంస్థాన పునస్సంస్థాపనకర్తలై వినుతిఁగాంచిరని కొందరును యీయనయే తనభుజబలపరాక్రమములచేత మార్గమున నెన్నిచిక్కులు తటస్థించినను, ఎంతద్రోహముచేయించుటకు ఆనందరాజుగారెత్నించినను, విజయుడై, రాచవారిసాహాయ్యమున అప్పటిపరిపాలకుఁడైన మహమ్మదీయుని నయముననుభయమునను లోబరచుకొని రాజ్యాభిషిక్తుఁ

డయ్యెనని కొందరును జెప్పుచున్నారు. ఏదియెట్లున్నను స్వాతంత్రేచ్ఛగల మన జగపతిరాజుగారు తిరుగా సంస్థానమును, పోయినసంస్థానమును సంపాదించుట యెంతయు ప్రశంసనీయము.

—: శ్రీ వత్సవాయ జగపతిరాజుగారు: —

(౧౭౪౫ — ౧౭౯౮)

శ్రీ వత్సవాయ జగపతిరాజుగారు బాల్యముననే తురుష్కుల చెఱలోనుండి కష్టములనుభవించి, పిదప పెదవిజయరామరాజుగారిచేతఁ గారాగార విముక్తిఁబొంది, తరువాత వారిచేతనే వారియింటనే పెంపఁబడి చిట్టచివరకు వారిసాహాయ్యము చేతనే తమ రాజ్యమునకుఁ బునరభిషిక్తులై క్రీ. శ. ౧౭౪౫ మొదలుకొని పాలించిరి. ఈయన దంతులూరి రామరాజుగారి తనూజయైన సీతమ్మగారినిఁ బరిణయమైరి.

వీరు రాజ్యమునకు వచ్చునప్పటికి ముస్తాఫానగరము, ఏలూరు, రాజమహేంద్రవరము, శ్రీకాకుళము, సర్కారులను జాఫర్ అలీయను నతఁడు పరిపాలించుచుండెను. జాఫర్ అలీ, తనక్రింద అమీన్ దారుగానున్న నీమత్ ఆలీ తనకు తెలియకుండ లంచమును గ్రహించి పెద్దాపురముసంస్థానమును తిరిగి వత్సవాయవంశీయులకిచ్చివేసెనని యాతనిపై మండిపడి, జగపతిరాజుగారినిసాధించి తిరిగి కోటను వశపఱచుకొనవలెనని బలములంగూర్చుకొని పెద్దాపురముమీఁదకుదాడి వెడలెను. హిందూ రాజులపై టాటోటు బూటకములనుసికొల్పి గెలుపునుబట్టికొని గర్వితమతియైయున్న మ్లేచ్ఛమదగజేంద్ర మేడ! ధర్మానువర్తనుఁడై ధర్మాయుధుఁడై సుగుణియై, దుర్జనభర్జన శిష్టరక్షణములు దైవనియత కర్తవ్యములుగ భావించి, తృణీకృతశాత్రవుఁడై, నవీనయౌవనావేశసంవర్థితధైర్య

శౌర్య సముత్సాహుఁడై, ప్రబలిన జగపతిక్షితినాథకంఠీరవం బేడ! అయినను లోతు దిగినంగాని తెలియదన్న సామెతననుసరించి జాఫర్ అలీ పెద్దాపురాధినాథునితో యుద్ధమునకుందలపడెను. కాని యాభూభుజ భుజపరాక్రమమునకు నిలువలేక వెన్నిచ్చి పాఱిపోయెను, నాటినుండి యు జగపతిరాజుగారు జాఫర్ అలీకిఁ బ్రక్కలోనిబల్లెమై, గుండెలు తల్లడమొనరించుచు, వాని పాలిటి కాలయములై యుండిరి. ఆయన యన్న జాఫర్ అలీకి, హడలుగానుండెను. ఈ విషయమును లక్ష్మణ కవి యిట్లు వర్ణించియున్నాడు.

"సీ॥ కన్నులను గ్రాంధకారంబువలెఁ గ్రమ్మి
గట్టు పుట్టలు చెట్లుకాననీదు,
కాళ్లకుఁ గుత్తపుఁ గ్రొత్త గడును సంకిలి జోడు
హత్తిన గతి హజ్జ లాడ నీదు,
చెవులఁ దాళం బమర్చిన మాడ్కి బంధించు
లేమల మొఱ్ఱ లాలింప నీదు,
లలినాటియున్న గుండెలలోని గాలమై
యూర్పుల సడలింప నోప నీదు,

వత్సవయ జగపతి మహా వసుమతీశ
విజయ ధాటీ సమాటీక విజితవిముఖ
జాఫరలిఖానమానన స్తంభన ప్ర
గల్భగాఢభయావేశగాఢతమము॥

అంతియగాక యీజాఫర్ అలీఖాను నే వింధ్యపర్వతములకుఁ బాఱ దోలినట్లుగ నీక్రిందిపద్యము ఘోషించుచున్నది.

"చ॥ జగపతిరాజ సింహాకర సంభృత ఖడ్గఘటోద్భవుండు సాం
పుగ పరవాహినీశ్వర సముత్కట జీవనమెల్లఁ గ్రోలి నే
ర్పుగ ఘనగాజమండల నిరోధముఁ జేసినజాఫరల్లి విం
ధ్యగిరిని నామశేషమగునట్లుగ నుంచె జగద్ధితంబుగన్॥

ఈ జగపతి రాజుగారిట్లమిత పరాక్రమవంతులై పాలించుచుండగా నీయుత్తర సర్కారులు ఫ్రెంచివారి స్వాధీనతకింద కు వచ్చెను. అది వారి కెట్లువచ్చినదియుఁ దరువాత జరిగిన బొబ్బిలియుద్ధసంక్షోభమును గుఱించియు నిచ్చటఁ గొంతవివరముగఁ జెప్పుటసముచితముగనుండకపోదు.

క్రీ. శ. ౧౭౪౮లో నైజామ్ కమ్రుద్దీన్ అసఫ్‌జా మరణమునొందెను. అతనిపిదప నైజాముపదవి నాక్రమించుకొనుటకై యతని ద్వితీయాత్మజుఁడు నాజరుజంగునకును, ఇతని మేనల్లుఁడైన ముజ్జాఫాజంగునకును, పోరాటములు జరిగెను. ఈసుప్రసిద్ధకలహాములలో నాంగ్లేయులు నాజరుజంగుపక్షమునను, పరాసువారు ముజ్జాఫాజంగుపక్షమునను వహించిరి. ఫ్రెంచివారిపై పోరాటమున విజయులైనను వారికిని ఆంగ్లేయులకును కలహములు తుదముట్టవయ్యెను. ఫ్రెంచివారు, హైదరాబాదు సింహాసనమునఁ దమకు వశవర్తియైన ముజ్జాఫాజంగునుంచినట్లుగనే, ఆర్కాటునకుఁగూడ నవాబుగఁ దమ కనుకూలుఁడైనవాఁడున్న మంచిదనియెంచి, తమస్నేహితుఁడును, సహాయుఁడునైన చందాసాహేబును కాపదవినొసంగవలెనని ప్రయత్నించిరి. ఇట్టి ప్రయత్నములు జరుగుచుండఁగా కొద్ది సంవత్సరములక్రితమే యుత్తరసర్కారులనుండి ఆర్కాటునకు మార్చఁబడిన అన్వరుద్దీనును ౧౭౪౯లో ఆంగ్లేయులు నవాబుగ నంగీకరించి వానిపక్షము నవలంబించిరి.

ఈ యుద్ధములో మునిఁగితేలుచు, నాజరుజంగు, ఫ్రెంచివారి స్థానములైన మచిలీపట్నము, యానాములు నాక్రమించుకొనవలసిన దని యుత్తరమునన్నుఁ దనయుద్యోగీయులకుత్తరువిచ్చెను. అప్పుడు ఫ్రెంచిగవర్నరుగనున్న మాన్స్యూర్ డూప్లే మచిలీపట్నము ప్రాముఖ్య స్థలమనియు, దానిని తిరిగిసంపాదించకపోయినచోఁ దమ దేశాభ్యుదయమునకు భంగముకలుగుననియుఁదలంచి, యచ్చటనున్న తమగిడ్డంగిని, నాపట్టణమును, దిరిగి పట్టుకొనవలసినదని కొంతసేనను బంపించెను. పంపినసైన్యము విజయమునొందుటయుఁ నాయాప్రదేశములనున్న గిడ్డంగులపై ఫ్రెంచిబావుటానిలుపుటయుఁగూడ జరిగినది.

ఆ సంవత్సరాంతముననే, ఫ్రెంచివారును వారి సహాయులును నాజరుజంగుయొక్క సేనానివేశముంబొదవినపుడు, అతఁడు తాబేదారుల చేతఁ గపటమున వధియింపఁబడెను. ఆతక్షణమే ఫ్రెంచివారతని ప్రతికక్షియైన మీర్జాఘాజంగును, దక్కనుసుబాదారుగాఁజేయ పుదుచ్చేరికి వెళ్లిరి. అప్పుడచ్చటనొక గొప్పయుత్సవము జరిగెను. ఆ సమయముననే మీర్జాఘాజంగు మచిలీపట్టణమునకు చుట్టుపట్లనున్న ప్రదేశమును, కృష్ణానదికి దక్షిణముననున్న మొగలరాజ్యములను గృతజ్ఞతాపూర్వకముగ ఫ్రెంచివారికొసంగెను.

మీర్జాఘాజంగు యీభోగమును జాలకాల మనుభవించియుండ లేదు. అతఁడాయాతరుణములఁ దనకుఁ దోడ్పడుచుండుటకై కొంత ఫ్రెంచిసేనను తనదగ్గఱనుంచుకొన నిశ్చయించుకొనెను. అతనికోరిక ననుసరించి బుస్సీయొక్క సైన్యాధిపత్యముక్రింద ౩౦౦ ఆంగ్లేయులును ౨,౫౦౦ ఫ్రెంచిసిపాయిలును వచ్చుచుండఁగా వారికి స్వాగతమొసంగి హైద్రాబాదునకుఁ గొనిపోవు నుద్దేశ్యముతో గోలకొండకు బయలు

దేఱెను. అతఁడు చాలదూరము ప్రయాణమైపోకమునుపే తన సేవలలోఁ రేగిన కలహమునణఁచుచుండఁగా నతఁడువధింపఁబడెను.

అప్పుడు మొదటినైజామగు అసఫ్‌జాయొక్క తృతీయతనయుఁడగు సాల్బత్ జంగును, మాన్స్యూర్ బుస్సీ. మీర్జాఘాజంగుయొక్క యుత్తరాధికారియని ప్రకటించెను. ఆ తక్షణమే క్రొత్తసుబాదారుత్తరముగా ఔరంగబాదు పట్టణమున కతివైభవముతోఁ బోయి, యటుతరువాత దానినే తనముఖ్యనివాసస్థానము చేసికొనెను.

బుస్సీ కొన్నినెలలవఱకు సాల్బత్ జంగుతో నుండినవెనుక, నతని శరీరారోగ్యము సరిగాలేకపోవుటచే మఱలస్వస్థతపొందుటకై సముద్రతీరస్థమగు మచలీపట్టణమునకుఁబోయెను. కాని యతఁడచ్చటఁ జాలకాలము నిలుచుటకు వీలులేకపోయెను. నైజామురొక్క దివానునకు బుస్సీయన్నను, ఫ్రెంచివారిసహాయమన్నను, మొదటినుండియుఁ గిట్టదయ్యెను. అందువలన బుస్సీ మచిలీపట్టణమున కరిగినప్పుడతఁడు తనయభిప్రాయముతో నేకీభవించువారితోఁగలిసి కుట్రలుపన్ని ఫ్రెంచివారి నుద్యోగములనుండి తొలఁగించి తరిమివేయఁ బ్రయత్నించెను. ఫ్రెంచివారియధికారము నైజామురాష్ట్రమున క్షీణించుచుండుట కని పెట్టి శరీరాస్వస్థ్యమునకు లోఁబడియైనను తక్షణమే ఔరంగబాదునకు వెళ్లవలసినదని డూప్లేబుస్సీకి ఆజ్ఞాపించెను. ఆ యుత్తరువందిన వెంటనే యింకను దేహారోగ్యము కుదురుపడకపోయినను, నాసేనాధిపతి తక్షణమే యొక్కనిమిషమైన నాలస్యమొనరించక సముద్రతీరమునువిడిచి హైదరాబాదునకువెళ్లి అచ్చటనుండి ఔరంగబాదునకుఁ బోయి మొత్తముమీఁద ౩౦౦మైళ్లదూరప్రయాణముచేసెను. ఫ్రెంచివారు వచ్చుచున్నారని తెలిసి నైజామునొక్క దివాను తాను లొంగి

పోయినట్లు తెలిపెను. నైజామును బుస్సీని నిజమైనప్రాగ్దేశీయవైభవముతోఁ బ్రవేశమిచ్చి యాదరించెను. దానితో వారి రాజీనామా పూర్తియయ్యెను. అంతట నైజామును, బుస్సీయును గొప్పయుత్సవముతో నగరునకరిగిరి. అప్పుడు కృతజ్ఞతాచిహ్నముగ నైజామ్ సాల్బట్‌జంగ్ ఫరాసువారిపక్షమున బుస్సీకి, సాధారణముగా నుత్తర సర్కారులని పిలువఁబడు సముద్రతీరస్థరాష్ట్రములను ధారవోసెను. అప్పటినుండియు నాసర్కారులమీఁదవచ్చు రివిన్యూవలననే ఫ్రెంచి సైన్యము పోషింపఁబడుచుండెను. ఆవిధమున ఫ్రెంచిసైన్యపోషణార్థమై ౧౭౫౨లో కొండవీడుపరగణాయును, ౧౭౫౩వ సంవత్సరమున ముస్తాఫానగరము, ఏలూరు, రాజమహేంద్రవరము, శ్రీకాకుళము పరగణాలును ఫ్రెంచివారి యధీనముక్రిందకువచ్చెను.

అంతట బుస్సీ, నైజాముచేఁ గ్రొత్తగానొసంగఁబడిన యీపరగణాలను తక్షణము బయలుదేఱివెళ్లి స్వాధీనపఱుచుకొనవలసినదని మచిలీపట్టణమందున్న ఫ్రెంచి యున్నతోద్యోగియుఁడగు మాన్స్యూర్ మొరాసిన్ అనువానికుత్తరవుసేసెను, ఫ్రెంచివారి యధికారమును స్థాపించుటయందతని కవసరమైనయెడల నుపయోగపడఁగలదని ౧౫౦ మంది మ్లేచ్ఛులును ౨౫౦౦లమంది సిపాయిలును గల సైన్యమాతనికి సహాయముగనరిగెను.

ఈ కడనుజెప్పఁబడిన నాల్గు పరగణాలకును గవర్నరుగా నున్న జాఫర్ అల్లీఖాన్ ఫ్రెంచివారిపైఁ దిరుగఁబాటుచేసి, వారికెట్టులైన నీ పరగణాలను స్వాధీనపడకుండ చూడవలెనని ప్రయత్నించెను. ఇతఁడింతవఱకు శ్రీకాకుళము పరగణాలోనున్న జమీందారులలోఁ బ్రముఖుఁడైన విజయనగరము రాజగు పెదవిజయరామగజపతిగారితో యుద్ధ

మొనరించుచుండెను. ఆయనకూడ ఫ్రెంచివారికీపరగణాలను స్వాధీనపడకుండ చేయవలెనను తలంపుగలవాఁడగుటచేత జాఫర్ ఆలీ అయనతో సంధిచేసికొనెను.

ఇట్లాయనతో సంధిచేసికొని యితర జమీన్దారులనుగూడ తమపక్షమునఁజేరి తమయుద్యమమునకుఁ దోడ్పడవలసినదని ప్రోత్సాహపఱచెను. ఈజాఫరల్లిచేతఁ బురికొల్పఁబడినవారిలో బొబ్బిలిజమీందారులగు రంగారావుగారొకరు. ఈవఱకుఁ దిమకును డమకును విరోధములున్నను ఫ్రెంచివారిని దేశమునుండి వెడలనడపవలెనన్న యుద్దేశ్యముతోఁ బూర్వవైర్యములను గట్టిపెట్టి బొబ్బిలి సంస్థానాధీశులగు రంగారావుగారు జాఫరల్లితోఁగూడియున్న విజయనగర ప్రభువులగు విజయరామరాజుగారితోఁ గలియుటకంగీకరించి వచ్చిచేరిరి. అప్పుడు వీరందఱును ఫ్రెంచివారి నెదిరించుటకు తమతమ సైన్యముల నొక్కటిగాఁగలిపిరి. కాని రాజమహేంద్రవదము, శ్రీకాకుళము సర్కారులను అసలువానికివచ్చు శిస్తుకన్న తక్కువ కౌలుకిచ్చెద నని చెప్పి మొరాసిన్, విజయరామరాజుగారిని జాఫర్ ఆలీఖానునుండి విడదీసి తమపక్షమునఁ జేరునట్లుచేసికొనెను.

ఆవిధమున నారెండుసర్కార్లను మొరాసిన్ విజయగామరాజుగారికిచ్చుట తమస్థితికి క్షేమముకాదనియాలోచించి కనుఁగొని రంగారావుగారు ఫ్రెంచివారి కుద్వాసనచెప్పువిషయమున దీక్షనువహించి, యీయుద్యమమునఁ దామొక ప్రధానపాత్రమునుగైకొనిరి.

జాఫరల్లీఖానుఁడు క్రొత్తగావచ్చిచేరిన తనస్నేహితుఁడైన విజయరామరాజుగారిచేత నంతత్వరితముగను నంతసులభముగను విడనాడఁబడుటఁగాంచి తక్షణమే దేశమునువదలిపెట్టి పశ్చిమముగానరిగి, తా

నిష్పతువదలిపెట్టిన దేశమును గొల్లఁగొనుటలోఁ దనకుసాయపడవలసిన దని మహారాష్ట్రులనుబిలిచెను. వారును అందులకంగీకరించి, నొక గొప్ప సైన్యముతోబయలుదేఱివచ్చి తూర్పుకనుమలనుదాఁటి శ్రీకాకుళము రాజమహేంద్రవరము పరగణాలగుండా దోఁచుకొనుచుఁబోయి తుదకు ఏలూరువద్దనుండి తమదేశమునకేగిరి.

తలఁపనితలంపుగఁగలిగినట్టియు, హానికరమైనట్టియు నీసందమాత్రిఁగుఱించి విన్నవాఁడై, బుస్సీస్వయముగా ౧౭౫౮వ సంవత్సరము జూలై నెలలో మచిలీపట్టణమునకువెళ్లి అటనుండి అగష్టు నెలలో, మహారాష్ట్రులు దండయాత్రచేసిన కాలమునరేగిన యల్లరులనణఁచుటకును, దమకు నూతనముగానొసంగఁబడిన పరగణాలపరిపాలనా విధానమును జక్కఁబఱచుటకును, నాలుగుపరగణాలకు మధ్యస్థముగానున్న రాజమహేంద్రవరమునకుఁ బోయిచేరెను. మహారాష్ట్రులును దాము దోఁచుకొన్న దోపిడితో సంతృప్తిచెందినవారై స్వరాజ్యమునుఁ దిరిగి సంపాదించుకొనుటయందు జాఫర్ ఆలీ, కిఁక నేమాత్రము సహాయము చేయక మిన్నకుండిరి. అందువలన జాఫర్ ఆలీ ఆశోపహతుఁడయ్యెననియు, నందువలన నతనిచేఁ దమకేముప్పును రాదనియునమ్మి బుస్సీ ఔరంగబాదునకువెళ్లెను. అటుతరువాత నతఁడు నైజామ్ మైసూరు మీఁదకు దాడివెడలినప్పుడును, అతనినిమహారాష్ట్రులును, సావనూరు నవాబును నెదుర్కొనినప్పుడును, ఆతనికిఁ దోడైనిలిచి మఱవరాని సాహాయ్యమునొనరించెను.

దివానుగానున్న షానవాజ్ఖానును, నింతవఱకు రాజమహేంద్రవరము మొదలైనపరగణాలకు గవర్నరుగానున్న జాఫర్ ఆలీఖానును, ఇరువురుఁగలసి బుస్సీ ఔరంగబాదులో లేనిసమయముఁజూచి యతని

మీఁద కొండెములనుజెప్పి నైజాము మనసువిరిచిరి. తనయౌన్నత్యమునకంతకును గారకుఁడీ బుస్సీయేయైనను, అతనిని, ఫ్రెంచిసైన్యములను ద్వేషించుచు వారల నెల్లను నైజాము కొలువునుండి తొలఁగించి, యింగ్లీషువారిని రప్పించవలెనను నభిప్రాయముతో షానవాజ్ఖాన్ నైజాముతో బుస్సీపైనున్నవికొన్నియు, లేనివికొన్నియు, గోరంతలు కొండంతలుచేసియుంజెప్పి కృతఘ్నుఁడను నపవాదమునకుఁ బాత్రుఁడయ్యెను. అంతట నైజామును వారు వంచించినవన్నియు సత్యములని నమ్మి వారిప్రోత్సాహమున ఫ్రెంచివారిని తన కొలువునుండి తొలఁగించెను. ఇది ౧౭౫౬వ సంవత్సరము మేనెలలో జరిగెను. ఇంతటి మహాపరాభవానలముచే సంతప్తమానసుఁడయ్యు, బుస్సీ తన మనస్థైర్యమును విడనాడక, శత్రువులు తన్ను వెంటాడించి వచ్చుచున్నను హైదరాబాదు దగ్గర తనకున్నకొద్దిసైన్యముతో శత్రువునెదిరించనిల్చెను. అతఁడట్లు తనస్థానమును గాపాడుకొనుచు, శత్రువును దరికిఁ జేరనీయకుండ కొట్టుచు నతితీవ్రముగ యుద్ధమొనరించుచు, మూఁడుమాసములుగడిపెను. అప్పటికతనికి మచిలీపట్టణమునుండి సైన్యములువచ్చెను. వాని సహాయ్యముతో శత్రువులను జయించి నైజామువద్దఁ దనయథాస్థానము నాక్రమించుకొనెను. అప్పుడతఁడీవఱకోఁ దనపై గుట్రలుపన్ని కొండెములుచెప్పి తుదకుసేనతోఁ దన్నెదిరించిన షానవాజ్ఖానును గూడ తొలఁగించఁడయ్యెను. ఈ వఱకు వలెనే నైజాము తరువాత నతనియంతటివాఁడై యధికారము నెఱపుచుండ వలయుననియే యతనికోరికగనుక బుస్సీ దానిని నెఱవేర్చుకొనుటకై తాను నైజాముచేతఁ దొలఁగింపఁ బడినప్పటినుండియుఁ బ్రయత్నించి తుదకు సఫలీకృత ప్రయత్నుఁడయ్యెను. నైజాము సాలబత్ జంగు

౧౭౫౬వ సంవత్సరము అగష్టు౨౦ం తేదీని బుస్సీని అతని పూర్వగౌరవములను బిరుదములను నాతనికి మఱలనొసంగి సన్మానించి యతివిభవముతో పూర్వస్థానమునందతనినుంచెను. యింతకు పూర్వము సంభవించినట్టి యపాయము ముందిక నెప్పుడును గలుగకుండున ట్లేర్పాటులు చేయుచు బుస్సీ ౨౬వ అగష్టు మొదలుకొని ౧౬వ నవంబరు వఱకు హైద్రాబాదులోనుండెను. పిదప నీ౧౫వ తేదీనే తన యధికారమును బునఃస్థాపన మొనరించుటకై ౫౦౦ యూరోపియనులను ౪,౦౦౦ల సిపాయిలను దీసికొని సర్కారులకుఁ బయనమయ్యెను, ఔరంగబాదునకు వెళ్లఁదలఁచిన సాలబత్ జంగ్‌నకు ౨౦౦ల యూరోపియనులను, ౫౦౦ల సిపాయిలను నొక విశ్వాసపాత్రుఁడైన యుద్యోగియుని క్రింద నుంచి తోడితెచ్చెను.

బుస్సీ, హైదరాబాదులో యుద్ధమొనరించుచున్న కాలమున సర్కారులలోఁ గొన్నికలహములు రేఁగెను. అందువలన నా సమయమునఁ దమపక్షమునసుండి విశ్వాసము గనఁబరచిన జమీందారులను బహుమానించుటకును, కలహములు రేప బ్రోత్సాహమిచ్చిన నాయకులనుగాని, కలహకారకులైన జమీందారులను గాని శిక్షించుటకును బుస్సీ సర్కారులకు రావలసివచ్చెను. అతఁడట్లు ౧౫వ నవంబరున హైద్రాబాదులోఁ బయలుదేఱి బెజవాడ, ఏలూరుల మీఁదుగా ౧౯వ డిశంబరునకు రాజమహేంద్రవరము వచ్చిచేరెను. ఈవఱలో బుస్సీ రాజమహేంద్రవర శ్రీకాకుళముల కధికారిగా ఇబ్రహీమ్‌ఖాను అనువాని నియమించెను. కాని హైద్రాబాదున యుద్ధము జరుగుకాలమున ఇబ్రహీమ్‌ఖాను ఫ్రెంచివారి యధికారమునుద్రోసిపుచ్చి తాను స్వతంత్రుఁడై పాలించుచుండెను. ఇప్పుడు బుస్సీ వచ్చుచున్నాఁడని

తెలియుటతోడనే యతఁడు దేశమునువిడిచి పాఱిపోయెను. ఇంతవఱకు ఫ్రెంచివారికిలోఁబడి వారియెడల విశ్వాసముగలవాఁడై యుండిన పూసపాటి విజయరామరాజుగారు పదివేల స్వసైన్యముతోను చాలమంది జమీందారులతోను బుస్సీనిఁ గలుసుకొని యతనికి స్వాగతమొసంగ రాజమహేంద్రవరమున కరుదెంచిరి.

“తమ దేశములోనుండి విజయనగరరాజ్యములోనికిఁ బాఱెడు కొండకాలువలనుమళ్లించి బొబ్బిలిరంగారావుగారి కాపులు తమభూములకుఁ బెట్టుకొన్నందునను, దేశస్వభావమునుబట్టి బొబ్బిలివారిని సాధించుట సుసాధ్యముకాకపోయినందునను, విజయరామరాజుగారు మనస్సులో బొబ్బిలి రంగారావుగారిపై ద్వేషమువహించి యాయనను శిక్షించుటకై బుస్సీని తన యావచ్ఛక్తిని వినియోగించి బహువిధములఁ బ్రోత్సాహపఱిచి పురికొల్పెను. అందుమీఁద బుస్సీగారు బొబ్బిలిరాజ్యమును విడువవలసినదనియు, దానికిబదులుగా నధికవైశాల్యమును మూల్యమునుగలదేశ మియ్యబడుననియు, రంగారావుగారికి వ్రాసిరి. రంగారావుగారు పితృపితామహాగతమైన బొబ్బిలిరాజ్యమును విడుచుట కంగీకరింపకపోవుటయేకాక తక్కిన సంస్థానాధిపతులతోడిపాటుగా రాజమహేంద్రవరమునకువచ్చి యాతనిని సందర్శింపకపోయెను” రాజమహేంద్రవరమునకు విజయరామరాజుగారును తక్కినరజులును వచ్చుటనుగుఱించియు, బొబ్బిలిరంగారావుగారు రాకపోవుటను గుఱించియు ౧౭౫౭వ సంవత్సర ప్రాంతములందున్న దిట్టకవినారాయణకవికృతమగు రంగరాయచరిత్ర మిట్లు వర్ణించుచున్నది.

“ఉ॥ పాయని వేడ్క విద్విషదపాయకరాయత బాహుశౌర్యలా
పాయకరాయఁడుంగిమిడిపట్టణపుం బృథివీశ్వరుండు నా

రాయణదేవుఁడుఁ నరసరాజు మఱింగొలుగొండ మన్నెపుఁ
రాయఁడు నాదిగాఁగల ధరావరులందఱు వచ్చిర త్తఱిన్॥

గీ॥ ఉద్ధతులముల్కు సందర్శనోత్సుకత్వ
మాత్మఁ బట్టాడ నాడాడ నలరుమన్నె
దొరలు వచ్చిర మానుషద్రోహ ప్రసంగ
కలితుఁడగు రంగరాయఁ డొక్కరుఁడు దక్క॥

సీ॥ నిజభుజాదండనిర్నిద్ర కోదండంబు
గాండీవ కార్ముక క్రమముఁ జూపఁ
జరమభాగస్ఫుటచ్ఛటుల తూణీరముల్
కవచద్రాఘ సొంపు సంఘటిలఁ జేయ
నాసీరముఖరనానాశంఖిక ధ్వనుల్
దేవదత్తారవోద్వృత్తిఁ దెలుప
నూరెలఁబరతెంచు జులుమత తేజీలు
ధవళాశ్వముల మస్తు ద్రస్తరింప

గీ॥ గలియుగార్జునుఁ డౌర యీఘనుఁ డటంచుఁ
దనుజగజ్జన మెన్న నుద్ధతులముల్కు
వీక్షణాపేక్ష నేతెంచె విజయరామ
రాజరాజన్య లోకమార్తాండమూర్తి॥

* * * * * * *

చ॥ నలువది వేల కాల్బలము నాలుగు వేల తురంగమంబులున్
నలువది యేఁబ దేనుఁగుల నంతము లైన శతఘ్ని కాచయం
బులు నొకవేయి లొట్టియలపూర్వవిభావిభవంబుఁ దెల్పుచున్
గొలువ పరాసుజేనఁ గనుఁగొంజనుదెంచెను రాజతిత్వరన్ ”

ఈ కడపటి పద్యమందు విజయరామరాజుగారు నలుపదివేల కాల్బలముతో వచ్చినట్లు చెప్పఁబడుచున్నను, ఆయన వెంట నిజముగా వచ్చినసేన పదివేలు మాత్రమేయని యాంగ్లేయచరిత్రకారుఁడైన ఆర్మ్ దొరగారు వ్రాసియున్నారు. “ఇట్లుండఁగా రంగారావుగారి యనుమతిమీఁదనే బుస్సీదొరగారు కొందఱు సిపాయీలను బొబ్బిలి రాజ్యముమీఁదుగా మఱియొకచోటికిఁబోవుటకుఁ బంపిరి. విజయరామరాజుగారి తంత్రమువలననో రంగారావుగారి బుద్ధిపూర్వకమైన యేర్పాటువలననో పంపఁబడిన సిపాయీలు త్రోవలో బొబ్బిలిభటులచే నెదిరింపఁబడి ముప్పది ప్రాణములను గోలుపోయి మరలి రావలసినవారయిరి. ఈ యవమానము విజయరామరాజుగారి ప్రోత్సాహమునకు తోడుపడఁగా, బుస్సీగారు రంగారావుగారిని శిక్షించి వారిని కుటుంబసహితముగా బొబ్బిలినుండి వెడలఁదోలుటకు నిశ్చయించుకొనెను. ఇన్నూటయేఁబండ్రు గుఱ్ఱపురౌతులను నాలుగు ఫిరంగులనుగల ౭౫౦ యూరోపియనులతోను విజయరామరాజుగారి భటులును సిపాయీలును గలిసిన ౧౧౦౦౦ స్వదేశీయ పదాతిబలముతోను బుస్సీగారు బొబ్బిలికోటమీఁదికి దండువెడలిరి.” ఈ యుద్ధమున కనేకులు రాజులు ఫెరించివారి పక్షమునవలంబించియున్న విజయరామరాజుగారికి సాహాయ్యార్థ మేగుదెంచిరి. రంగరాయచరిత్ర మీవచ్చినరాజుల నిట్లు పేర్కొనుచున్నది.

సీ॥ పాలుపొందఁ గాకర్లపూడి జగన్నాథ
రాజుగా రొకకొంత ఫౌజుతోడ
సత్యవరపుపురస్వామియానలరామ
భద్రరా జొకకొంత బలముతోడ

ఘనయశోనిధిముఖ్య కాశీపతిక్షమా
ధవమౌళి యొకకొంత దళముతోడ
నలఘువిక్రముఁడు జింతలపాటినీలాద్రి
రాజుగారొకకొంత ఫౌజుతోడ

గీ॥ విజయరామరాజక్షమా విభునిమౌళి
నేత్రపర్వంబొనర్చిరి నిజభుజాభు
జంగరసనాయమాన ప్రచండనిశిత
మండలాగ్రప్రభావళుల్ మెండుకొనఁగ ”

ఈ పైనఁజెప్పిన రాజన్యులే కాక, పెద్దాపురసంస్థానాధీశులైన వత్సవాయ జగపతిరాజుగారుకూడ, విజయరామరాజుగారు తమ కొనరించిన యుపకారమును, మేలునాలోచించి కృతజ్ఞతానిబద్ధులై సంగరరంగమున కేగిరి. వీరిరాఁకను రంగరాయచరిత్రకృతికర్తయగు దిట్టకవి నారాయణామాత్యుఁ డిట్లు వర్ణించియున్నాఁడు.

“శా॥ శ్రీరంజిల్లుకడాని పైడిజలతారీమూహురీకెంపుటం
బారీయేనుఁగునెక్కి పెక్కులు మదేభంబుల్ దనుంగొల్చి రాఁ
గారూఢిన్ జతురంగసైన్యములతో గర్జిల్లుచున్ వత్సవా
యీరాయప్రభుమౌళివచ్చెఁగడు రాజీక్షించి హర్షింపఁగన్ ”

హైదరాబాదువద్ద జరగిన యుద్ధములో ఫ్రెంచివారియొక్క సత్తువను దెలిసికొన్నవాఁడగుటచేత జాఫర్ ఆలీఖాన్ బొబ్బిలివారికి సాయపడరాఁడయ్యెను.

౧౭౫౭వ సంవత్సరము జనేవరి నెలలోనే మన దేశమునందలి బిక్షుకులచేత నిరంతరము గానము చేయఁబడుచు బ్రసిద్ధివడసిన బొబ్బిలి

యుద్ధము జరిగినది. ఆ మహాయుద్ధమున వెలమదొరలగు రావువంశీయులును, వారిసైన్యములును జూపిన యత్యంతశ్లాఘాపాత్రములగు ధైర్యశౌర్యసాహసపరాక్రమాది విషయములును, విజయరామరాజుగారు తాండ్రపాపయ్యచే నిహతులైన సంగతియును, మన తెలుఁగు దేశమునందలి జనసామాన్యమునకుఁ దెలియనివికావు.

అటుపిమ్మట నీసంగతి విజయనగరములోనున్న చంద్రయ్యగారికి తెలియఁగా నామె తానికజీవించుట వ్యర్థమనియు, బ్రతికియుండఁదగదనియుఁజెప్పి సహగమనమునకుఁ బోయెదనని ప్రయాణముకాఁగా, నామె బావగారి కొమారుఁడు ఆనందరాజుగారువచ్చి సహగమనము చేయునెడలఁదన్నువధియించి మఱియుఁబోవలసినదని చెప్పి యామె నెట్టకేల కాప్రయత్నమునుండి మఱలించెను. తన పినతండ్రిగారితో బుస్సీగారుచేసిన యేర్పాటులాయనకు సంతృప్తికరముగ నుండకపోవుటచేత ఆనందరాజుగారు ఫ్రెంచివారిని దేశమునుండి వెడలఁగొట్టి వారికి బదులుగా నాంగ్లేయులను రప్పించవలెనని యోచించి కలకత్తాలోను, చెన్నపట్టణములోనునున్న ఇంగ్లీషువారికి, ఉత్తరసర్కారులపై దండెత్తి వచ్చినచో తనశక్తియందున్న సాహాయ్యమును దాను చేయుదునని చెప్పి యుత్తరములువ్రాసెను.

బుస్సీ శ్రీకాకుళము పరగణానుండి ౧౭౫౭వ సంవత్సరాంతమున రాజమహేంద్రవరమున కరిగెను. అటనుండి యౌరంగబాదునందుఁ గొన్నితొందరలుగలుగుటచే నక్కడకుఁబోవలసినవాఁడయ్యెను. అతఁడౌరంగబాదుననున్నసమయముననే హిందూదేశమునందలి ఫ్రెంచిస్థానములకు గవర్నరుజనరలుగావచ్చిన మాన్స్యూర్ లాలీ, యతనినిఁ గర్నాటకమునకుఁ బోవలసినదని యాజ్ఞాపించెను. అతని యాజ్ఞాను

సారముగ బుస్సీ ఔరంగబాదునుండి బయలుదేఱి తన సైన్యముతో మచిలీపట్టణము దాపునకువచ్చెను. కృష్ణానదిమీఁదనున్న రెయ్యూరు వద్ద బుస్సీఁ తనకు బదులుగావచ్చిన యుద్యోగియగు మార్క్విస్ డికాన్‌ఫ్లాన్స్ అనువానికి ౧౭౫౮వ సంవత్సరము అగష్టు ౩వ తేదీని దన సైన్యాధిపత్యమును, ఉత్తరసర్కార్ల పరిపాలనాధికారమునుగూడ నొప్పగించి, కర్నాటకమునకు వెడలిపోయెను.

ఔరంగబాదునకుఁ బోవుటకై బుస్సీ యెప్పుడు రాజమహేంద్రవరము విడిచెనో, యప్పటినుండియు ఆనందరాజుగారు చేసినపనులు ఫలోన్ముఖములుకాఁజొచ్చెను. బంగాళమునుండి కల్నల్‌ఫోర్డ్ అనునతఁడు ౫౦౦ల యూరోపియనులును, ౨,౦౦౦లమంది సిపాయిలును, ౧౦౦మంది ఓడకళాసువాండ్రునుగల సైన్యముతో బయలుదేఱివచ్చెను. ఈవచ్చిన ఇంగ్లీషుసైన్యము నవంబరు ౧వ తేదీని విశాఖపట్టణమునుండి పయనమైపోయి ఖాసింకోటవద్ద ఆనందరాజుగారిని కలుసుకొనెను. ఆనందరాజుగారాసైన్యముతోఁగలిసి, తన్నెదిరించుటకై రాజమహేంద్రవరమువద్ద సైన్యసమేతులై వచ్చియున్న ఫ్రెంచివారిని గలిసికొననేగెను. అప్పుడానందరాజుగారికిని ఇంగ్లీషువారికిని నొకయొడంబడిక జరిగెను. ఆ యొడంబడికప్రకారము ముందు జయింపఁబడఁగల దేశమంతయు నానందరాజుగారికి రివిన్యూవసూలుచేసికొనుటకిచ్చుటకును, రేవుపట్టణములును, నదీముఖద్వారమునందున్నపట్టణములును వానితోఁ జేర్చఁబడిన జిల్లాలయాదాయముతో ఇంగ్లీషువారికిచ్చివేయఁబడుటకును, ఆనందరాజుగారు నెలకు రు ౫౦,౦౦౦లు సైన్యవ్యయముక్రిందను, రు ౬,౦౦౦లు యుద్యోగియుల ప్రత్యేక వ్యయములక్రిందను నిచ్చుచుండుటకును, ఆనందరాజుగారియొక్కగాని ఇంగ్లీషువారియొక్కగాని

స్వాధీనమునందున్న దేశముల నొకరికమ్ముటగాని యిచ్చివేయుటగాని యుభయుల యంగీకారముమీఁదనే జరుగుటకును నేర్పాటుకావింపఁబడెను. పిదప నాయుభయులును, దమతమసైన్యముల నొక్కటిగాఁ జేర్చి ప్రయాణమైరి. ఆ యుభయుల సైన్యములకు డిశంబరు ౩వ తేదీని శత్రుసేనలు గొల్లప్రోలువద్ద విడిసియుండుటఁ గానవచ్చెను. కాన్‌ఫ్లాన్స్ అనునతఁడు శత్రుసైన్యమునకు సేనాధిపత్యమునువహించెను. అతని సైన్యమున ౫౦౦లమంది యూరోపియనులును, ౬,౦౦౦లమంది సిపాయిలును, ౫౦౦లు దేశీయగుఱ్ఱపుదళమును, చాలమంది స్వదేశసైనికులును యుండిరి. ఆంగ్లేయులవైపు ౪౭౦మంది యూరోపియనులును, ౧,౯౦౦ల మంది సిపాయిలు నుండిరి. ఇదియునుంగాక యానందగజపతిరాజుగారు ౫౦౦లమందిగుఱ్ఱపుదళముతోను, ౫,౦౦౦ల మంది కాల్బలముతోను మరికొంద ఱీఁటెకాండ్రతోను విలుకాండ్రతోను సహాయముగ నేతెంచిరి. డిశంబరు ౬వ తేదీని ఆంగ్లేయులు, శత్రువునకు నాలుగుమైళ్లదూరముననున్న చేఁబ్రోలుగ్రామము నాక్రమించుకొనిరి. ఉభయపక్షముల సేనాధిపతులునుగూడ పరసైన్యమెంతయుద్దండముగవచ్చినను తమ్మురక్షించుకొనుచు శత్రువులనెదిరించి యుద్ధముచేయుటకుఁ దామాక్రమించుకొన్నస్థలము మిక్కిలి వీలుగా కుదిరినదని తమ స్థానములను గదలక మూఁడు దినములవఱకు నిలిచిపోయిరి. ఆంగ్లేయ సేనానాయకుఁడుకుడిచేతిమీఁదుగాఁ బర్వతప్రాంతములకుఁబోయి ఫ్రెంచివారికి వెనుకనున్న రాజమహేంద్రవరమునకుఁ బోవు రాజమార్గమునుబట్టుకొని యావిధమున శత్రువు నోడించుటకుఁ బ్రయత్నించిన బాగుగనుండునని తలంచి డిశంబరు ౯వ తేదీ యుదయమునఁ బైలుదేఱి చేఁబ్రోలుకు మూఁడు మైళ్లదూరమున నున్నట్టి

కుందూరు లేక చందుర్తి గ్రామమునకు ౪ గంటలకు వచ్చిచేరిరి. ఇప్పటికిని ఆంగ్లేయసైన్యమునకును పరాసుసైన్యమునకును నాలుగు మైళ్లయెడముకలదు. కాని ఆంగ్లేయసైన్యమునకు వ్యూహమువన్నుటకు మునుపటికన్న నీస్థలమే మిక్కిలి యనుకూలముగఁ గుదిరియుండెను. ఆంగ్లేయస్కంధావారమునకును, పరాసుశిబిరములకునునడుమ (ప్రస్తుతము పాడుపడిన) వోదులపెంట గ్రామముకలదు. దాని నాక్రమించుకొన్నయెడల స్వరక్షణమునకేమి, శత్రువునెదిరించుటకేమి మిక్కిలి యనుకూలమైన స్థలముగానుండుననియు దానినిఁ బట్టుకొనుటకే ఫోర్డు కదలివచ్చుచున్నాఁడనియు నూహించి పరాసుసేనానాయకుఁడైన కాన్ఫ్లాన్సు తానున్నస్థలమునుండికదలి పరసైన్యాగమనమును నిరోధించ నేగెను. ఫోర్డుమాత్రము తానున్నస్థలమునుండి కదలక, శత్రుచలనమునుబట్టియే తన వ్యూహమును జక్కఁబఱచుకొను నుద్దేశ్యముతో నాగిపోయెను. అతఁడాగిపోవుటకుఁ గారణము సైన్యముయొక్క బలహీనతయు, భయమునేగాని తదితరకారణము లెవ్వియుఁ గావనియు, తిరిగి యింగ్లీషువారు తమపూర్వసేనానివేశమైన చేఁబ్రోలునకు మఱలిపోవనున్నారనియుఁదలంచి కాన్ఫ్లాన్సు తనసైన్యమును ముందుకు వేగిరపడినడపించెను. ఇప్పుడుభయసైన్యములు ముఖాముఖి నొండొంటిం డీకొనినవి. ఇచ్చట నిరువాఁగులవారికిని గొప్పసమరముజరిగెను. ఆ సంకులసమరమున కల్నల్ఫోర్డుయొక్క బుద్ధికుశలతచేత నాంగ్లేయులకే విజయము చేకూరెను. ఈ యుద్ధమున ఫ్రెంచివారివైపు ఆఱుగురుద్యోగియులును, డెబ్బదిమంది జనులును చనిపోయిరి. దాదాపుగఁ జనిపోయినంతమందిజనమును ఖైదీలుగఁ బట్టుకొనఁబడిరి. ఇక నాంగ్లేయులవైపు నొక యుద్యోగియుఁడును, పదునేనుగురు జనమును నష్ట

పోయిరి. కొద్దిమందికి గాయములు తగిలెను. పరాసుసేనానాయకుఁడైన కాన్ఫ్లాన్సు, యుద్ధరంగమునుండి రాజమహేంద్రవరమునకు నలువదిమైళ్లదూరమున్నను గుఱ్ఱపుసవారిమీఁద నర్ధరాత్రమునకువచ్చి చేరెను.

ఈజిల్లాలో జరిగినయుద్ధములో నిదియే ముఖ్యమైనది. దీనిబట్టి ౧౭౫౮వ సంవత్సరమువఱకు ఫ్రెంచివారి యాధీనములోనున్న యుత్తరసర్కారులు ఆంగ్లేయులవశమగుటయు, నీజిల్లాయందాంగ్లేయుల యధికారము స్థాపితమగుటయు సంభవించినది. ఈయుద్ధమును ప్రజలు మొన్నటివఱకు సంస్మరించుచు భీతిల్లుచునేయుండిరి.

౧౭౫౯వ సంవత్సరమున నైజాము రాష్ట్రమునుండి రోహిలాలు దండెత్తివచ్చుచున్నప్పుడు ప్రజలందరుకూడ, తమపోయినరాష్ట్రమును దిరిగి సంపాదించుకొనుటకై పరాసువారసంఖ్యాకములగు సైన్యములను గూర్చుకొని వచ్చుచున్నారనియే తలపోయుచువచ్చిరి.

ఓడిపోయిన పరాసుసైన్యము నేక మార్గములంబట్టి రాజమహేంద్రవరము వచ్చి చేరెను. కల్నల్ఫోర్డు తక్షణమే ౫౦౦లమంది సిపాయిలను ముందుగాబోయి, రాజమహేంద్రవరదుర్గము నాక్రమించుకొనవలసినదని ప్రయాణముచేసి పంపి తానువెనుకనుండి బైలుదేఱెను.

తమవైపు వచ్చుచున్నది యొకసైన్యవిభాగమని, యెఱుంగక యొకమహాసైన్యమనితలంచి కోటలోనున్న ఫ్రెంచివారు తమ్మురక్షించుకొనుటకుఁ జాలినంత మూలబలము లేకపోవుటచేత దుర్గమును విడిచిపెట్టిరి. చాలమంది యూరోపియనులొక పడవనెక్కి గోదావరినదిని దాఁటుటకై ప్రయాణమైపోయి నదీమధ్యమునందుండిరి. చాల

పడవలు మందుగుండు సామానుతో నింపి గోదావరి యావలియొడ్డును జేరికొనెను. అప్పుడింగ్లీషువారు రాజమహేంద్రవరదుర్గము నాక్రమించుకొని కోటగోడలమీఁదను గోదావరియవతలయొడ్డున మందుగుండు సామానుతో నున్నవారిపై నగ్నివర్షమును గురిపించసాగిరి. దాని వలన నవతలిగట్టునుండు శత్రువులు తమ మందుగుండు సామానును దీసికొని పోవుటకుఁగాని, యచ్చట నిలిచి యుండుటకుఁగాని వీలు కలుగ దయ్యెను. కొంత మందుగుండు సామానుతోను, మఱికొన్ని యుద్ధోపకరణములతోను రాజమహేంద్రవరము కోటలోనున్న పరాసు సేనగుంపు యూరోపియనులు ఖైదీలుగఁ బట్టుకొనఁబడిరి. అప్పుడు మిగత సైన్య విభాగమును దీసికొని కల్నల్ ఫోర్డు రాజమహేంద్రవరము వచ్చిచేరెను. ఆనందగజపతి రాజుగారును వారిబలములును నిజమునకు యుద్ధసందర్భముననేవిధమైన జోక్యమును గలుగఁజేసికొనక ఫోర్డు వెంబడించి సహాయముగ రాక, యుద్ధరంగమునకిరుగు పొరుగుల తచ్చాడుచుండెను. ఆంగ్లేయసైన్యమును తక్షణమే ఫ్రెంచివారిని వెంటాడించి తఱుము నుద్దేశ్యముతో ౧౩ వ తేదీని గోదావరి నదినిదాఁటెను.

ఈసంగతియిట్లుండఁగా కుందూరుయొద్ద జరిగిన యుద్ధములో విజయులైన యానందగజపతి రాజుగారు ఆంగ్లేయులను సహాయముతీసికొని తనరాజ్యము నభివృద్ధిపఱచుకొను నుద్దేశ్యముతో వచ్చుచున్నారని యితర జమీందారులవలెనే శ్యామలకోటలో ఠాణాచేసికొని యున్న పిఠాపుర ప్రభువులైన పెదమహీపతి రాయనింగారును నీలాద్రిరాయనింగారునుకూడ ననుమానించిరి.

పెదమహీపతిరాయనింగారు రుస్తుంఖానుచేతఁ దలకొట్టఁబడిన బుచ్చన్నగారిమనుమలు. నీలాద్రిరాయనింగారు బుచ్చన్నగారి యన్న

కొమారులు. మహీపతిరాయనింగారు బాల్యులైయుండుటచేత నీలాద్రిరాయనింగారే వ్యవహారదక్షులై రాజకార్యములను నడపుచుండిరి.

వీరికిపూర్వము పెద్దాపురపు వత్సవాయజగపతిరాజుగారు మొదలగు నుత్తరసర్కారులందలి యితరజమీందారులవలె కుందూరుయుద్ధమున ఫ్రెంచివారిపక్షమున నిలువఁబడి జోక్యము కలుగఁజేసికొనినవారు కారు. వీరికిపూర్వము, గజపతిరాజుగారు నాంగ్లేయులును శ్యామల కోటపై దండెత్తివచ్చుచున్నారని విని వారి నెదిరించుటకై కాకినాడ లోనున్న డచ్చి (వలందు) వారిని సహాయముకోరిరి. మూఁడు నెలలవఱకు డచ్చివారిసహాయముతో పిఠాపురప్రభువులు శత్రువులకు దుస్సాధ్యులై నిలిచి కోటను సంరక్షించుకొనుచుండిరి. కాని తరువాత నాహారపదార్థముల లేమివలననో లేక మఱియేకారణముననో కోటలో నున్నవారు శత్రువులకులొంగుటయు, కోటపై నాంగ్లేయుల బావుటా ప్రతిష్ఠింపఁబడుటయుఁగూడ జరిగినది. అటుపిమ్మట గజపతిరాజుగారు పెద్దాపురపుమార్గమున రాజమహేంద్రవరము పోవుచు నల్లచెరువు గ్రామముదగ్గఱ దండువిడిసి జగపతిరాజుగారిని వంచించు కృత్రిమోద్దేశ్యముతో పెద్దమనుష్యులద్వారా తమ్మొక్కమాఱు కలిసికొనవలసినదని నమ్మకముగా నాయనకుఁ గబురుపంపించెను. దీనినంతయు సత్యమేయని విశ్వసించి జగపతిరాజుగారు గజపతిరాజుగారి కొఱకుఁ గోటలో మేజువాని మొదలగు ప్రయత్నములను జేయించి సముచిత గౌరవపరివారముతో ఆయననుగలసికొన పాలకీనెక్కి ప్రయాణమై పోయి యెఱ్ఱచెరువును సమీపించిరి. ఆనందగజపతిరాజుగారును తమ కృత్రిమోద్దేశ్యపరిసమాప్తికొఱ కీవఱకే మందుమున్నుగనవి ధట్టించి తయారుచేసి, సిద్ధముగానుంచిన ఫిరంగులను పరివారసహితులైన జగపతి

రాజుగారు సమీపమునకు రాగానే పేర్పించిరి. అప్పుడు వత్సవాయ జగపతిరాజుగారు ఆనందరాజుగారి కాపట్యమును దమ పరివారము చెల్లాచెదరై పోవుటయుం దెలిసికొని, యొకగుఱ్ఱము నెక్కి యెకాయెకినిఁబోయి తమకోటలోఁ బ్రవేశించి, తమసైన్యములు యుద్ధసన్నిద్ధములుగాకయుండుటచేత నొకవేళ నీలోపున నేరాఁగల యానందరాజుగారిని నిగ్రహించుట కష్టమనియు నందువలన నట్టిసందిగ్ధసమయమున మరణమే శ్రేయస్కరమని యెంచి నగర్లలోఁ దుపాకిమందు పరపించి స్త్రీలతోఁగూడఁ జిచ్చంటించుకొని మృతినొందుటకు సిద్ధపడియుండిరి. అప్పుడు గజపతిరాజుగారువచ్చి మీరుచనిపోవలసినంత యగత్యమేమియును లేదనియు, మీకొమారులైన తిమ్మరాజుగారిని రాష్ట్రమును దమ కప్పగింతచేసి మీ యిష్టమువచ్చిన యేస్థలమునకైన వెడలిపోవలసినదనియు జగపతిరాజుగారితోఁ జెప్పిరి. అంతట జగపతిరాజుగారు తాము బ్రతికియున్నయెడల నెప్పటికైన ఆనందగజపతిరాజుగారిపైఁ బగసాధించుకొనవచ్చుననియుఁ దలంచి దేశమును విడిచిపెట్ట నంగీకరించిరి. కాని జగపతిరాజుగారు గజపతిరాజుగారిని నమ్మలేక తాము గోదావరిని దాటకమున్నె తమకేహానిచేయుదురోయని యెంచి గజపతిరాజుగారి తాలూకు పండ్రెండువందల సైన్యమునకు సరదారులైన యిరువురు పెద్దమనుష్యులు వారి సైన్యములతోవచ్చి తమ్ము గోదావరిగడచి వెళ్లుపర్యంతము క్షేమముగా సాగనంపుటకు కరారుచేసికొనిరి. ఆప్రకారమే యిరువురుసరదారులు తమసైన్యములతోవచ్చి జగపతిరాజుగారిని రాజమహేంద్రవరమువద్ద గోదావరినిదాటించి యవతలికి సుఖముగాఁబంపించిరి.

—: పెద్దాపురము గజపతుల యధీనముక్రిందకువచ్చుట :—

పిదప ఆనందగజపతిరాజుగారు జగపతిరాజుగారి భార్యాపుత్రు

లను దమయమానిలోనుంచి పెద్దాపురప్రజమీందారీని వశపఱుచుకొనుటకుఁ దమతరఫువ్యవహారస్తులను నియమించి కోటలోఠాణా వేయించెను. నాఁటినుండియుఁ బెద్దాపురముకోట యొకకొంతకాలమువఱకు గజపతుల యధీనముక్రిందకువచ్చెను.

అటుపిమ్మట ఆనందగజపతిరాజుగారు రాజమహేంద్రవరము వెళ్లిరి. అప్పటికప్పుడే యేతద్దుర్గము, ఫోర్డు స్వాధీనమైయుండుట యానందరాజుగారి కొకయద్భుతముగాఁ గనఁబడెను. రాజమహేంద్రవరదుర్గమును దమ స్వాధీనముచేసినయెడలఁ దామిచ్చెదమన్న సైన్యపోషకధనమును ఆనందరాజుగారు చెల్లించలేకపోయిరి. అందువలన కల్నల్ ఫోర్డు ఫ్రెంచివారినిఁ దఱుముటవదలిపెట్టి మిక్కిలి విసుగుదలతోను కోపముతోను గోదావరినిదాటి యివలకువచ్చెను. ఆనందగజపతిరాజుగారును, ఫోర్డు తనపైఁ బగసాధించుకొన వచ్చుచున్నాఁడేమోయని తలంచి రంపమన్యముదిక్కుగా దగ్గరనున్న కొండలకుఁ బాఱిపోయిరి!

ఆంగ్లేయసైన్యాధిపుఁడైన కల్నల్ ఫోర్డు విశాఖపట్టణముననున్న తమ యాంగ్లేయులతో రాకపోకలు జరుపుట కనువుఁజేసికొనుటకై పెద్దాపురమువఱకును బోయెను. విశాఖపట్టణమున కీక్రితము నెలలో ఆండ్రూస్ యనునొక యుద్యోగస్థుఁడువచ్చియుండెను. అతఁడానందగజపతిరాజుగారితో రాజీనామా రాయబారములు జరుపుటకు వెనుకకుఁ బంపఁబడెను. అతఁ డానందగజపతిరాజుగారిని కొండలలో నుండఁగనే దర్శించి రాయబారము నడిపెను. ఆండ్రూస్ను ఆనందగజపతిరాజుగారిని శాంతపఱచి తమతో రాజీకివచ్చునట్లొడంబఱచి పెద్దాపురము వద్దనున్న యాంగ్లేయ సైన్యమును గలిసికొనవలసినదని ప్రోత్సాహ

పఱచెను.

ఇట్లు మిక్కిలివిలువగలిగిన కొంతకాలమును వ్యర్థపుచ్చిన తరువాత ఫోర్డు ౧౭౫౯వ సంవత్సరము జనవరి ౨౦వ తేదీని పెద్దాపురమునుండి బైలుదేఱి ఫిబ్రవరు౬వ తేదీనాఁటికి ఏలూరుచేరెను. అచ్చటనుండి యతఁడు నరసాపురమువద్దనున్న ఫ్రెంచివారి గిడ్డంగి నాక్రమించుకొనుటకు కెప్టైన్ నాక్సు అనువానికి సేనాధిపత్యమునిచ్చి కొంత సైన్యమును బంపించెను.

నరసాపురమున ఫ్రెంచివారిపక్షమున నూఱుమంది యూరోపియనులును ౩౦౦లమందియో లేక ౪౦౦లమందియో సిపాయిలును గలరు. ఆతాలూకాకు జమీందారుఁడైన మొగల్తుర్రు (నరసాపురసమీపగ్రామము) రాజును ఆంగ్లేయులు తమకువచ్చిసాయపడవలసినదనికోరిరి. ఆయాహ్వానమునకు మనఃపూర్వకముగ సంతసించినవాఁడై మొగలితుఱ్ఱు జమీందారుఁడు కెప్టైన్ నాక్సును వచ్చికలిసికొని తనకుఁజేతనైనంత సహాయమునంతయుఁజేసెను. ఫరాసువారును జమీందారునియొక్క సహాయమునేనమ్ముకొనియుండిరి. కాని యెప్పుడు జమీందారుఁడు వారికి సాయపడ నేగఁడయ్యెనో వారప్పుడే గిడ్డంగిని వదిలిపెట్టి తాముమోసికొనపోవలేని మందుగుండుసామానునంతయు గోదావరిలోముంచివేసివెళ్లిపోయిరి. నాక్సును, గిడ్డంగిని రక్షించుటకొఱకై కొంతమంది సైనికుల నచ్చటదిగవిడిచి మిగతపరివారముతో నేలూరు వచ్చి యింకనుసచ్చటనేనిలిచియున్న విజయనగరమురాజుగారిని గలిసికొనెను.

ఈలోపుగా కాన్ఫ్లాన్సు మచిలీపట్టణమునకుఁబోయెను. ఇతనియొక్కకోరికవలన దక్కనుసుబాదారుఁడైన సాలబత్జంగు కృష్ణాపల్లపుభూములనున్న యాంగ్లేయులపై దాడివెడలెను. మార్చి ౬వ తేదీని ఫోర్డు మచిలీపట్నమునకుఁబోయి దానినొకమాసమువఱకుముట్టడించినపిదప దాని నాక్రమించుకొనెను. ౧౭౫౯వ సంవత్సరము మేనెల౧౪వ తేదీని ఫోర్డు సాలబత్జంగుతోసంధిచేసికొనెను. ఆసంధిప్రకారము మచిలీపట్టణమునకుఁ జుట్టుపట్లనుండు ప్రదేశమును, నైజాంపట్నమును ఈనాముగా నాంగ్లేయులకియ్యబడెను. అప్పటినుండియు సుబాదారుకూడ ఫ్రెంచివారితో దనకున్న స్నేహమునంతయు వదలుకొందుననియు, నికనెప్పటికి నుత్తరసర్కారులలో ఫ్రెంచివారిని స్థిరనివాసమేర్పఱుచుకొనకుండ నిరోధించెదననియు వాగ్దానముఁ జేసెను. ఈయొడంబడికనుబట్టి గోదావరినదికుత్తరముననున్న దేశమంతయు మఱల దక్కనుసుబాదారునియధికారము క్రిందకువచ్చెను.

ఆ తత్క్షణమే యుత్తరసర్కారులనుండి ఫ్రెంచిసైన్యమింకను పూర్తిగా వెడలిపోవదయ్యెను. ౨౫౦ మంది యూరోపియనులును, ౨,౦౦౦లమంది సిపాయిలును గల యొకచిన్నసైన్యము ఆంగ్లేయులకు వచ్చుచున్న యాహారపదార్థములనుగాని మందుగుండుసామానునుగాని సహాయసైన్యమునుగాని నాశనముచేయుటకై మచిలీపట్టణము రాజమహేంద్రవరములకుమధ్య నిలిచిపోయెను. ఆ సైన్యము రాజమహేంద్రవరమునకుఁబోయి యచ్చటనున్న యాంగ్లేయసైనికుల నోడించి యాదుర్గము నాక్రమించుకొనెను. కాని త్వరలోనే సాలబత్జంగును గలిసికొను నుద్దేశ్యముతో దానిని విడిచిపెట్టి వెళ్లిపోయెను.

తరువాత రాజమహేంద్రవరమువద్ద గోదావరినదిని దాటి పశ్చిమముగా నేగిన వత్సవాయ జగపతిరాజుగారు కంభముమెట్టుకుఁబోయి యటనుండి వేలుపుకొండకరిగి యక్కడనుండి పంద్రెండువందల

సైన్యమునకు వేలుపుకొండ తుపాకినౌకరీ మొకరరుచేసినసిపాయి వారిని వెంటఁబెట్టుకొని రాజలింగము, కొత్తపల్లిమార్గముగ మన్యమునుబట్టి పెద్దాపుర సమీపముననున్న రాగంపేటకు నాలుగునెలలకు వచ్చిచేరిరి.

ఈలోపుననే మచిలీపట్టణ మాంగ్లేయులకు వశమైనదని తెలియకమునుపే, మొరాసిక్ అను ఫ్రెంచియుద్యోగీయుఁడు తగినంతయుద్ధసహాయసంపత్తితో దక్షిణమునుండి మచిలీపట్టణమునకుఁ బయలుదేఱెను. అతఁడు నవంబరు ౧౧వ తేదీకి అప్పటికిని డచ్ (వలందు) వారియధీనములోనున్న కాకినాడ వచ్చిచేరి, తమకు కుందూరు యుద్ధమునఁ దమపక్షమవలంబించి పోరాడినట్టి విశ్వాసపాత్రుఁడైన మిత్రవర్యుఁడుగానున్న జగపతిరాజుగారితోఁ దమయధికారమును బునఃస్థాపనమొనరించుటకును, ఆంగ్లేయుల నుత్తరసర్కార్లనుండి తఱిమివేయుటకును గుట్రలుపన్నఁజొచ్చెను. కాని యాతనిప్రయత్నము లేమాత్రమును సఫలములు కాకపోవుటచేత వెంటనేప్రయాణమై మోడమీఁదుగా పుదుచ్చేరికివెళ్లి చేరెను.

ఆ సంవత్సరమే డిసెంబరునెలలో ౫౦ మంది యూరోపియనులును, ౧౦౦మంది సిపాయిలునుగలయొక చిన్నఫ్రెంచిసైన్యము వెనుకటివలెనే జగపతిరాజుగారితో యోచనలుచేసి వ్యవహారము జరుపుటకై కాకినాడవద్దదిగెను. జగపతిరాజుగారును రావు నీలాద్రిరాయనింగారితోఁ గూడి డచ్ వారి ద్వారా రాయభారములు జరుపుచుండఁ గొందఱు పరాసువారు కోట మీఁద నున్న యాంగ్లేయుల బావుటాను పెకలించి తమబావుటాను నాఁటిరి. పిదపనీసంగతియంతయు గజపతిరాజుగారి వ్యవహారస్థులును పెద్దాపురపుకోట ఠాణాలోనున్నవారును ఆనందగజపతిరాజుగారికి జాబులమూలమునఁ దెలిపిరి. అటుపిమ్మట ఆనంద

గజపతిగారు తమసైన్యమునంతయు వెంటఁబెట్టుకొని జగపతిరాజుగారిని ఫ్రెంచివారిని సాధించుటకై పయనమైరి. ఈసమయమునకే మచిలీపట్టణమువద్దకెప్టెన్ ఫిషర్ యొక్క సేనాధిపత్యముననున్న యాంగ్లేయసైన్యము బంగాళమునకుఁ బయనమై వెళ్లుచుండెను. ఆసైన్యాధిపుఁడగు ఫిషర్ రాజమహేంద్రవరమువచ్చునరికి కాకినాడవద్ద ఫ్రెంచిసైన్యమున్నదని తెలిసికొనియచ్చటికి దానినోడించనరిగెను. ఈసైన్యమును, ఆనందగజపతిగారిసైన్యమునుగలిసి కాకినాడ వెళ్లునప్పటికచ్చటనున్నకొంతమందిఫ్రెంచివారు డచ్ వారికోటలోదాఁగకొని పిదపలొంగిపోయిరి. ఓడలుదిగనియట్టికొందఱు ఫ్రెంచివారుతమనౌకలును పుదుచ్చేరి మార్గమునకుఁ ద్రిప్పిరి.

ఆనందగజపతి రాజుగారు తమసైన్యములను దీసికొని శ్యామలకోటలోనున్న ఫ్రెంచివారినిఁ దఱుముగొట్టి యాంగ్లేయుల బావుటాను మఱలఁ బాతుటకై యుద్ధప్రయత్నములు చేసికొని సైన్యముతోఁ జాళుక్య భీమవరమువద్దనుండి వెళ్లుచుండిరి. అప్పుడు రావునీలాద్రిరాయనింగారును జగపతిరాజుగారును గాకర్లపూడివారితోఁగలిసికొన్న పెలపౌంజుతో గజపతిరాజుగారిని మార్కొననరిగిరి. కానిమార్గమధ్యమున వీరిసైన్యములోఁ గొంతభాగ మేకారణముననో వెనుకకు తగ్గినది. అప్పుడు నీలాద్రిరాయనింగారు సంగతిసందర్భములను, సైన్యస్థితిగతులను, యుద్ధోపకరణవిధానములనువిచారించి యీసందర్భమున మనమునిగ్రహించుటకష్టమునియు, నిప్పుడు తిరిగి శ్యామలకోట వెళ్లుటయుక్తమనియు జగపతిగారితోనుడివిరి. కాని జగపతిరాజుగారమేయపౌరుషముతో, వచ్చినవారమెట్లును రానేవచ్చినారము. యుద్ధరంగమునకుఁ బ్రయాణమైవచ్చి వెనుకకు మఱలిపోవుట వీరవరేణ్యులకుచి

తమగునా? తిరిగి మఱలుముఖముపెట్టుట శౌర్యలక్షణము కానేరదని చెప్పి యతిసాహసముతో మిగతబలములతో గజపతిరాజుగారి నెదిరిం చఁబోయిరి.

ఈ యుభయులసైన్యములు ఉండూరు (శ్యామలకోట సమీ పస్థగ్రామము) సమీపమునసంధించినవి. అచ్చట నొక గొప్పసంకుల సమరము జరిగెను. ఈ యుద్ధమున గజపతిరాజుగారి ధాటికినిలువ లేక రావునీలాద్రిరాయనింగారు యుద్ధరంగమునుండిపాఱిపోయి తిరిగి శ్యామ లకోటకువచ్చి యచ్చటనున్న చిన్నవాండ్రను వెంటఁబెట్టుకొని యింక నక్కడనిలువక జూపల్లెవారి సంస్థానములోనిదగు రాఘవపురమునకు వెళ్లియటడాఁగియుండిరి. జగపతిరాజుగారుమాత్రము ధైర్యశౌర్యముల తోనిలువఁబడియమితవిక్రమమునుజూపుచుసమరక్రీడనునలుపుచుండిరి. ఇట్లుండఁగా ఆయన యాకస్మికముగా గుండుదెబ్బతగిలి నేలంబడిరి. అంతట నీ సమాచారము నానందరాజుగారికిఁ దెలియఁజేయఁనప్పటి కాయన తలకొట్టి తీసికొనిరావలసినదని కఠినమైన యుత్తరువుసేసిరి. అంతట నీరాజశాసనమునాలించి సత్యవరపుజమీందారుఁడైన రామభద్రపాయకరాయనింగారు, ఆనందరాజుగారి సముఖమునకరిగి, యింతటి యకార్యమునొనర్చుట మీవంటిరాజేంద్రులకు ధర్మముకాదనియు, నిది యునుగాక మీతండ్రిగారు మిమ్ములను ఈజగపతిరాజుగారినిఁ బెంచి నారనియు, వీరికిపోయినసంస్థానమును మీ తండ్రిగారు నిర్వాహకము చేసి యిచ్చినారనియు, నందువలన నిప్పుడు మీరును పాలకీ పంపించి సగౌరవముగ నాయనందోడ్తెచ్చుట యుక్తముకాని తలకొట్టినమిక్కిలి యపకీర్తిరాఁగలదనియు మనవిఁజేసికొనిరి. అటుపిమ్మట మీరేవెళ్లి జగపతిరాజుగారిని, పాలకీలోనుంచి గొనిరావలసినదని యానందగజ

పతిరాజుగారు పాయకరాయనింగారితో శలవిచ్చిరి. ఆప్రకారమే యాయనయు వెళ్లి రణభూమిని వరిశీతులై, ప్రాణావశిష్టులై పడి యున్న జగపతిరాజుగారి సంకలమున నెక్కించుకొని వచ్చుచుండఁగా, ఆయనను జూచి గజపతిరాజుగారు కన్నుల నీరునించుకొనిరి. అప్పుడు పాయకరాయనింగారు ‘‘ కష్టములెంతవారలకునుగలవు. ఎంతమాత్ర మును విచారించవద్దని యాయననోదార్చి పాలకీనెత్తించుకొని తీసికొని వచ్చిరి. పిదప గాయములకు గట్లుగట్టించెదమని పాయకరాయనిం గారు చెప్పఁగా జగపతిరాజుగారు నాకక్కఱలేదని సైగచేసిరి. వీరు నిరాశచేసికొని పోనిమ్మనియూరకొని వారికోరిక నెరవేర్చిరి. అంతట నానాఁడే మూఁడుఝాములకుఁ దమభౌతికదేహమును జాలించి జగపతి రాజుగారు తమ యిరువదియైదవయేట ననఁగా క్రీ. శ. ౧౭౩౪వ సంవత్సరమునకు సరియైన ప్రమాదిసంవత్సర పుష్యశుద్ధ నవమినాఁడు వీరస్వర్గప్రాప్తులైరి.

ఈలోపున రావునీలాద్రిరాయనింగారు శ్యామలకోట విడిచిపెట్టి పాఱిపోవుటనుదెలిసికొని గజపతిరాజుగారుఁడూరునుంచి శ్యామలకోటకు వచ్చి తిరిగి యాంగ్లేయులబావుటానునిలిపి కోటఁగోనున్న ఘోరించిపతు పాతులను తఱిమివేసిరి.

ఈప్రకారముగా జగపతిరాజుగారిపరిపాలన ముగింపునకువచ్చెను. శ్రీరామవిలాసమను మహాప్రబంధమునురచియించినట్టియు, ముందుఁ జెప్పఁబోవు తిమ్మరాజుగారి కాశ్రయులై యుండినట్టియు, నేనుఁగు లక్ష్మణకవిగారు ఈ జగపతిరాజుగారి కాలమునసహితముండినట్లు ఆయ నచే రచియింపఁబడిన యీక్రిందిచాటుపద్యము నుడువుచున్నది.

"ఉ॥ ఆయతవత్సవాయ సుకులాంబుధి పూర్ణనిశాపతీ! జగ
దేయశుభాకృతీ! విదితకీర్తిసతీ కమనీయయావన
ప్రాయనలాకృతీ! సతతవైభవనిర్జిత పూర్వదిక్పతీ!
ధీయుతవాక్పతీ! జగపతీ! నృపతీ! సుకృతీ! మహోన్నతీ!

ఈజగపతిరాజుగారు కవిత్వమునం దునిపుణులై పెక్కుపద్యములు శతకములు మొదలైనవి భద్రాద్రిరామునిమీఁదఁ జెప్పినట్లు రామవిలాసములోని యీపద్యముఘోషించుచున్నది.

చ॥ పదములుఁగీర్తనల్ రుచిర పద్యశతంబులు రాగమాలికా
మృదుపదదండకంబులు సమిద్ధగతిన్ రచియించి కామిత
ప్రదునకు భద్రశైలప్రభుభర్తకు గానుకగా నొసంగనే
త్రిదశులు మెచ్చరా జగపతి ప్రభుచంద్రుఁడు భక్తి పెంపునన్"

—: ఆనంద గజపతిరాజుగారి మరణము :—

శ్రీ వత్సవాయ జగపతి రాజుగారు చనిపోయిన యనంతరమున వారిసహధర్మచారిణియగు దంతులూరివారియాడపడుచైన సీతమ్మగారి కామెయొక్క భర్తృమరణప్రకారంబంతయు రామభద్రపాయకరాయనింగారు తెలియజేసిరి. ఆ పతివ్రతాశిరోమణియు వెంటనే యాయన వాక్యములాలించుచునే సహగమనమునకు సిద్ధమయ్యెను. ఈ సంగతి యానంద రాజుగారికిఁ దెలియఁజెప్పఁగా యామెయిష్టమేలాగో యాలాగే కానియ్యవలసినదని చెప్పిరి. అప్పటికి శ్రీ సీతమ్మగారి కొమారులును వత్సవాయ వంశాబ్ధిచంద్రులు నగు తిమ్మరాజుగారు పూసపాటివారి యమానిలోనున్నందున, సహగమన సంసిద్ధయైన యాపవిత్రచరిత్రయుఁ దమకొమారులుభద్రముసుండియని పాయకరాయనిం

గారికొప్పఁజెప్పి కంటఁదడి పెట్టుకొనెను. అప్పుడాయనయు "అమ్మా! చిన్నవానినిందీసుకొని వచ్చి మీకుఁ జూపుదుమా" యని యనఁగా నామెయు, మీరు మాటలుమాత్రమందురుగాని మిమ్మును దెచ్చిచూపనిత్తురా? ఇంతమాత్రమునకట్టి మాటలేల ఇంతకు నేనగ్నిలోని కురుకుదానను. చూచిమాత్రమేమిచేయగలను. అయ్యా! ఇఁకనన్నింటికిని మీరేయున్నారు. మీదేభారము" అని దీనత్వముగఁబలికి సహగమనమునకు వెడలుచు మాకుసంభవించినయోగమే ఆనందరాజుగారికిని మూఁడు నెలలనాఁటికి సంభవించునుగాత! మని శపియించి పెనిమిటిచితిపై నెక్కి దేహమునుజాలించెనట!

ఈమె సహగమనము చేయుచుండఁగా ఆనందరాజుగారిభార్యలు పసుపుకుంకుమ మున్నగునవి పంపించిరనియు, మాదీదేశమేగాన మాకట్టిసాధనసంపత్తి గలదనియు, గనుక కొద్దిదినములలోనే మీకుసహితము సంభవించనైయున్న యిట్టియవస్థకు దూరదేశమునందున్న మీరేసిద్ధముచేసికొని యుంచుకొనుటమంచిదనియు హితోపదేశముచేసి తమకు పంపించిన పసుపుకుంకుమలను దిరిగి పంపివేసిరనియు నొకగాథ చెప్పఁబడుచున్నది.

పిదప ఆనందరాజుగారు మఱిరెండుమాసములకు రాజమహేంద్రవరమున స్ఫోటకపడి కాలధర్మమునొందిరి. అప్పుడు వారి భార్యలిరువురుగూడ సహగమన మొనరించిరి. ఇవి శాపబలమే కాబోలు! కత్తిబలముచే నవీనముగ కల్పింపబడిన శాపబలము!!

తదనంతర మనకాపల్లి జమీందారులగు రామభద్రపాయకరాయనింగారును, బుస్సీ బుచ్చన్నగారు నిరువురు నాలోచించి వత్సవాయ జగపతిరాజుగారియొక్క క్షోభ తగిలియే యానందరాజుగారి

ప్రోత్సాహకులైరనియు నట్లేకానిచో నింతపని జరిగియుండ నేరదనియు, నీకన్నైనను వారిసంస్థానమును నిలువఁబెట్టి ముందునకుఁ దీసికొనివచ్చి ననేగాని లేనియెడల నిట్టికార్యయుపుచావులే ప్రభువులకు సంభవించుఁ గలవనియు, నిదియునుంగాక జగపతిరాజుగారు చిన్నవారై తమతల్లి చెఱలోనున్నప్పుడు విజయరామగజపతిరాజుగారు సైన్యసమేతులై వెళ్లి చెఱవిడిపించి తమ యింటనే పెంచి పట్టముగట్టిరనియు సందువలన నా సంస్థానమొకటియు నీసంస్థానమొకటియుఁగాగనియు, దూరాలోచనఁ జేసివిచారించి తిమ్మరాజుగారిని హవాలాచేసికొనియున్న సిపాయిల కిస్తాగాచేసి. వారిమంత్రులకును రాచమండలికిని " మీరాజును గొనిపోయి పట్టముగట్టుకొనవలసిన " దనిశెలవిచ్చిరి. అప్పుడు వత్సవాయవారిపక్షమువారగువచ్చి తిమ్మరాజుగారినిఁ దీసికొనిపోయి పెద్దాపుర సంస్థానమున కభిషిక్తులం జేసిరి.

ఇచ్చట విజయనగరమున బుఱ్ఱాబుచ్చన్నగారు, జరిగినసంగతులన్నియు బొబ్బిలిలో మృతులైన పెదవిజయరామరాజుగారి భార్యయు నప్పటికధికారిణియునైన చంద్రయ్యమ్మగారికి నివేదించిరి. పిదప నామెయుఁ గొంతకడవు పెద్దాపురపు వత్సవాయవారికి సంభవిల్లిన యిక్కట్టులనుగూర్చియు, గతించిన యానందరాజుగారి నడవడికను గురించియు విచారించి బుచ్చన్నగారుచేసినపనికిహర్షించిరి. తరువాత నామె మంత్రులయాలోచనలమీఁద తాళ్లపాలెమునవున్న తన సన్నిహితజ్ఞాతియైన పూసపాటి రామభద్రరాజుగారి ద్వితీయభార్యపుత్రుడైన పండ్రెండేండ్ల యీడుగల వేంకటపతిరాజును చిన్నవానిని పెంచుకొని, ఆచిన్నవానిపేరు విజయరామరాజు గామార్చి యాయనను పట్టాభిషిక్తునిఁ జేసెను.

—:నాలుగవతిమ్మరాజుగారు:—

(క్రీ. శ. ౧౭౬౦—౧౭౯౭)

ఈ నాలుగవతిమ్మరాజుగారు రాజ్యమునకువచ్చునప్పటి కేడేండ్ల ప్రాయమువారు. తమపరిభువునందుఁగల భక్తివిశ్వాసములచేఁ దమ సంస్థానమును ప్రజలను భద్రముగఁగాపాడుచు మంత్రిసేనానాయకులే రాజ్యతంత్రమును నడుపుచుండిరి.

వీరు రాజ్యమేలుచుండఁగా, హైదరాబాదునుండి యప్పుడు నైజాముగానున్న నవాబుమీర్ నిజామల్లీఖానుఁడు (౧౭౬౧–౧౮౦౩) సేనాసమేతుఁడై వచ్చి గోదావరికవతలయొద్దనున్న కొవ్వూరులో దిగియుండెను. అప్పుడాయనను సందర్శించుటకై బుజ్జా బుచ్చన్నగారు మొదలగు మంత్రివర్గమును, మఱికొందఱుద్యోగియులును, పెంచుకొన్న విజయరామరాజుగారిని వెంటఁబెట్టుకొని చంద్రయ్యమ్మగారు కొవ్వూరునకేతెంచిరి. వీరితోఁబాటుగా పెద్దాపురమునుండి మనతిమ్మరాజుగారును, పిఠాపురమునుండి రావు పెదమహీపతిరాయనింగారును వచ్చిరి. నవాబునిజామల్లీఖానునకును విజయనగరపువారికిని బాకీపడియున్న పేష్కషునుగుఱించి కొంత చర్చజరిగిన పిదప విజయనగరపు కోటను విజయరామరాజుగారికి ఖాయపఱచిరి. ఆప్రకారముగనే పిఠాపురపుకోటను పెదమహీపతిరాయనింగారికిని, పెద్దాపురపు జమీందారీని తిమ్మరాజుగారికిని స్థిరపఱచి వీరికి నౌబత్తులుమున్నగు ప్రాభవ చిహ్నవిశేషములనొసంగి వీరివలనఁ గానుకలు మొదలగు నజరులను గ్రహించి వెడలిపోయిరి.

అటుపిమ్మట బుజ్జాబుచ్చన్నగారు మొదలగు నమాత్యపుంగవులతోను

చింతలపాటినీలాద్రిరాజుగారు సింహాద్రిరాజుగారు మొదలగు బంధుజనముతోడను తక్కుంగల సేనానులతోను చంద్రయ్యమ్మగారు స్వదేశమునకు బైలుదేఱివెళ్లుచు మార్గముననున్న పెద్దాపురమున తిమ్మరాజుగారినిఁజూడదిగిరి. మన వత్సవాయ తిమ్మరాజుగారును, దమ సంస్థానమును దమకు మఱలనొప్పగించి, తమయెడ నవ్యాజప్రేమఁగనఁబఱచినందుకు వారియెడఁ మిగులఁగృతజ్ఞులై గౌరవపూర్వకమైన విశ్వాసముతో వారికి విందులుజరిపి యాటపాటలచేతను, నృత్యగానాదివినోదములచేతను సమ్మానించిరి. వారును గొంతకాలమచ్చటనుండి వీరు చేసినసత్కారములనందికొని, యెంతయునలరి తిమ్మరాజుగారిని శ్లాఘించి సుస్థిరరాజ్యవిభవులై సద్యశోవిరాజితులై వర్ధిల్లవలసినదని యాశీర్వదించి యచటనుండితరలి యనతికాలముననే నిజరాజధానింజేరికొనిరి.

శ్రీరామవిలాస మహాప్రబంధ నిర్మాణచాతురీధురీణుండును, మృదుసుధామధురగద్యపద్యరచనాప్రవీణుండును నగు నేనుఁగులక్ష్మణకవిపుంగవుఁ డీయనకాలముననే విలసిల్లినవాఁడు. ఈ కవీంద్రుఁడు తిమ్మరాజుగారికాశ్రితుఁడై, యాస్థానకవీశ్వరుఁడై యుండెను. ఈయన రామవిలాసమునురచియించి మొదట నీ తిమ్మరాజుగారి కంకితమీయఁ బోవగాఁ సుగుణశీలురగు నమ్మహారాజుగారు తాముచిన్నవారమనియుఁ దమవంశమువారిలోఁ బెద్దలును, కాండ్రేగులనివాసులు నగు వత్సవాయ గోపరాజుగారి కంకితమీయవలసినదనియుఁ జెప్పి తమసౌశీల్యమును, బంధుజనాభిమానమును, దురభిమానరాహిత్యమును, క్షత్రియసంఘోచితమర్యాదను వేనోళ్ల వెల్లడించిరి. ఆహా! ప్రభువులనిన వారేగదా! ఆకారణముననే బుధజనరంజకమైన శ్రీరామవిలాసప్రబంధము తిమ్మరాజుగారికాశ్రితులగు లక్ష్మణకవిగారిచేరచియింపఁబడియు,

కాండ్రేగులలోనున్న రాజబంధువులగు శ్రీవత్సవాయ గోపరాజుగారి కంకితముచేయఁబడెను.

మన తిమ్మజగపతిమహారాజుగారును, విజయనగరసంస్థానాధీశ్వరులగు విజయరామగజపతిమహారాజుగారును సమకాలికులని యెఱుంగనగును. వీరిరువురును బ్రాణమిత్రులు అట్లగుట నొండొరులచ్చటి నుండి యిచ్చటకును నిచ్చటనుండి యచ్చటకును బోవుచుండెడివారు. ఏనుఁగు లక్ష్మణకవిగారికి మన తిమ్మజగపతిమహారాజుగారాశ్రయులైనయట్లే అడిదముసూరకవిగారికి విజయరామగజపతిగారును నాశ్రయులైరి. విజయరామగజపతిగారినాఁడు అడిదముసూరకవిగారు విజయనగరమున నాస్థానకవీశ్వరులుగానుండిరి. "పెద్దాపురమున తిమ్మజగపతిమహారాజుగారు రాజ్యమేలుచుండఁగా నొకప్పుడడిదముసూరకవి తన ప్రభువువెంట పెద్దాపురసంస్థానమునకువచ్చి రాజులందఱును సభచేసికూరుచుండియుండఁగా

ఉ॥ రాజుకళంకమూర్తి రతిరాజుశరీరవిహీనుఁడంబికా
రాజుదిగంబరుండు మృగరాజుగృహాంతరసీమవర్తి వి
భ్రాజితపూసపాడ్విజయరామనృపాలుఁడె రాజుగాక యీ
రాజులురాజులే పెనుతరాజులుగాక ధరాతలంబునన్॥

అనుపద్యమును సభలోనాసీనులయియున్న రాజులవంకఁజూచుచు లేచిచదివెననియు, అంతమీఁద నిందలికడపటివాక్యము తమ్ముద్దేశించి పలికినట్లుభావించి రాజులందఱును కవినిఁ గోపదృష్టితోఁజూచుచు లేవఁబోవఁగా నతఁడుజంకక పద్యార్థమునుజెప్పి "యీరాజులనఁగా" పై చరణములయందుఁ జెప్పఁబడినరాజులైనవారని స్పష్టపఱచి గోపముడిపి, వారిని శాంతచిత్తులనుజేసెననియుఁ జెప్పుచున్నారు.' ఇందలి

సత్యాసత్యములు కాలమున్నిర్ణయింపవలెను.

ఈ తిమ్మరాజుగారికిని విజయరామరాజుగారికిని ప్రాణస్నేహమని యీవఱకే నుడివియుంటిమికదా! వీరిరువురును విద్వాంసులైయుండుటం దమకున్న స్నేహబంధమున నొకరిపై నొకరు సంస్కృతశ్లోకములం జెప్పుకొనుచుండెడివారు. వారి గీర్వాణవైదుష్యము నెఱుంగ నుదాహరణార్థము వారొండొరులపై రచియించుకొన్న శ్లోకములలో రెంటియొక దాని నిటం బొందుపఱచుచున్నారము.

శ్రీ విజయరామగజపతిరాజుగారిమీద శ్రీ తిమ్మరాజుగారు చెప్పినది.

శ్లో॥ నాళీకభంగకృదతీవనదీనబంధు
ర్నక్షత్రపోషసుధావిభవైకహేతుః॥
రాజాకిమిందురపినార్యభిమానహారి
రాజావరంవిజయరాఘవసార్వభౌమః॥

శ్రీ తిమ్మజగపతిరాజుగారిమీద శ్రీ విజయరామరాజుగారు చెప్పినది.

శ్లో॥ ఆభోజంకలయన్ సద్వృత్తమవనీ సాహిత్యరీత్యాన్వహో
క్ష్మాంధాతార మపారసంపదిమహాభావేయశోరాశిషు
శత్రూణాంపురభంజనేతిగుణేకించోరగేంద్రంమతి
ప్రాగల్భ్యే ప్రతిభాతి తిమ్మనృపతిః పాకాహితప్రాభవః॥

ఆజగపతిరాజుగారి మరణానంతరమున రావుకొమార పెదమహీపతిరాయనింగారు పిఠాపురమును రాజధానిగంజేసికొని తమసంస్థానమును పాలించియున్నారు. ఈయన పరిపాలించుచుండఁగా రాఘవపురమునకుఁ బోయిన నీలాద్రిరాయనింగారు పిఠాపురముతిరిగివచ్చి వెనుకటివలెనే మహీపతిరాయనింగారిమంత్రాంగమునం జేయుచేసికొనవలెనని ప్రయత్నించిరి. కాని యాయన చేసినప్రయత్నములు ఫలోన్ముఖములు కాక వ్యర్థములయ్యెను. అటుతరువాత పెదమహీపతిరాయనింగారు ఆయనను పిఠాపురమునుండి వెడలగొట్టిరి. పిదపఁగొంతకాలమునకనఁగా ౧౭౭౯వ సంవత్సరమున, కుమారవేంకటపతిరాయనింగారు విధివశులైన యనంతరమున నీలాద్రిరాయనింగారు తిరిగివచ్చి సింహాసనము నాక్రమించుకొని ౧౭౮౦ వఱకు రాజ్యమేలిరి. ఈయన వెనుక నీయన జ్యేష్ఠకుమారులగు పెదవేంకటమహీపతి రాయనింగారు రాజ్యమునకు వచ్చిరి. కాని యీయన కనిష్ఠసోదరులగు ముద్దువేంకటమహీపతిరాయనింగారు తమయన్నగారిని సింహాసనభ్రష్టులంగావించి రాజ్యమును దనయధీనమును జేసికొనవలెనని మహాప్రయత్నములు చేసెను. కానియవి నిష్ఫలములయ్యెను. స్థితిగతులిట్లుండఁగా రెండేండ్లుమాత్రమే పరిపాలనచేసి మశూచికపడి పెదవేంకటమహీపతిరాయనింగారు కాలధర్మమొందిరి. ఆయన వెనుక సింహాసనారోహణమునకై యాయన కొమారులైన కుమారవేంకటమహీపతిరాయనింగారికిని, ఈయన పినతండ్రులైన బుచ్చివేంకటమహీపతిరాయనింగారికిని, ముద్దువేంకటమహీపతిరాయనింగారికిని కలహములు జనియించెను.

ఈ సందర్భమున నొక్కవిషయము చెప్పవలసియున్నది. చనిపోయిన యిరువురుమువ్వురు పిఠాపురప్రభువు లాంగ్లేయదొరతనము (కంపెనీ) వారికి చెల్లించవలసిన పేష్కషు బాకీపడియుండఁగా, వారియందుండు మైత్ర్యభిమానములచేతనతిమ్మజగపతిమహారాజుగారుజామీనుదారులై వారు చెల్లించవలసిన పైకమునంతయుం దామే చెల్లించిరి.

కాని జామీనుదారులై వీరాంగ్లేయులకొసంగినసొమ్ము ఎంతకాలము నకును దరిగిరాదయ్యెను. కాఁబట్టి పెద వేంకటమహీపతిరాయనింగారి యనంతరమున నీకలహసమయమున సంస్థానమెటుపోయి యెటువచ్చునోయని తిమ్మజగపతిరాజుగారు తమ సొమ్మురాఁబట్టుకొనుటకై పిఠాపురముపరగణాను దమవశముచేసికొని దానిని బరిపాలించుటకై రాజబంధువులైన వత్సవాయ తిరుపతిరాజుగారిని దమకు ప్రతినిధులుగ నియమించిరి. ఈవిధమున ౧౭౭౨వ సంవత్సరము మొదలు ౧౭౭౫ వఱకు పిఠాపురముపరగణా వత్సవాయవారిమారిఫత్తున జరుగుచుండెను.

అప్పుడు బుచ్చి వేంకటమహీపతిరాయనింగారు తమభ్రాతృవ్యపుత్రులైన కొమార వేంకటమహీపతిరాయనింగారిని, సోదరులగు ముద్దు వేంకటమహీపతిరాయనింగారిని దేశబహిష్కృతులంగావించి వత్సవాయవారికియ్యవలసిన పైకమును జెల్లించి, సంస్థానమును బునస్స్వాధీనముచేసికొని ౧౭౭౫వ సంవత్సరము మొదలుకొని ౧౭౮౬ వఱకుదొరతనము చేసిరి.

ఈ తిమ్మరాజుగారు పరిపాలించుచుండు కాలముననే యనఁగా ౧౭౬౬వ సంవత్సరమున గుంటూరుతక్క యుత్తరసర్కారులన్నియు నాంగ్లేయులకియ్యబడినవి. గుంటూరుమాత్రము ౧౭౮౮వ సంవత్సరమున నొసంగఁబడెను. ఇట్లింతవఱకు హైదరాబాదు నైజాము స్వాధీనముననుండిన యుత్తరసర్కార్లు ఆంగ్లేయుల (కంపెనీవారి) వశమయ్యెను. తక్షణమే ఆంగ్లేయులును దమకువశమైన దేశమును పరగణాలుగ విభజించి తమపద్ధతులప్రకారము నూత్నపరిపాలనమును బ్రారంభించిరి. ఆంగ్లేయపరిపాలనాప్రారంభదశలో నీగోదావరిజిల్లా యీవఱలో నైజామునకు ప్రతినిధిగ నీదేశమునేలుచున్న హుస్సేన్

ఆలీఖానునకు కౌలునకీయఁబడెను. ఆతని కౌలు మరతు ౧౭౬౯వ సంవత్సరముతో సరిపోయెను. అంతట నాంగ్లేయ దొరతనమువారు తమ యాధీనమునకువచ్చిన పరగణాలను కొంతమందిసభ్యులుగలయొక యాలోచన సభక్రిందను నొక చీఫ్ క్రిందనునుంచి పరిపాలించుచువచ్చిరి. ఈ గోదావరిజిల్లా మచిలీపట్టణముననున్న చీఫ్ చేతను నతని యాలోచన సభచేతను బాలింపఁబడుచు వచ్చెను. ఈ చీఫ్లు కాని యాలోచన సభాసభ్యులుకాని యప్పుడున్న యవ్యాయ పరిపాలనమును దౌర్జన్యమును నాపలేకపోయిరి. అందువలనఁ బరిపాలనయందున్న లోపములను దొలఁగించుటకును రైతులకు క్షేమకరములైన యేర్పాటులు చేయుటకును, జమీందారులనుండి తగిన కప్పములను రాఁబట్టుకొనుటకు, వారి నిజమైనస్థితిగతులు విచారించుటకును చెన్నపురినున్న సెంటుజార్జికోటలోని యాలోచన సభయందలి అయిదుగురు సభ్యులు సంచారసంఘము (Committee of Circuit) గా నేర్పడవలసినదని ౧౭౭౫వ సంవత్సరమున కోర్టుఆఫ్‌డైరక్టర్లు ఉత్తరువిచ్చిరి. దేశముయొక్క సరియైనఫలసాయమును నిశ్చయపఱిచి యుత్తరసర్కార్లయొక్క స్థితి, జనసంఖ్య, వచ్చుఁబడిమొత్తము, జమీందారులకుండుయుద్ధబలము, వారికివచ్చురాఁబడి మొదలగునవి విచారించి రిపోర్టువ్రాయుట సంచారసంఘమువారి నిర్ణీతవిధియైయుండెను.

డైరక్టర్లయాజ్ఞాప్రకారము సంచారసంఘమువారు తమపనినిఁ బ్రారంభించిరి. కాని కొద్దికాలములోనే వారుచేయుపని, యప్పుడు చెన్నపురిగవర్నరుగానున్న సర్ థామస్ రంబోల్డు చేత నాటంకపఱుపఁబడెను. ఆయనయే ౧౭౭౮ లో జమీందారులను చెన్నపట్టణమునకుఁ బిలిపించి వారితో స్వయముగఁ దానే సెటిల్‌మెంటు (గవర్న

మెంటువారికిచెల్లింపవలసినస్థిరమైనసొమ్ము యేర్పాటు) చేయనిశ్చయించుకొనెను. ఆప్రకారమే యిదివఱలో జమీందారులు చెల్లించుమొత్తము (మామూలుజమాబందీ) కంటె పైగా నూటికి 12½ చొప్పున నెక్కువపన్ను కట్టవలసినదని సెటిల్ మెంటు అయిదేండ్లవఱకు నేర్పాటు కావింపఁబడెను.

౧౭౮౦ వ సంవత్సరమున సర్ థామస్ రంబోల్డు దొరగారు గవర్నరుపదవినుండి విరమించినపిదప సంచారసంఘము తిరిగి నియమింపఁబడెను. ఈ సంచారసంఘువిచారణాఫలితమేమనఁగా రంబోల్డు దొరగారు జమీందారులకు నూటికి 12½ చొప్పున నధికముగా విధించిన కప్పము స్థిరపఱుచఁబడెను. ౧౭౮౬ లో నా దొరగారుచేసిన సెటిల్ మెంటు తిరిగి మూఁడేండ్లవఱకు ననువర్తించునట్లు పెంపుఁజేయఁబడెను. తిరిగి ౧౭౮౯ వ సంవత్సరమున ఆలోచన సభాసభ్యులును చీఫ్లును, జమీందార్లకు వారికివచ్చుమొత్తము రాఁబడిలో రెండువంతులుపన్ను విధించన యుక్తముగానుండునని తెలియఁబఱచిరి. అటుపై రివిన్యూబోర్డువారును (ఈరివిన్యూబోర్డు ౧౭౮౬ వసంవత్సరమున స్థాపింపఁబడినది), గవర్నమెంటువారును నందులకంగీకరించి యీపైని వచించిన ప్రకారము సెటిల్ మెంటుచేసిరి.

ఇట్లుండఁగా ౧౭౯౦ వసంవత్సరమున గొప్పకఱువువచ్చెను. ఈ కఱువు ౧౭౯౦ వ నవంబరు మొదలు ౧౭౯౨ వ నవంబరువఱకుఁ బ్రజలను ధనకాహారముగఁజేసికొని దేశవినాశముఁజేయుచుఁ బ్రబలియుండెను. ఈ గొప్పకాటకమువలన ప్రజలుపొందినకష్టము లిన్ని యన్నియని వర్ణింపనలవికాదు. ఈ రెండుసంవత్సరములలోఁ దినుటకన్నము లేక, యాకలిబాధకోర్వఁజాలక, మలమలమాడి ప్రాణములువిడచినవా

రైననేమి, దేశమును వదలిపెట్టి పరదేశముల కన్నమునకై వెళ్లినవారైననేమి, మొత్తము దేశమునందున్న ప్రజలలో నాలుగవ వంతు జనముకలరని చెప్పఁబడుచున్నది. అప్పు డాంగ్లేయ దొరతనమువారు క్షామపీడితులను రక్షించిపోషించుటకై రు ౧,౮౦,౦౦౦ లు వ్యయపఱచిరి. పౌరవ్యయముమీఁద బీదకుటుంబములందలిపిల్లల కన్నదానము చేయఁబడెను.

ఈ క్షామము మూలమున జమీందారులు దొరతనమువారికి చెల్లించవలసిన కప్పములు బాకీపడిరి. ఈ కఱువుకారణమున దొరతనమువారు జమీందారుల కచ్చటచ్చట రిమీషనులిచ్చుచువచ్చినను, వారు తమకురావలసినరాఁబడిని వసూలుచేయుటయందు మిక్కిలి ఖండితముగా నుండుచువచ్చిరి.

ఇట్లుండఁగా చీఫ్లయొక్కయు నాలోచన సభవారియొక్కయుఁ బరిపాలనమంత సంతృప్తికరమైనదిగా లేదని సంచారసంఘమువారు రిపోర్టుచేసినందున, నుత్తరసర్కార్లయందలి చీఫ్లును, ఆలోచన సభలును దీసివేయఁబడి వారిస్థానమున ౧౭౯౮ వసంవత్సరమున దేశ పరిపాలనకు కలెక్టరులు నియమింపఁబడిరి. ఒక్కొక్క కలెక్టరుయొక్క యధికారమునందున్న దేశమునకు కలెక్టరేట్ అనిపేరు. అదియే యిప్పుడు జిల్లాయని పిలువఁబడుచున్నది. ఈ కలెక్టర్ల నేర్పరిచినపిదప దేశమంతయుఁ గలెక్టరేట్లక్రింద విభాగింపఁబడెను. రాజమహేంద్రవరము, కాకినాడ, మొగల్తుఱ్ఱు ననునవి హెడ్ క్వార్టర్లు (అధికారులుండు స్థలములు) గ మొట్టమొదట మూఁడు కలెక్టరేట్లు ఏర్పఱుచఁబడెను. కాని కొద్దికాలములోనే ప్రకృతపు గోదావరిజిల్లాలోఁ జాలభాగము రాజమహేంద్రవరమునందు కలెక్టరు యధికారముక్రింద

నుంచఁబడి రాజమహేంద్రవరము జిల్లాయని పేరుపెట్టఁబడెను.

౧౭౯౦-౯౧వ సంవత్సరములలో దేశమునఁ గఱవువచ్చెననియు, జమీందార్లుచెల్లించవలసిన కప్పము బాకీపడియుండిరనియుఁ బైనివ్రాసియుంటిమికదా! ఈ క్షామపీడితదేశస్థులగు జమీందార్లనుండి రావలసిన రాఁబడిని వసూలుచేసికొనుట గవర్నమెంటువారికి మిక్కిలి కష్టముగానుండెను. అందువలన నీనూతనముగ నేర్పఱుపఁబడిన యుద్యోగీయులు తమ నియమితవిధులను నెఱవేర్చునప్పుడు ప్రజలును, జమీందారులును గూడ వారి నెదిరించుచువచ్చిరి. కాని పెద్దాపురము, పిఠాపురము మున్నగు జమీందారులు దొరతనమువారికంత శ్రమ కలుగఁజేయకయే తామియ్యవలసిన పైకమును జెల్లించివైచిరి. ఈ సంస్థానములలో గవర్నమెంటువారిపైఁ దిరుగఁబాటెవ్వియును లేక మొత్తముమీఁద శాంతి నిలిచియున్నదనియే చెప్పనగును. ఒక్క మొగల్తుఱ్ఱు సంస్థానమునమాత్ర మిట్టి తిరుగుఁబాటును కలహమును రేఁగెను. ఇట్టి చిన్నకలహమే ౧౭౯౫వ సంవత్సరమునగూడ సంభవించెను. గాని యీచిన్నకలహములను గొద్దిపాటి సైన్యముతోనే మిక్కిలిసులభముగ దొరతనమువా రణఁచివేయుచువచ్చిరి.

ఈ నూతనముగావచ్చిన యాంగ్లేయపరిపాలనావిధానము క్రమక్రమముగాఁ జక్కపడుచున్నకాలమున ననఁగా క్రీ. శ. ౧౭౯౭వ సంవత్సరమున విద్వద్బృందమునకును, కవీంద్రసంతానమునకును కల్పద్రుమంబై, యర్థిజనపారిజాతమై స్వయముగా విద్వాంసుఁడై కీర్తివిఖ్యాతులనంది విరాజిల్లిన శ్రీ తిమ్మజగపతిమహారాజుగారు స్వర్గస్థులైరి.

ఈ తిమ్మజగపతి మహారాజుగారికి వేఁటయన్న నత్యంత ప్రీతి. వీరొక్కమాఱు క్షుధార్తులై వేఁటనుండి తిరిగివచ్చుచుండఁగా పరివారమంతయు వెనుకఁబడుటయు వీరు ముందునకు సాగివచ్చుటయు సంభవించెను. అంతట వీరచ్చటికి కనతిదూరముననున్న యొక పల్లెకరిగి పెండ్యాలవారను నింటిపేరుగల యొక భూసురాంగనను దన కేదైన భుజించ నొసంగవలసినదని యడిగెను. ఆమెయుఁ దామువండుకొన్న యంబలితక్క తమయింటనేదియు లేదనియుఁ, గావలసిన నదియే కొంచెము పోసెదననియుఁ జెప్పెను. రాజును నందుల కంగీకరించి దానిం గ్రహించెను. తరువాత ఆయన పెద్దాపురమును జేరి యాపుణ్యాంగనకు కబురుపంపించి యామె కాగ్రామము నగ్రహారముగ నిచ్చెను. ఈ యగ్రహారమునకే «అంబటిపూడి» యని యిప్పటికిని వాడుక గలదు. ఇప్పుడుకూడ పైఁజెప్పిన పెండ్యాలవారీయగ్రహారము ననుభవించుచున్నారు.

ఈ తిమ్మరాజుగారు దానధర్మనిరతులై ప్రకృతమున నమలాపురము తాలూకాయని పిలువఁబడు కోనసీమలో ననేకభూదానములు చేసినట్లు తెలియవచ్చుచున్నది. ఈ దానధర్మాది గుణంబుల నుపలక్షించి యొక కవీశ్వరుఁడు వీరిమీఁదఁజెప్పిన యొక చాటువు నీక్రిందఁ బొందుపఱచి దానితో వీరిపరిపాలనమును ముగించుచున్నారము.

శా॥ తాజాగాసిరులుండి మోరికిడకం జామెక్క లేనట్టియా
ఫాజీలోభునిఁబట్టి లోపలికి నీపాదోదకంబిచ్చినన్
తాజీమిచ్చును కర్ణుఁడాజనుల మేల్దాతృత్వముంజూచి, శ్రీ
రాజా తిమ్మజగత్పతీ! నరపతీ! రక్షింపనీవే గతీ॥

—: శ్రీరాజా రాయజగపతిరాజుగారు :—

(క్రీ. శ. ౧౭౯౭—౧౮౦౪)

శ్రీ రాజా తిమ్మజగపతి మహారాజులుంగారి యనంతరమున

ఆయన కొమారులైన శ్రీరాజా రాయజగపతిరాజుమహారాజులుంగారు రాజ్యమునకువచ్చిరి. వీరు సింహాసనమునకు వచ్చునప్పటి కిరువదిరెండేండ్ల ప్రాయమువారు. వీరిపరిపాలనమునుగుఱించిన సంగతులనుదెలిసికొనుట కాధారములు కొన్నియైనను లేకపోవుటచేత నొక్క విశేషమునుమాత్రము తెలిపి వీరి చరిత్రను ముగింపవలసివచ్చుచున్నది.

వీరికాలముననే ఇండియాగవర్నమెంటువారును కోర్టుఆఫ్‌డైరక్టర్లును, ౧౭౯౩వ సంవత్సరమున బంగాళారాజధానిలో నవలంబింపఁబడిన పర్మనెంటుసెటిల్‌మెంటు నిచ్చటకూడఁ ప్రవేశపెట్టవలసిన దని మదరాసు గవర్నమెంటువారిని తొందరపెట్టుచువచ్చిరి. ఈ పర్మనెంటుసెటిల్‌మెంటువలన రైతులనుండి జమీందారులు రాఁబట్టుకొనవలసినసొమ్ము మొత్తమునుగుఱించియు, జమీందారులు గవర్నమెంటువారికి చెల్లించవలసిన కప్పమునుగుఱించినట్టియు చిక్కులు విడిపోఁగలవని యూహింపఁబడుచువచ్చెను. ఆప్రకారమే యీపర్మనెంటుసెటిల్‌మెంటు రాజమహేంద్రవరముజిల్లాలో ౧౮౦౨-౦౩ సంవత్సరములలోఁ బ్రవేశపెట్టఁబడెను.

అప్పటికి దొరకిన లెఖ్ఖలనుబట్టి కడచిన యెనిమిది మొదలు పదుమూఁడు సంవత్సరములలో భూమిమీఁదవచ్చిన మొత్తపు రాఁబడిలో సగటున రెండువంతులు పేష్కషు చెల్లించుపద్ధతిమీఁద నప్పటికున్న జమీందారులకు వారిసంస్థానములు శాశ్వతానుభవముగా స్థిరపఱుచఁబడెను.

ఈ పైనవివరింపఁబడిన పర్మనెంటుసెటిల్‌మెంటు పెద్దాపురసంస్థానమున శ్రీ రాయజగపతిరాజుమహారాజులుంగారి కాలమున జరిగెను. ఈసెటిల్‌మెంటు ననుసరించి గోదావరిజిల్లాలోని చాలభాగము పెద్దాపురసంస్థానమునఁ జేర్పఁబడి దాదాపుగా నేఁడులక్షల పేష్కషు విధింపఁబడెను. ఇంకను గొప్పవైశాల్యముగల ప్రదేశములు పిఠాపురము, పోలవరము, కోటరామచంద్రపురము జమీందారీలలోఁగూడఁ గలుపఁబడినవి. ఈ సెటిల్‌మెంటు ప్రకారము పిఠాపురము జమీందారీకి రెండునరలక్షలును, పోలవరము జమీందారీకొకలక్షయును, కోటరామచంద్రపురము జమీందారీకి లక్షయిరువదియైదువేలును పేష్కషు నిర్ణయింపఁబడెను.

ఈ సెటిల్‌మెంటు జరిగిన కొంతకాలమువఱకుఁ దమ సంస్థానమును బరిపాలించి శ్రీరాజా రాయజగపతిరాజుమహారాజులుంగారు రక్తాక్షిసంవత్సరమునకు సరియైన క్రీ. శ. ౧౮౦౪వ సంవత్సరమున బరమపదమునొందిరి. వీరి పరిపాలన యెంతవఱకు వ్యాపించినదనఁగా తోటపల్లియెస్టేటు, రంప, చోడవరము మొదలగు పదునెనిమిది సర్దారీలును, ఇప్పటి గోదావరిజిల్లాలోని పిఠాపురంయెస్టేటు, రామచంద్రపురంజమీందారీయును దక్క కడమ ప్రదేశమంతయును, కొవ్వూరు తాలూకాయును, ఏలూరుతాలూకాలో కొంతభాగమును, ఎర్నగూడెముతాలూకాలో కొంతభాగమును, భీమవరము తాలూకాయును, తణుకుతాలూకాలోఁ జాలభాగమును, నర్సాపురము తాలూకాలో మొగల్తుర్రుయెస్టేటు మినహాగా మిగిలిభాగమును గలుపఁగా శ్రీరాయజగపతిరాజుగారు పరిపాలించిన పెద్దాపురసంస్థానముగా నేర్పడఁగలదని చెప్పఁబడుచున్నది.

—: రా ణు ల ప రి పా ల న :—

(౧౮౦౮ మొదలు ౧౮౩౭ వఱకు)

—: శ్రీలక్ష్మీనరసయ్యమ్మాదేవిగారు :—

చనిపోయిన శ్రీ రాయజగపతిరాజులుంగారికి లక్ష్మీనరసయ్యగారనియు, బుచ్చిసీతయ్యమ్మగారనియు, బుచ్చిబంగారయ్యగారనియు ముగ్గురు భార్యలుకలరు. వారిలోఁ బ్రథమ భార్యయగు లక్ష్మీనరసయ్యగారికి ౧౭౯౪ వ సంవత్సరమున నొకకుమారుఁడుకలిగెను. ఆయనకు శ్రీ రాజా బుచ్చితిమ్మజగపతిరాజుగారని నామధేయమిడిరి. కాని ఆయన, తలిదండ్రుల దురదృష్టవశమున నాలుసంవత్సరములుమాత్రమే జీవించి, జననీజనకులు బాగుండఁగనే లోకాంతరగతులైరి. అందువలన శ్రీరాయజగపతిరాజుగారి యనంతరమునఁ బ్రథమపత్నియైన లక్ష్మీనరసయ్యమ్మగారే యధికారమునకువచ్చిరి. ఈమెకేఁక సంతానము లేకపోవుటచేత నీమెభర్తగారైన శ్రీరాయజగపతిరాజుగారు తాము చనిపోవునప్పు డీమెకు దత్తుచేసికొనుటకనుజ్ఞయిచ్చిరి. ఆప్రకారమే లక్ష్మీనరసయ్యమ్మాదేవిగారును గోపాలపురముననున్న తమ సన్నిహితజ్ఞాతియైన వత్సవాయవారి చిన్నవాని నొకనిని పెంచుకొనిరి. శ్రీరాజా తిమ్మజగపతిరాయ నామాంకితులగు నాదత్తపుత్రులును దన్ను పెంచుకొన్నతల్లిని విచారసాగరమునముంచి కొంతకాలమునకు విగతాసువులైరి.

ఈ దత్తకుని మరణానంతరమున శ్రీ లక్ష్మీనరసయ్యమ్మగారు రెండవమాఱు దత్తుచేసికొనుటకుఁ బ్రయత్నించఁగా నప్పుడున్న వత్సవాయవారందఱిలో దగ్గఱ వారసులైన భీమవరపుకోట నివాసులగు వత్సవాయజగన్నాథరాజుగారు దత్తుతీసికొనునది యొక్క పర్యాయమే

గాని రెండవమాఱుకూడదని వాదముచేసి దావా తెచ్చిరి. అప్పుడు రాజమహేంద్రవరముజిల్లాకోర్టునకుఁ బైనిదగు బందరులోనున్న ప్రొవిన్షియల్ కోర్టువారు వ్యాజ్యమును విచారించి రెండవ పర్యాయము దత్తుతీసికొనుట శాస్త్ర సమ్మతముకాదని విపరీతముగా నిర్ణయించిరి. అటుతరువాత పెద్దాపురపుసంస్థాన మవిభాజ్యపు జమీందారీ గనుక పురుషులే కాని స్త్రీలు పరిపాలించకూడదనియు, మేము ముఖ్యవారసులము గనుక జమీందారీని మావశము చేయవలసినదనియుఁ బైనఁజెప్పిన జగన్నాథరాజుగారే తిరిగి వ్యాజ్యము తెచ్చిరి. ఆ వ్యాజ్యము నప్పటి రాజమహేంద్రవరము జిల్లాకలెక్టరుగారు విచారించి యుభయులకు రాజీనామా కుదర్చిరి. ఆ రాజీ ప్రకారము శ్రీ లక్ష్మీనరసయ్యమ్మాదేవిగారే తామున్నంతకాలమును సంస్థానమును బరిపాలించుటకును, ఆమెయనంతరమున జమీందారీయంతయు దావా తెచ్చిన శ్రీ జగన్నాథరాజుగారికి చెందుటకును, అంతవఱకువారు బీదలై నిరాధారులుగానున్నందున వారి జీవనమునిమిత్తము పెద్దాపురపు జమీందారీ లోనిదగు కొత్తాము యస్టేటును వారి కిచ్చుటకును నిర్ణయింపఁబడినది.

ఆప్రకారమే క్రీ. శ. ౧౮౧౦ వ సంవత్సరమున కొత్తాము యస్టేటు పెద్దాపురపుజమీందారీనుండి చీలిపోయి వత్సవాయ జగన్నాథరాజుగారికి జీవనాధారముగా నీయఁబడెను.

ఈ లక్ష్మీనరసయ్యమ్మాదేవిగారు పదిసంవత్సరములు పరిపాలించి క్రీ. శ. ౧౮౧౮ వ సంవత్సరమునఁ జనిపోయిరి.

—: శ్రీ బుచ్చిసీతయ్యమ్మాదేవిగారు :—

పెద్దాపురముహావేలీలోనున్నరాజుల వంశావతార క్రమము.

అటుతరువాత చనిపోయిన శ్రీ రాయజగపతిరాజుగారి ద్వితీయ భార్యయైన శ్రీ బుచ్చిసీతయ్యమ్మాదేవిగారు పరిపాలనా భారమును వహించిరి. కాని భీమవరపుకోట వత్సవాయ జగన్నాథరాజుగారు ఇదివఱలో రాజమహేంద్రవరము జిల్లాకలెక్టరుగారుచేసిన రాజీ ప్రకారము తమకే యధికారమురావలెనని దావాచేసిరి. ఆ దావాపర్యవసానము తేలువఱకు జమీందారీ గవర్నమెంటువారి స్వాధీనమున నుంచఁబడెను. ఈదావా పదునాల్గుసంవత్సరములు జరిగినపిమ్మట కట్టకడపట శ్రీ బుచ్చిసీతయ్యమ్మాదేవిగారిపక్షమునఁ దీర్పుచేయఁబడినది. ఆతీర్పు ప్రకారమప్పటికున్న రాణులందరియనంతరమునఁగాని వారసులగు జగన్నాథరాజుగారికి జమీందారీవశముకాఁగూడదనియుఁ జమీందారీ యమానీలోనున్నకాలమున నిలువయున్నసొమ్ము శ్రీ బుచ్చిసీతయ్యమ్మాదేవిగారి కొప్పగింపఁబడవలయుననియు నేర్పాటుజరిగెను.

తీర్పు తమ పక్షమైన సంవత్సరముననే యనఁగా ౧౮౭౪లో శ్రీ బుచ్చిసీతయ్యమ్మగారు సింహాసనమెక్కిరి. సింహాసనమెక్కిన యొకటి రెండు సంవత్సరములలో నామె పెద్దాపురమున నొక సత్రమును, ఒంటిమామిడి గ్రామమున నొకసత్రమును స్థాపించి యందు నిర్విఘ్నముగ నన్నదానము జరుగుటకై కొన్నిభూముల నొసంగెను. ఈరెండు సత్రములలోను వర్ణభేదములేక రెండుపూటల నన్నదానము చేయఁబడును. పెద్దాపురముననున్న సత్రమును, ఒంటిమామిడినుండి

కత్తిపూడి (పెద్దాపురమున కీశాన్యదిక్కుగా పదునేడు నరమైళ్లదూరముననున్నది) కి మార్చఁబడిన రెండవసత్రమును ప్రకృతమున గవర్నమెంటువారి స్వాధీనముననుండి పూజ్యురాలును, నౌదార్యగుణసంశోభితయు నగు మానవతీశిరోమణి శ్రీ బుచ్చిసీతయ్యమ్మాదేవిగారి శుభ్రకీర్తినిఁ జాటుచున్నవి.

తరువాత శ్రీ బుచ్చిసీతయ్యమ్మగారు తమ భర్తగా రందఱు భార్యలకు దత్తుతీసికొన నధికారమిచ్చిరను కారణమునఁ దమ సవతిగారైన శ్రీ లక్ష్మీనరసయ్యగారు చేసికొన్న స్వీకారము చెడిపోయినది గనుక తాము మరలనెవరినైనఁ బెంచుకొనుట కభ్యంతరముండకూడదని నిశ్చయించి, పెంపకపుప్రయత్నము చేయుచువచ్చి తుదకు కోటగండ్రేడు గ్రామముననున్న తమ మేనత్తమనుమలును వత్సవాయనరసరాజుగారి పౌత్రులునైన వేంకటజగపతిరాజుగారినిఁ దీసికొనివచ్చి తమ సంరక్షణలోనుంచుకొని పెంచుచువచ్చిరి.

ఈ పైనిఁజెప్పిన వత్సవాయి నరసరాజుగారు, పెద్దాపురసంస్థానమును సంపాదించిన వత్సవాయ ముసలితిమ్మరాజుగారి పెదతాతగారి సంతతిలోనివారును శ్రీ రామవిలాస ప్రబంధమునుకృతినొందిన కాండ్రేగుల శ్రీ వత్సవాయ గోపరాజుగారికి దగ్గఱబంధువులును దొంతమూరు నివాసస్థులునై యుండిరి. విజయనగరసంస్థానమున బహుశూరాగ్రేసరులనిపేరుపడిన శ్రీ దాట్ల వేంకటరాజు కుమందానుగారికి వీరల్లురగుటచేత నాసంబంధమునననుసరించి విశాఖపట్టణమండలమునకరిగి విజయనగరసంస్థానములోనిదగు కోటగండ్రేడు గ్రామమును నివాసముగా నేర్పఱుచుకొని విజయనగరసంస్థానాధీశుల కనేకయుద్ధముల సహాయులై యుండి వారివలన విశేషగౌరవమర్యాదలనుపొంది కొన్నియేండ్లను

గూడ వారినుండి గుత్తకుఁబుచ్చుకుని విశేషధనమునేకాక యశోధనమునుగూడసముపార్జించిరి. వారు తుదకు శ్రీ విజయనగర పరిపాలకులైన చినవిజయరామగజపతిరాజుమహారాజులుంగారికి సైన్య సమేతముగ సాహాయ్యులై వెళ్లి పద్మనాభయుద్ధమున వారితోఁబాటు వీరశయనమునొందిరి.

శ్రీ బుచ్చిసీతయ్యమ్మగారు తమసంరక్షణను బెరుగుచున్న యూవీరాగ్రేసరవంశజాతులగు శ్రీ వేంకటజగపతిరాజుగారిని యథాశాస్త్రీయముగాఁ బెంపకముచేసికొని, మహావైభవమున వివాహమాచరించి ఆయనయే సంస్థానమునకుఁ బ్రభువులని ప్రకటించిరి.

ఈ సమాచారమును వారసులైన జగన్నాథరాజుగారు తెలిసికొని పెద్దరాణిగారు దత్తుతీసికొనఁగా దానికి విఘాతమువచ్చినదిగనుక తిరుగఁ బెంపకముచేసికొనఁ గూడదనియు, పెంపకము రద్దుచేయవలసినదనియు దావా తెచ్చిరి. వెనుకటివలెనే బందరుప్రావిన్షియల్ కోర్టువారు సదరుదావానువిచారించి మరలదత్తముచేసికొనుట కధికారములేదని తీర్మానించిరి.

అటుపిమ్మట శ్రీ బుచ్చిసీతయ్యమ్మగారు కొన్నియీనాంభూములు మున్నగునవి దత్తపుత్త్రుని జీవనాధారముకిచ్చి యింకను విశేషోపకారముచేయుతలంపుసనుండఁగా నామె యాకస్మికముగా విషూచిజాడ్యమువలన క్రీ. శ. ౧౮౩౯వ సంవత్సరమునఁ గాలధర్మమునొంది దత్తపుత్త్రున కాశాభంగముగలిగించెను.

దత్తకులగు శ్రీ వేంకటజగపతిరాజుగారును దమకొసంగఁబడిన యీనాంభూములవలనఁ గాలక్షేపముచేయుచుఁ దమ పెంపుడుతల్లిగారివద్దనే యుండెడివారు. ఇట్లుండఁగాఁ గళత్రవియోగము సంభవించి

నందున ఆయనమరల, కాకినాడతాలూకా కోలంకనివాసులును, విద్వాంసులునగు శ్రీ దంతులూరి జగన్నాథరాజుగారి జ్యేష్ఠపుత్రికయైన శ్రీ వేంకటరమణయ్యమ్మగారినిఁ బరిణయమైరి. భవ్యులగు నీ యిరువురు దంపతులకు శ్రీ సీతారామజగపతిరాజుగారు, శ్రీ రాయజగపతిరాజుగారు నను నిరువురు పుత్రులుకలిగిరి. పుత్రలాభమును బొందిన తరువాతఁ గొంతకాలమునకు శ్రీ వేంకటజగపతిరాజుగారు స్వర్గస్థులైరి.

శ్రీ వేంకటజగపతిరాజుగారి ప్రథమపుత్త్రులైన శ్రీ సీతారామజగపతిరాజుగారికి వేంకటజగపతిరాజుగారు, అప్పలనరసింహజగపతిరాజుగారు, వేంకటసూర్యనారాయణజగపతిరాజుగారు నను ముగ్గురుకొమారులుకలరు. వారిలో ప్రథములైన వేంకటజగపతిరాజుగారికి సంతానములేదయ్యెను. ఇట్లుండఁగనేవారు లోకాంతరగతులైరి. ద్వితీయులైన అప్పలనరసింహజగపతిరాజుగారికి చినసీతారామరాజు అనునొక కొమారుఁడు కలఁడు. తృతీయులగు వేంకటసూర్యనారాయణజగపతిరాజుగారికి పెదసీతారామజగపతిరాజను తనయుఁడుకలఁడు. ఇటీవల శ్రీ సీతారామజగపతిరాజుగారి ద్వితీయపుత్త్రులగు అప్పలనరసింహజగపతిరాజుగారు దేహవియోగమునొందిరి.

శ్రీ వేంకటజగపతిరాజుగారిద్వితీయపుత్త్రులును ధర్మశాస్త్ర, వైద్యశాస్త్ర, నీతిశాస్త్ర పారంగతులని ప్రసిద్ధిగాంచినవారును గీర్వాణపండితులునగు శ్రీ రాజా రాయజగపతిరాజుగారే మాపితామహులు. వీరు చిరకాలము జిల్లాబోర్డుమెంబరుగానుండి దేశక్షేమమునకై పాటుపడి గవర్నమెంటువారికి శ్లాఘాపాత్రులైరి. శ్రీ విక్టోరియామహారాజ్ఞిగారి జూబిలీ (పంచాదశవర్షప్రయోత్సవము) సందర్భమున ౧౮౯౭వ సంవత్సరము సెప్టెంబరు ౭వ తేదీని శ్రీ కలకత్తాగవర్నరుజనరలుగారు

వీరిక్కొక పట్టాభిసంగిరి శ్రీరామ భక్తులగు వీరికి దైవ భక్తియు, పురాణశ్రవణాసక్తియు విశేషముగఁగలదు. వీరు తమయొక్క సత్ప్రవర్తనచేతను, యోగ్యతచేతను, సద్గుణవిశేషమునను, బొబ్బిలి, విజయనగరము, పిఠాపురమున్నగు జమీందారులందఱియాదరణమును అందరితోను సమానమైన గౌరవమునుబొందుచు సుమారెనుబదియేండ్ల ప్రాయముగలవారై యిప్పటికిని దైవకటాక్షముచేత భగవదారాధనముచేయుచు దృఢకాయులై యుండి మహారాజులకీర్తిని నిలువఁబెట్టుచు నీగ్రంథమునంకితమునొందిరి.

ఈ రాయజగపతిరాజుగారికి వేంకటజగన్నాథజగపతిరాజుగారు, నారాయణజగపతిరాజుగారు, వరాహానరసింహజగపతిరాజుగారు, లక్ష్మీనరసింహజగపతిరాజుగారు, నను నలుగురుతనయులు కలిగిరి. వీరిలో మొదటివారును నాలవవారును సంతానవిహీనులయియే కాలధర్మము నొందిరి. రెండవవారైన శ్రీనారాయణజగపతిరాజుగారు పూజ్యులగు మాజనకులు. వీరికి పెదరాయజగపతిరాజు, వేంకటజగన్నాథజగపతిరాజు, వేంకటకృష్ణజగపతిరాజు, లక్ష్మీనరసింహజగపతిరాజు నను నలుగురు తనయులున్నారు. వారిలో నేను ప్రథమకళత్రపుత్రుఁడను. మిగిలినముగ్గురును ద్వితీయకళత్రసంజాతులు. తృతీయులునుఁ మా పినతండ్రులునగు వరాహానరసింహజగపతిరాజుగారికి చినరాయజగపతిరాజు, వేంకటరామజగపతిరాజు, వేంకటనారాయణజగపతిరాజు నను ముగ్గురుకొమారులున్నారు.

—: శ్రీ బుచ్చిబంగారయ్యాదేవిగారు :—

శ్రీ బుచ్చిసీతయ్యామ్మాదేవిగారి యనంతరమున శ్రీ రాజారాయజగపతిరాజుగారితృతీయభార్యయగు శ్రీబుచ్చిబంగారయ్యాదేవిగారు రాజ్యభారమును వహించిరి. వీరు సిద్ధాంతం నివాసులగు నల్లపరాజు శ్రీహరిరాజుగారి తోఁబుట్టువులు. వీరు రెండేండ్లుమాత్రమే రాజ్యము చేసి స్వర్గస్థులైరి.

సంస్థానముయొక్క క్రీ. శ. ౧౮౩౮ వ సంవత్సర తదనంతర వృత్తాంతము.

శ్రీబుచ్చిబంగారయ్యాదేవిగారు పరమపదించినపిదప ౧౮౩౯ వ సంవత్సరమున శ్రీ వత్సవాయజగన్నాథరాజుగారి జ్యేష్ఠపుత్రులయిన శ్రీ సూర్యనారాయణజగపతిరాజుగారు తమపక్షమయిన కడపటిదావా తీర్పుప్రకారమధికారమునకువచ్చి కొద్దిసంవత్సరములుమాత్రమే రాజ్యమేలిరి. కాని వీరు రాజ్యమునకువచ్చిన సంవత్సరము నామఱుసటి సంవత్సరమునుగూడ నదియేమిపాపకర్మముననోగాని క్షామమతిశయించి యుండుటచేత దొరతనమువారికిఁ జెల్లించవలసిన పేష్కషు విస్తారము బాకీపడియుండెను. ఆకారణమున ౧౮౪౭ వ సంవత్సరమున కిర్లంపూడి, దొంతమూరు, వీరవరం, కోలంక, గొల్లప్రోలు, జగ్గంపేట, పలివెల, గోపాలపురం, కపిలేశ్వరపురం, తోటపల్లి మొదలగు పెద్దాపురము జమీందారీలోని శేషించిన చాలగ్రామములు, ముఠాలు వేలము వేయఁబడి యన్యాధీనము లయ్యెను. ఇట్లు దొరతనమువారికి పేష్కషు బాకీపడుట, వేలము వేయఁబడుట యీమొదలగు చిక్కులీ సంస్థానమున కెన్నోమారులు తటస్థించుటచేత నీబాధలు పడుటకంటె దొరతనమువారికే యీశేషించిన సంస్థానము నిచ్చివేయునెడలనుత్తమముగా నుండుననియు, నందువలనఁదమకు తోజీకూడ విశేషముగ రాఁగలదనియు నెంచి శ్రీ సూర్యనారాయణజగపతిరాజుగారు తమ

జీవనాధారము నిమిత్తము కొంతాము ఎస్టేటును మాత్రముంచుకొని యీవఱలో వేలముకాఁగా మిగిలిన సంస్థానమును గవర్నమెంటువారి యధీనముచేసిరి. అటుతరువాతకొంతకాలమునకనఁగా క్రీ. శ. ౧౮౭౭వ సంవత్సరమునఁ గోటభూమి, లోగిళ్లు దొరతనమువారి వశముచేయఁబడినట్లు చెప్పుదురు.

ఈ సంస్థానముపోవుటకుఁ గారణాంతరమొకటి చెప్పఁబడుచున్నది. ఈ యధికారమునకువచ్చిన సూర్యనారాయణజగపతిరాజుగారు వేశ్యాప్రియులనియు, వీరధికారమునకువచ్చిన రెండు సంవత్సరములకే వీరు చేరఁదీసిన వేశ్యచనిపోయెననియు నంతమీఁదట విరక్తులై, యప్పు డధికారమును జేయుచున్న కలెక్టరుగారు కొంతకాలమువఱకు పేష్కషు చెల్లింపఁబడనక్కఱలేకుండ యందులాగునఁజేసెదమని జెప్పినను వినక జమీందారీని గవర్నమెంటువారి యధీనమును జేసెననియుఁ జెప్పుదురు. కాని యిదియెంతవఱకు విశ్వసించఁదగియున్నదో తెలియదు. ఏదియెటులున్నను సంస్థానముమాత్రము శ్రీ సూర్యనారాయణజగపతిగారిచేతనే గవర్నమెంటువారి కొసంగఁబడినట్లు తెలియఁగలదు. ఇంతగొప్పసంస్థానమింతనామమాత్రావశేషమైపోవుటకు తగినకారణముదురూహ్యముకాని బ్రిటిషుప్రభువుల యనుగ్రహమే యీ సంస్థానాధీశులు పూర్ణముగా సంపాదించినయెడల విజయనగర సంస్థానమువలె చిరస్థాయియై వర్థిల్లుచుండునేమో? ఆలోచనీయము!

ఈ సూర్యనారాయణరాజుగారు సంస్థానము నిచ్చివేసినందులకై గవర్నమెంటువారీయనకు నెలకు రు ౬౦౦ ల చొప్పున తౌజీనిచ్చుచు వచ్చిరి. మఱికొంతకాలమైనపిదప నా తౌజీనొసంగుటకూడ కొన్నికారణములవలన నాగిపోయినది.

ఇటీవల గోదావరిజిల్లాకలెక్టరు వి. ఏ. బ్రాడీదొరవారు ఎందరు కోరినను నిరాకరించి శ్రీ బుచ్చిసీతయ్యమ్మాదేవిగారి పౌత్రులయిన శ్రీ రాయజగపతిరాజుగారికిచ్చుట న్యాయమని స్థిరపరచి జిరాయితీ రేటుకట్టి కోటభూమినంతయు వారిస్వాధీనము చేసియున్నారు. నాఁటి నుండియుఁ గోటభూమి వారి యనుభవమున నున్నది. ఈ కోటభూమి యిప్పుడు వ్యవసాయమున కుపయోగింపఁబడుచున్నది.

—: విశేషాంశములు :—

౧. ఈ సంస్థానముక్రింద పదునెనిమిది మన్యపుసర్దారీలుండెనని యీవఱలోఁజెప్పియుంటిమి కదా! ఆపదునెనిమిదిసర్దారీ (ఒకసర్దారుయధీనముననుండుదేశము సర్దారీయనఁబడును) లేపదునెనిమిది పరగణాలనియు నొక్కొక్కపరగణాకొక్కొక్క బురుజుచొప్పున నీకోటకు పదునెనిమిది బురుజులుండెడివనియుఁ జెప్పఁబడుచున్నది. ఆబురుజులలో తాళ్లబురుజు, తోఁకబురుజుమున్నగునవి సుప్రసిద్ధములు.

౨. కోటలోనిప్పటికిని మదీనాపాచ్ఛాగారి గోరీయని యొక గోరీ కలదు. అది పదియడుగులపొడవుకలదు. ఈగోరీకోటకట్టుటకుఁబూర్వము నుంచియునుండెనని పెద్దలందురు. ఈ పెద్దాపురసంస్థానప్రభువులందఱు మహమ్మదీయుల పండుగదినములలో విశేషోత్సవములుచేయించుచుండెడివారు. ఈగోరీవిషయమై కొందఱుమహమ్మదీయపండితులనుగనుఁగొన నీస్థలమొకపుణ్యక్షేత్రముగాఁ దమమతగ్రంథములఁజెప్పఁబడునట్లుచెప్పుదురు. అందులకుఁ దార్కాణముగా నేఁటఁబరప్రదేశములనుండి కొంతమంది యాత్రికులువచ్చి మ్రొక్కుబడులు చెల్లించుచుందురు.

౩. ఇంజరం— ఇదిపూర్వము పెద్దాపురము జమీందారీలోనిది.

ఇది౧౮౮౪లో విక్రయించఁబడినది. ఇప్పుడిది మూఁడుగ్రామములుకల చిన్నసంస్థానము. కాకినాడకు పదునేనుమైళ్లదూరమున యానాం దగ్గఱనున్నది. ఇప్పుడిది చెల్లించు పేష్కషు రు. ౨, ౮౩౨ లు.

జగ్గంపేట — ఈజమీందారీలో నిరువదియెనిమిది గ్రామములు కలవు. ఇప్పుడిది చెల్లించు పేష్కషు రు. ౩౩,౦౬౨ లు.

డొంతమూరు — ఇదిచెల్లించుపేష్కషు రు. ౩, ౨౬౭ లు.

రాయవరం — ఇందురెండుగ్రామములు కలవు. ఇదిచెల్లించు పేష్కషు రు. ౧, ౯౯౮ లు.

ఈ మూఁడుచిన్నయెస్టేట్లును పెద్దాపురసంస్థానములోనుండఁగా వేలముకాఁబడినపుడు వీనిని పిఠాపురమురాజావారుకొని రావువేంకటరావు అనువారికిచ్చిరి. వారిసంతతివారేయిప్పటికిని వీనిననుభవించుచున్నారు.

కిర్లంపూడి — ఈ యెస్టేటు పదిగ్రామములది. ఇదిచెల్లించు పేష్కషు రు. ౨౩, ౧౮౬ లు.

తోటపల్లి — దీనిని పరిపాలించునతఁడు పెద్దాపురపుజమీందారుల క్రింద మొఖాసాదారుగా నుండెడివాఁడు. ప్రతిసంవత్సరమును జమీందారీకి రు. ౮,౦౦౦ లను గప్పముచెల్లించుచు నవసరమువచ్చినప్పుడు ౭౦౦లమంది భటులతో నేగుదెంచుట యతని

విధియైయుండెను. ఈజమీందారీయందు నూఱు గ్రామములు కలవు. ఇదియిటీవల గవర్నమెంటువారి స్వాధీనమైనది.

౮. పెద్దాపురసత్రమునకు రు. ౩, ౮౦౦లువచ్చు భూవసతియును, కత్తిపూడిసత్రమునకు రు. ౩,౦౦౦లువచ్చు భూవసతియుఁగలదు.

౯. చనిపోయిన శ్రీకోటాంజమీందారుగారైన శ్రీరాజావత్సవాయ వేంకటసింహాద్రి జగపతిరాజుగారు, పెద్దాపురసంస్థానమును దొరతనమువారివశముచేసిన శ్రీ వత్సవాయ సూర్యనారాయణజగపతిరాజుగారి ద్వితీయపుత్రులు. ఇప్పుడాకోటాంయస్టేటు చనిపోయినవెంకటసింహాద్రిజగపతిరాజుగారి భార్యయైన శ్రీమతి రాజావత్సవాయవెంకటసుభద్రయ్యమ్మాజగపతిదేవిగారివలనఁ బరిపాలింపఁబడుచున్నది. ఈయెస్టేటున ముప్పదియెనిమిదిగ్రామములుకలవు. ఈయెస్టేటు దొరతనమువారికి రు ౨౬., ౨౧౯లు పేష్కషు చెల్లుచున్నది.

ప్రస్తుతపరిపాలకురాలగు నీసాధ్వి, కోలంక దంతులూరివారి యాఁడుపడుచు. ఈమె మహోదారగుణసంపన్నురాలై పూర్వపురాణులంబలె చిరకీర్తిని గడించఁగలరను శుభసూచనలుపొడకట్టుచున్నవి.

ఒకప్పుడు మహదైశ్వర్యభోగముల ననుభవించి, నిస్తులశౌర్యపరాక్రమాదులకును, అపారపాండిత్యసంపదకును, ఆంధ్రకవీంద్రపోషణమునకును బ్రఖ్యాతికెక్కిన రాజచంద్రులచేతఁ బరిపాలింపఁబడి,విరాజిల్లిన శ్రీపెద్దాపురసంస్థానచరిత్రమిప్పటికి ముగింపునకు వచ్చినది. కన్నులారఁజూతమన్న నీసంస్థానచారిత్రము కనఁబడుచున్నదిగాని సంస్థానమునుమాత్రమూర్పునుబేరును లేక కాలగర్భమున మటుమాయమైనది. ఆహా! ఎప్పుడెటుపోయి యెటువచ్చునదియు, తుదకుత్తరక్షణమున నేమి

సంభవించునదియుఁ గూడ నొక్కింతయైనం దెలియరాదుకదా! భగవద్విలాస మెంతటికవిపుంగవులకైన వర్ణనాదుస్సాధ్యము! భగవదుద్దేశ్యములు దుర్గ్రాహ్యములు!!

పూర్వమొకప్పుడీ పెద్దాపురపు సంస్థానములోని వేయని నోరార వచించుటకిప్పటికిని కొత్తాం, వీరవరం, కిర్లంపూడి, దొంతమూరు, జగ్గంపేట, రాయవరం, గొల్లప్రోలు, పలివెల, ఇంజరం, ఈతొమ్మిది యెస్టేట్లుమాత్రమే నిలిచియున్నవి.

ఇవ్విధమున నెన్నెన్నిసంస్థానములు చితికిపోలేదు! ఎన్నెన్ని రాజ్యములు కూలిపోలేదు! ఎన్నెన్నిమహాసామ్రాజ్యములు సమయముతటస్థించినంతనే కాలగర్భమున లీనమై యంతరించిపోలేదు! కాని యివియన్నియునశాశ్వతములు. ఇప్పటికి నప్పటికిని వాని చరిత్రలు మాత్రమే వినశ్వరములై వెలుగొందుచున్నవి.

తప్పొప్పుల పట్టిక.

పుట.	పంక్తి.	తప్పు	ఒప్పు.
౨	౮	1178, 1182	౧౧౭౮, ౧౧౯౨
౬	౬	నుదహరించుచున్నాఁడను.	నుదహరించుచున్నారము.
౨౪	౧	యుండెనుగా	యుండెనుగాని
౨౬	౯	(బెర్మితో	బెర్మితో
౩౦	౬	సత్కార్యస క్తి	సత్కార్యాసక్తి
౩౧	౧౦		ఈరాజుగారు
౩౨	౧౪	రాజులత్తాతము	రాజులవృత్తాంతము
౩౨	౧౫	విక్రమాధి	విక్రమాదు
౩౨	౧౮	కృతిచే	లచే

నోటు;— అచ్చుటచ్చుటగల ప్రమాదజనితములయిన దోషములను దిద్దుకొని చదువవలెను.

3581

END OF
TITLE